

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	σ.3
Εισαγωγή.....	σ.4

Α' Μέρος: Θεωρητικό πλαίσιο

1. Η έννοια του έθνους στην ιστοριογραφία και τις κοινωνικές επιστήμες.....	σ.7
1.1. Έννοιες και ορισμοί.....	σ.7
1.2. Οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις του εθνικού φαινομένου.....	σ.10
1.2.1. Η ρομαντική ή οντολογική προσέγγιση.....	σ.10
1.2.2. Η μοντέρνα ή κονστρουκτιβιστική προσέγγιση.....	σ.11
2. Η έννοια του έθνους στα ισχύοντα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.....	σ.15
2.1. Οικοδόμηση της έννοιας «έθνος».....	σ.15
2.2. Χαρακτηριστικά και ιδιότητες του ιστορικού αντικειμένου «ελληνικό έθνος».....	σ.19
3. Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων.....	σ.23
3.1. Ορισμός, δομή και λειτουργίες.....	σ.23
3.2. Η οπτική των κοινωνικών αναπαραστάσεων στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας.....	σ.25

Β' Μέρος: Η έρευνα

4. Μεθοδολογία της έρευνας.....	σ.27
4.1. Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογικές επιλογές.....	σ.27
4.2. Χαρακτηριστικά ερευνητικού δείγματος και χρονοδιάγραμμα διεξαγωγής των συνεντεύξεων.....	σ.28

5. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών για την έννοια του έθνους.....	σ.30
5.1. Έθνος- βιολογική και γενεαλογική καταγωγή.....	σ.31
5.1.1. Δομή και περιεχόμενα της κοινωνικής αναπαράστασης.....	σ.31
5.1.2. Οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης.....	σ.35
5.1.3 Χρήση της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου....	σ.37
5.2. Έθνος- συνείδηση του συνανήκειν.....	σ.40
5.2.1. Δομή και περιεχόμενα της κοινωνικής αναπαράστασης.....	σ.40
5.2.2. Οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης.....	σ.47
5.2.3 Χρήση της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου....	σ.51
5.3. Έθνος- συλλογικό κοινωνικοπολιτικό υποκείμενο.....	σ.56
5.3.1. Δομή και περιεχόμενα της κοινωνικής αναπαράστασης.....	σ.56
5.3.2. Οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης.....	σ.61
5.3.3. Χρήση της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου...σ.	63
6. Συμπεράσματα και προτάσεις.....	σ.67
Βιβλιογραφία.....	σ.75
Παράρτημα.....	σ.79

Πρόλογος

Η εκπόνηση της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την πολύτιμη βοήθεια των καθηγητών μου, αλλά και των ατόμων του φιλικού και οικογενειακού μου περιβάλλοντος. Νιώθω, λοιπόν, την ανάγκη να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τομέα Παιδαγωγικής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Ε.Κ.Π.Α. και επόπτριά μου, κα. Θεοδώρα Κάββουρα- Σισσούρα, για την πολύτιμη βοήθεια και την επιστημονική καθοδήγηση που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια του σχεδιασμού, της διεξαγωγής και της συγγραφής της παρούσας έρευνας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και σε όλους τους καθηγητές και τις καθηγήτριες του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου», καθώς μέσα από το επιστημονικό και το εκπαιδευτικό τους έργο με βοήθησαν να διευρύνω τους ορίζοντές μου και να βελτιώσω τις διδακτικές πρακτικές μου. Επίσης, ευχαριστώ πολύ τους συναδέλφους από την γραμματεία του Π.Μ.Σ. για την έμπρακτη βοήθειά τους στα διαδικαστικά ζητήματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, αλλά και τις φίλες και τους φίλους μου, οι οποίοι, όπως πάντα, στάθηκαν δίπλα μου και με υποστήριξαν όλο αυτόν τον καιρό. Τέλος, θέλω να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες που δέχτηκαν με προθυμία να συμμετάσχουν στην παρούσα έρευνα.

Εισαγωγή

«Ας υποθέσουμε ότι μια μέρα, μετά από έναν πυρηνικό πόλεμο, ένας ενδογαλαξιακός ιστορικός προσγειώνεται σε έναν νεκρό πλέον πλανήτη με σκοπό να ερευνήσει την απόμακρη μικρή καταστροφή την οποία έχουν καταγράψει οι ανιχνευτές του δικού του γαλαξία. Αυτός ή αυτή- απέχω από το να κάνω εικασίες για το πρόβλημα της εξωγήινης φυσιολογικής αναπαραγωγής- συμβουλεύεται τις γήινες βιβλιοθήκες και τα αρχεία τα οποία έχουν διατηρηθεί, επειδή η τεχνολογία του ώριμου πυρηνικού οπλοστασίου έχει σχεδιαστεί για να καταστρέφονται οι άνθρωποι παρά η περιουσία τους. Ο παρατηρητής μας, μετά από κάποια μελέτη, θα συμπεράνει ότι οι δύο τελευταίοι αιώνες της ανθρώπινης ιστορίας του πλανήτη Γη είναι αδύνατο να ερμηνευθούν αν δεν κατανοηθεί ο όρος «έθνος» και το λεξιλόγιο που προέρχεται από αυτόν. Αυτός ο όρος φαίνεται να εκφράζει κάτι σημαντικό στις ανθρώπινες υποθέσεις. Αλλά τι ακριβώς; Εδώ βρίσκεται το μυστήριο.»

Hobsbawm, E. J., (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφρ. Χ. Νάντρις. Αθήνα: Καρδαμίτσας, σ. 11

Η έννοια του έθνους κατέχει μίαν ιδιαίτερη θέση στη νεώτερη ιστοριογραφία, καθώς αποτέλεσε μια διανοητική κατηγορία που διαδραμάτισε έναν κεντρικό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική οργάνωση των ανθρώπων από την εποχή της νεωτερικότητας και μετά, ενώ ακόμα και σήμερα εξακολουθεί να αποτελεί τη βασική μονάδα αυτής της οργάνωσης. Κι όσο αυτονόητη κι αν μας φαίνεται σήμερα η ιδέα πως οι ανθρώπινοι πληθυσμοί χωρίζονται σε έθνη και πως κάθε έθνος έχει το δικαίωμα της ελεύθερης αυτοδιάθεσης, αναγόμενοι στη μακρά διάρκεια του ιστορικού χρόνου των κοινωνικοπολιτικών μεταβολών, θα παρατηρούσαμε πως πρόκειται στην ουσία για μια αντίληψη σχετικά νέα.

Τέκνο του Διαφωτισμού, της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, το κίνημα των εθνοτήτων διαδόθηκε στην Ευρώπη του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα και αποτέλεσε τον πρωταρχικό παράγοντα για τον πολιτικό μετασχηματισμό της (Bernstein & Milza 1997: 12). Προωθούμενο αρχικά από τους μορφωμένους φιλελεύθερους αστούς και τους ριζοσπάστες διανοούμενους της περιόδου, αποτέλεσε μια επαναστατική και ριζοσπαστική ιδεολογία ενάντια στην Ευρώπη της Παλινόρθωσης, της Ιεράς Συμμαχίας και της διατήρησης του status quo του Παλαιού Καθεστώτος (Hobsbawm 1994: 33- 36). Έτσι, στη θέση των παλαιότερων δυναστικών κρατών δημιουργήθηκε μια σειρά εθνικών κρατών, τα οποία σταδιακά εκδημοκρατίστηκαν. Με την ανάδυση των σύγχρονων κρατικών συστημάτων και την ανάπτυξη ενοποιητικών μηχανισμών μεγαλύτερης εμβέλειας, όπως είναι το κεντρικό εκπαιδευτικό

σύστημα, ο εθνικός στρατός και οι κρατικοί διοικητικοί μηχανισμοί, οι πολίτες των νεοσύστατων εθνικών κρατών συγκρότησαν την εθνική τους ταυτότητα (Gellner 1983: 55- 58, Hobsbawm 1994: 116-120, Λέκκας 1992: 115- 118, 138- 139), η οποία βαθμιαία υπερίσχυσε άλλων μορφών συλλογικών ταυτοτήτων, όπως για παράδειγμα της κοινοτικής ή της θρησκευτικής.

Οι περιπέτειες της έννοιας όμως δεν σταμάτησαν εκεί. Η διαφορετική νοηματοδότησή της, ο τρόπος επίκλησής της και η προβολή διαφορετικών διαστάσεων και παραμέτρων της από την εκάστοτε πολιτική εξουσία δημιούργησε την εξής αντίφαση: το έθνος αποτέλεσε ένα διανοητικό εργαλείο που ανάλογα με τη χρήση του οδήγησε σε πολύ διαφορετικά αποτελέσματα. Έτσι, δεν θα ήταν ίσως υπερβολή, αν υποστηρίζαμε πως το έθνος, ανάλογα με την ιστορική συγκυρία και τους διαφόρους φορείς δράσης της, υπήρξε στην ουσία η ίδια έννοια που χρησιμοποιήθηκε άλλοτε για την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας και της λαϊκής κυριαρχίας, και άλλοτε για τις εθνοκαθάρσεις, τις γενοκτονίες και τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους του 20^{ου} αιώνα. Σήμερα, στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης καπιταλιστικής οικονομίας, της έντονης κινητικότητας του ανθρώπινου και εργατικού δυναμικού, των εκτεταμένων προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, της επανάστασης του internet και των τηλεπικοινωνιών και των πρωτόγνωρων πολιτισμικών οσμώσεων που όλα τα παραπάνω επιφέρουν, η έννοια του έθνους έρχεται και πάλι στο προσκήνιο. Οι τομές που σημειώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο στις διάφορες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές, αλλά και η ρητορική που αναφέρεται σε αυτές, φανερώνουν ότι η έννοια του έθνους βρίσκεται εις αναζήτηση μιας νέας σημασίας και επανακαθορισμού του ρόλου της μέσα στο παραπάνω ιστορικό πλαίσιο (Λιάκος 2005: 152- 156). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συζήτηση για το έθνος, αλλά και η διερεύνηση της διαδικασίας εννοιολόγησής του, καθίστανται πιο επίκαιρες από ποτέ.

Στόχος, λοιπόν, της παρούσας έρευνας είναι η συλλογή, η ανάλυση και η διερεύνηση των νοηματοδοτήσεων και των εννοιολογήσεων των μαθητών αναφορικά με την έννοια του έθνους. Κεντρικό ερευνητικό ζητούμενο αποτελεί η διερεύνηση των βασικών γνωρισμάτων και των ποιοτικών χαρακτηριστικών που αποδίδονται από τους μαθητές στη συγκεκριμένη έννοια, των διασυνδέσεων που εγκαθιδρύονται ανάμεσα στις διάφορες διαστάσεις της, καθώς και των γνωστικών και λειτουργικών συνεπειών που έχουν οι παραπάνω διανοητικές πράξεις.

Προς επίτευξη αυτού του σκοπού, υιοθετείται η οπτική των κοινωνικών αναπαραστάσεων υπό το πρίσμα μιας διπλής προβληματικής. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις που οικοδομούν οι μαθητές για την έννοια του έθνους, δρουν αφενός σαν υποδοχείς της ιστορικής γνώσης, δηλαδή, σαν γνωστικά συστήματα κανονιστικών σχέσεων που οργανώνουν και ερμηνεύουν τη νέα πληροφορία, και αφετέρου σαν εργαλεία προσανατολισμού της

δράσης και της συμπεριφοράς τους στο παρόν και το μέλλον. Προϋπάρχουν της διδασκαλίας και ταυτόχρονα καλλιεργούνται, μεταβάλλονται και εξελίσσονται μέσω αυτής, αποτελώντας υποδοχείς της ιστορικής μάθησης, αλλά και προϊόντα της (Moniot 2002: 156- 160). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η διερεύνηση των περιεχομένων και της δομής τους, η συσχέτιση τους με τις κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες και εμπειρίες των μαθητών, καθώς και η μελέτη της χρήσης τους ως ερμηνευτικών εργαλείων για την ανάγνωση και κατανόηση της εκάστοτε ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, μπορούν να μας παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τη συγκρότηση της ιστορικής σκέψης των μαθητών, καθώς και να καθοδηγήσουν τη σχεδίαση και εφαρμογή διδακτικών προσεγγίσεων που να την υποστηρίζουν και να την υποβοηθούν κατάλληλα (Guyon, Mousseau & Tutiaux- Guillon 1993: 144- 145, Κάββουρα 2011: 151).

Η παρούσα έρευνα ακολουθεί την εξής δομή. Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται η έννοια του έθνους στην ιστοριογραφία και τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες. Σε αυτό παρατίθεται η συζήτηση που λαμβάνει χώρα στα πλαίσια της επιστημονικής κοινότητας αναφορικά με τον ορισμό και τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της έννοιας, καθώς και μία συνοπτική επισκόπηση των κυριότερων θεωρητικών προσεγγίσεων του εθνικού φαινομένου. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η έννοια του έθνους στα πλαίσια της σχολικής ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα, περιγράφεται η θέση της στα προγράμματα σπουδών και αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο προτείνεται η διδασκαλία της μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια και το εκπαιδευτικό υλικό με το οποίο έρχονται σε επαφή οι μαθητές. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, αιτιολογείται η επιλογή της ως θεωρητικού πλαισίου του συγκεκριμένου ερευνητικού σχεδιασμού και διατυπώνονται τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα.

Ακολουθεί το κυρίως ερευνητικό μέρος. Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας, επεξηγείται η ερευνητική τεχνική που επιλέχθηκε και παρατίθενται τα χαρακτηριστικά του ερευνητικού δείγματος και το χρονοδιάγραμμα διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ερευνητικά αποτελέσματα, όπου περιγράφονται αναλυτικά τα περιεχόμενα, η δομή και ο τρόπος οργάνωσης των κοινωνικών αναπαραστάσεων των μαθητών για την έννοια του έθνους. Στο έκτο κεφάλαιο ανακεφαλαιώνονται τα ερευνητικά ευρήματα, διατυπώνονται τα συμπεράσματα και προτείνονται οι αντίστοιχες διδακτικές παρεμβάσεις. Τέλος, ακολουθεί η βιβλιογραφία και το παράρτημα, στο οποίο παρατίθενται ο οδηγός συνέντευξης που καταρτίστηκε και χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας.

1. Η έννοια του έθνους στην ιστοριογραφία και τις κοινωνικές επιστήμες

1.1 Έννοιες και ορισμοί

Ο 19^{ος} αιώνας ονομάστηκε από τους ιστορικούς «ο αιώνας των εθνών». Πρόκειται για την εποχή που σε όλη την Ευρώπη σημειώνονται αλληπάλληλα εθνικά κινήματα, συγκροτούνται τα διάφορα εθνικά κράτη και συγγράφονται οι μεγάλες εθνικές ιστοριογραφίες, διαδικασίες που συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν μέσα στον 20^ο αιώνα. Κινητήριο μοχλό στον παραπάνω πολιτικό και κοινωνικό μετασχηματισμό, αποτέλεσε η νεοεμφανιζόμενη τότε ιδεολογία του εθνικισμού, η οποία ανάλογα με τον τρόπο επίκλησής της στις διάφορες ιστορικές περιπτώσεις και τις ιδιαιτερότητες της κάθε ομάδας που αυτοπροσδιορίστηκε ως έθνος, απέληξε σε διαφορετικούς ορισμούς της έννοιας του έθνους και σε διαφορετικές διεργασίες συγκρότησης των εθνικών κρατών.

Ως εθνικισμός ορίζεται η πολιτική αρχή που υποστηρίζει πως η πολιτική μονάδα θα πρέπει να συμπίπτει με την εθνική κοινότητα (Gellner 1983: 1). Ο παραπάνω πολιτικός ορισμός μας παραπέμπει σε μια θεωρία πολιτικής νομιμότητας, σύμφωνα με την οποία κράτος και έθνος θα πρέπει να ταυτίζονται. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εθνική ομάδα αναδεικνύεται ως η πηγή της κρατικής πολιτικής εξουσίας και κυριαρχίας, ενώ το κράτος γίνεται αντιληπτό ως η έκφραση της πολιτικής της βούλησης και ως θεματοφύλακας των συμφερόντων της. Σύμφωνα, λοιπόν, με το πολιτικό πρόγραμμα του εθνικισμού, κάθε συλλογικότητα που ορίζεται ως έθνος έχει το δικαίωμα της πολιτικής ανεξαρτησίας και αυτοδιάθεσης, το δικαίωμα, δηλαδή, να συγκροτήσει ένα ανεξάρτητο, εδαφικά οριοθετημένο, εθνικό κράτος (Hobsbawm 1992: 4). Αναζητώντας τις ιστορικές και ιδεολογικές καταβολές του εθνικισμού, παρατηρούμε πως στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα κυριαρχούν δύο διαφορετικά ρεύματα σκέψης, η γαλλική και η γερμανική σχολή (Bernstein & Milza 1997: 31- 32), οι οποίες βασίζονται σε δύο αντιδιαμετρικά αντίθετες θεωρήσεις της έννοιας του έθνους.

Η πρώτη αντίληψη καλλιεργήθηκε από τις ιδεολογικές ζυμώσεις και τις νέες πολιτικές αντιλήψεις που έφερε στο προσκήνιο η Γαλλική Επανάσταση. Η ρήξη με την πολιτικοκοινωνική οργάνωση του Παλαιού Καθεστώτος και η προκήρυξη των αρχών της ισότητας, της ελευθερίας και της λαϊκής κυριαρχίας από τον επαναστατημένο γαλλικό λαό, έφεραν την έννοια του έθνους στο ιστορικό προσκήνιο, ταυτίζοντάς την με τον κυρίαρχο λαό, με το σύνολο, δηλαδή, των πολιτών του γαλλικού κράτους (Burns 1983α: 333- 334, Roberts 2000: 20). Η ιδιότητα του πολίτη, καθώς και τα νομικά και πολιτικά δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που εκπηγάζουν από τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή, αποτελούν έτσι δομικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας με

βάση τα οποία οικοδομείται η συνείδηση του «συνανήκειν». Παράλληλα, η ένταξη στο έθνος γίνεται αντιληπτή ως μια συνειδητή πολιτική επιλογή των μελών του, τα οποία μέσα από τη συγκεκριμένη πράξη τους διέρρηξαν τους παλαιότερους δεσμούς αφοσίωσης που είχαν προς την προηγούμενη προσωποπαγή πολιτική ή θρησκευτική εξουσία (Hobsbawm 1994: 125- 126).

Η δεύτερη αντίληψη για την έννοια του έθνους προέρχεται από την ανάπτυξη του γερμανικού εθνικισμού κατά τον 19^ο αιώνα ως αντίδραση στην γαλλική κυριαρχία των Ναπολεόντειων Πολέμων. Επηρεασμένη από τις θεωρητικές παραδοχές του γερμανικού Ρομαντισμού, η συγκεκριμένη θεώρηση εντοπίζει στο εξιδανικευμένο ιστορικό παρελθόν, την κοινή καταγωγή της εθνικής κοινότητας και τις απαρχές της εθνικής της υπόστασης (Smith 1993: 55). Κατ' αυτόν τον τρόπο, το έθνος αποτελεί μια ιδιαίτερη και ξεχωριστή πολιτισμική κοινότητα που ορίζεται με βάση τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μελών της, όπως είναι για παράδειγμα η γλώσσα, η θρησκεία, τα ήθη, τα έθιμα και οι λαϊκές παραδόσεις (Bernstein & Milza ό.π.), ενώ ταυτόχρονα η πολιτισμική κληρονομιά αναδεικνύεται σε βασική συνιστώσα της εθνικής ταυτότητας (Blanning 2000: 145- 149). Η συνείδηση του «συνανήκειν» γίνεται αντιληπτή ως φυσική εκδήλωση των εσωτερικών συναισθηματικών δεσμών που υπάρχουν ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας.

Συγκρίνοντας τους δύο παραπάνω ορισμούς του έθνους, έτσι όπως αναπτύχθηκαν ιστορικά στα πλαίσια των συγκεκριμένων εθνικών κινημάτων, παρατηρούμε πως εκκινούν από πολύ διαφορετικές θεωρητικές παραδοχές αναφορικά με την φύση και τις ιδιότητες του έθνους (σχήμα 1). Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας πως σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν αυστηρά στεγανές διχοτομικές κατηγορίες στις οποίες μπορούν να ταξινομηθούν οι διάφορες εθνικές περιπτώσεις. Αντίθετα, πρόκειται για δύο ιδεότυπους που βρίσκονται στους αντίθετους πόλους ενός τυπολογικού συνεχούς, κατά μήκος του οποίου τοποθετούνται οι διαφορετικοί τρόποι νοηματοδότησης της ίδιας της έννοιας του έθνους που χρησιμοποίησαν τα εθνικά κράτη κατά τη διαδικασία συγκρότησης και επέκτασής τους (Roshwald 2016: 3). Επομένως, δεν υπάρχει ένας ευρέως επιστημονικά αποδεκτός ορισμός του έθνους (Anderson 1997: 23, Hobsbawm 1994: 16), καθώς κάθε εθνική ομάδα αυτοπροσδιορίστηκε και ετεροπροσδιορίστηκε διαφορετικά, χρησιμοποιώντας στοιχεία και από τους δύο ορισμούς και τονίζοντας διαφορετικές διαστάσεις τους, ανάλογα με τις ιστορικές ιδιαιτερότητές της και τις συγκεκριμένες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά την ιστορική συγκυρία ανάδυσής της. Η εργαλειακή, εξάλλου, επίκληση της αρχής του εθνικισμού από τις εκάστοτε ανερχόμενες ή κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις και η συνεπακόλουθη πολιτικοποίηση διαφορετικών διαστάσεων της έννοιας του έθνους, αφενός κατέστησαν εφικτή την ίδια τη συγκρότηση των σύγχρονων κρατικών συστημάτων και αφετέρου προσέδωσαν

στην κάθε εθνική ταυτότητα την ιδιαίτερη μορφή της, τα χαρακτηριστικά και τα περιεχόμενα, όμως, της οποίας μεταβάλλονται έκτοτε στον χώρο και τον χρόνο (Λέκκας 1992: 136- 137).

Σχήμα 1: Σύγκριση του πολιτικού και του πολιτισμικού ορισμού της έννοιας του έθνους.

	Πολιτικός ορισμός	Πολιτισμικός ορισμός
Φιλοσοφικές επιρροές	Γαλλικός Διαφωτισμός	Γερμανικός Ρομαντισμός
Έμφαση σε	άτομο	κοινότητα
Βασική διάσταση	πολιτική ζωή	πολιτισμική κληρονομιά
Εθνική ταυτότητα	πολιτική: βασίζεται στην ιδιότητα του πολίτη	πολιτισμική: γλώσσα, θρησκεία, ήθη, έθιμα, παραδόσεις κοκ.
Ένταξη στο έθνος	υποκειμενική: συνειδητή επιλογή	αντικειμενική: κοινή καταγωγή
Πηγή κρατικής νομιμοποίησης	κυρίαρχος λαός	πολιτισμική κοινότητα
Σχέση έθνους και συγκρότησης κράτους	κράτος → έθνος	έθνος → κράτος
Στιγμή εθνογένεσης	ιστορικό παρόν	ιστορικό παρελθόν
Αντίληψη ιστορικού χρόνου	ρήξη με το ιστορικό παρελθόν	συνέχεια με το ιστορικό παρελθόν
Ιστορικά παραδείγματα	Γαλλία, ΗΠΑ	Γερμανία

1.2 Οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις του εθνικού φαινομένου

1.2.1 Η ρομαντική ή οντολογική προσέγγιση

Παρά τις όποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο ορίσθηκαν τα πολιτικά και τα πολιτισμικά όρια του έθνους στα διάφορα ιστορικά παραδείγματα, κοινό παρονομαστή αποτέλεσε η αλληλένδετη σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη της εκάστοτε εθνικής ιδεολογίας και τη συγκρότηση του επιστημονικού κλάδου της σύγχρονης ιστορικής επιστήμης. Έθνος και ιστορία βρέθηκαν σε μια στενή σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης από τον 19^ο αιώνα και εξής. Από την μια, η εθνική ιδεολογία στράφηκε στην ιστοριογραφία, και συγκεκριμένα στην εθνική ιστοριογραφία, για να αντλήσει τα περιεχόμενα και τα επιχειρήματά της (Hobsbawm 1992: 3). Από την άλλη, η ίδια η ιστορική επιστήμη, με τη μορφή που την γνωρίζουμε σήμερα, συγκροτήθηκε με βασικό ερμηνευτικό άξονα την έννοια του έθνους¹, την οποία ανήγαγε σε κεντρική αναλυτική κατηγορία του ιστορικού χρόνου και χώρου (Λιάκος 1994: 171- 172).

Οι εθνικοί ιστοριογράφοι ανασηματοδότησαν, δηλαδή, το ιστορικό παρελθόν και συγκρότησαν συνέχειες με άξονα το έθνος. Χαρακτηριστικό, λοιπόν, στοιχείο της εθνικής ιστοριογραφίας, όπως αυτή αναπτύχθηκε κατά την εποχή ανάδυσης των εθνικών κρατών, ήταν η τελεολογική ερμηνεία του ιστορικού παρελθόντος, η ανασκόπησή του, δηλαδή, υπό το πρίσμα της εθνικής ολοκλήρωσης. Το έθνος έμοιαζε να υπάρχει έξω από την ιστορία και να περιμένει τις κατάλληλες συνθήκες για να αναλάβει ενεργό ιστορικό ρόλο και να πραγματοποιήσει το ιστορικό του πεπρωμένο, διεκδικώντας πολιτική αυτονομία και συγκροτώντας ανεξάρτητο εδαφικό κράτος (Woolf 1996: 1-5). Το ιστορικό παρελθόν έγινε έτσι σημείο αναφοράς για την εθνική ιδεολογία, η οποία συχνά το επικαλέστηκε για να νομιμοποιήσει τις πολιτικές επιδιώξεις και τις εδαφικές διεκδικήσεις του ιστορικού παρόντος.

Η κυρίαρχη θεώρηση αναφορικά με την φύση και την ιστορικότητα των εθνικών κοινοτήτων που επικράτησε μέσα στο παραπάνω πλαίσιο, ήταν αυτή που σήμερα ονομάζουμε ρομαντική ή οντολογική. Επηρεασμένη από την παράδοση του γερμανικού ρομαντισμού, η προσέγγιση αυτή περιέγραφε τα έθνη ως φυσικές οντότητες με ρίζες στο απόμακρο ιστορικό παρελθόν (Burns 1983β: 119- 120). Τα εθνικά χαρακτηριστικά θεωρήθηκε ότι προέκυπταν από τον σχηματισμό αυτών των αρχέγονων κοινοτήτων, επιβίωναν διαμέσου των αιώνων και γίνονταν εντοπίσιμα σε όλες τις ιστορικές περιόδους, επιβεβαιώνοντας την ιδιαίτερη εθνική φυσιογνωμία και μοναδικότητα. Οι δεσμοί που σχηματίζουν τα μέλη του έθνους μεταξύ τους

---

¹ Για τη συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης στα πλαίσια του θετικιστικού επιστημολογικού παραδείγματος του κλασικού ιστορικισμού και την κεντρικότητα της έννοιας του έθνους σε αυτήν βλ. ενδεικτικά Iggers 1999: 39- 49, Κόκκινος 1998: 141- 190.

γίνονταν αντιληπτοί ως αυθύπαρκτοι, φυσικοί, και βαθιά συναισθηματικοί, προσδίδοντας στο έθνος τη μορφή μιας διευρυμένης οικογένειας που κινείται γραμμικά μέσα στην πορεία της ιστορίας. Ιστορικοί, καλλιτέχνες και διανοούμενοι της περιόδου έκαναν λόγο για την «αφύπνιση των εθνών» και στρέφονταν στο παρελθόν για να εντοπίσουν και να εξυμνήσουν το εθνικό πνεύμα, φορείς του οποίου προβάλλονταν να αποτελούν η γλώσσα, η θρησκεία, η ιστορία, το έδαφος, τα ήθη, τα έθιμα ή οι λαϊκές παραδόσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του έθνους περιβλήθηκαν με μια σχεδόν θρησκευτική και μεταφυσική διάσταση (Blanning ό,π.).

Θα πρέπει ίσως να σημειώσουμε ότι η διάχυση της παραπάνω θεώρησης στη δημόσια σφαίρα, μέσω της λειτουργίας των εθνικών θεσμών, τελετουργιών και συμβόλων, την κατέστησε αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής ταυτότητας. Δηλαδή, οι ρομαντικές προσεγγίσεις στην έννοια του έθνους δεν περιγράφουν απλά τον τρόπο με τον οποίο το έθνος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, αλλά στην πραγματικότητα καθορίζουν και καθυπαγορεύουν τους όρους και τις διαδικασίες συγκρότησης και ανασυγκρότησής του (Liakos 2002: 27). Γι' αυτό και η ρομαντική αντίληψη, σε λιγότερο ή περισσότερο εκλεπτυσμένες εκδοχές της, είναι και αυτή που κυριαρχεί ακόμα και σήμερα στα περισσότερα εκπαιδευτικά συστήματα, καθώς και στην πλειοψηφία της κοινής γνώμης.

1.2.2 Η μοντέρνα ή κονστρουκτιβιστική προσέγγιση

Στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα σημειώθηκε ένα έντονο ενδιαφέρον των ιστορικών και των λοιπών κοινωνικών επιστημόνων για τη μελέτη του εθνικισμού και των εννοιών που συνδέονται με αυτόν. Μια σειρά ιστοριογραφικών, κοινωνιολογικών και ανθρωπολογικών έργων που εκδόθηκαν αυτήν την περίοδο, ασχολείται με την εμφάνιση των εθνικών κινημάτων και επιχειρεί να ερμηνεύσει και να περιγράψει τις διαδικασίες συγκρότησης των σύγχρονων εθνικών κοινωνιών. Παρά τις όποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις, κοινή συνιστώσα αυτών των έργων αποτελεί η αντίληψη πως η έννοια του έθνους αποτελεί μια διανοητική κατασκευή της νεωτερικότητας και σχετίζεται άμεσα με τους πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς που συντελέστηκαν σε αυτήν την περίοδο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σημειώθηκε μια μετατόπιση στην οπτική των περισσότερων ερευνητών, σύμφωνα με την οποία τα έθνη έπαψαν να θεωρούνται άχρονες, υπερβατικές και υπερϊστορικές οντότητες και άρχισαν να μελετώνται ως συγκεκριμένα ιστορικά φαινόμενα που εκδηλώθηκαν από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και εξής.

Σύμφωνα με τον E. Gellner (1983), η εθνογένεση αποτέλεσε μια διαδικασία που συντελέστηκε στα πλαίσια των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δομών και των

μετασχηματισμών που αυτές υφίστανται με την έλευση της νεωτερικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η βιομηχανική επανάσταση άλλαξε ριζικά τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και καθιέρωσε έναν νέο τύπο καταμερισμού της εργασίας, εντελώς διαφορετικό από αυτόν που επικρατούσε στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, το ζητούμενο της διαρκούς επαναστατικοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας, της γρήγορης και ανεμπόδιστης κοινωνικής κινητικότητας του εργατικού δυναμικού, αλλά και της αποτελεσματικής και απρόσωπης επικοινωνίας ανάμεσα σε αγνώστους, δημιούργησε την ανάγκη για πολιτισμική ομοιογένεια ανάμεσα στα μέλη των βιομηχανικών κοινωνιών, η οποία επιτεύχθηκε με την καθιέρωση του ενιαίου, κεντρικού και κρατικά ελεγχόμενου εκπαιδευτικού συστήματος και τη διάδοση της εγγραμματοσύνης στα ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού. Η μετάβαση, λοιπόν, από την αγροτική στη βιομηχανική κοινωνία ήταν αυτή που ευνόησε, κατά τον Gellner, την εμφάνιση και ανάπτυξη του εθνικισμού, της πολιτικής, δηλαδή, αρχής που επιδιώκει την σύμπτωση της πολιτικής μονάδας με την εθνική κοινότητα, ο οποίος με τη σειρά του οδήγησε στη δημιουργία των σύγχρονων εθνών.

Σύμφωνα με έναν άλλον μελετητή του εθνικισμού, τον B. Anderson (1997), η εθνικότητα αποτελεί μια πολιτισμική κατασκευή που δημιουργήθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και εξυπηρέτησε έκτοτε μια ποικιλία πολιτικών και ιδεολογικών μορφωμάτων. Ο Anderson ορίζει το έθνος ως «*μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη*» (Anderson 1997: 26) και στρέφει το ερευνητικό του ενδιαφέρον στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες συγκρότησής της. Η πτώση της θρησκευτικότητας και η σταδιακή επικράτηση των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων που συντελέστηκαν εκείνη την εποχή, είχε σαν αποτέλεσμα τη διάβρωση της κοινωνικής οργάνωσης και συνοχής των παραδοσιακών κοινοτήτων. Μέσα στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, η εθνικότητα αντικατέστησε παλαιότερες μορφές συλλογικών ταυτοτήτων και αναδείχθηκε στο σημαντικότερο συνεκτικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής. Έτσι, η επικράτηση ενός καινούριου τύπου κοινωνικών σχέσεων, σε συνδυασμό με τη διάδοση της τυπογραφίας και των εντύπων και την ύπαρξη μιας ποικιλίας τοπικών γλωσσών, δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες μέσα στις οποίες κατέστη δυνατή η φαντασιακή σύλληψη των νέων εθνικών κοινοτήτων και η ιστορική συγκρότηση των εθνικών κοινωνιών.

Ο ιστορικός E. J. Hobsbawm στο έργο του «*Έθνη και εθνικισμός: από το 1780 έως σήμερα*» (1994) διερευνά την ιστορική εξέλιξη του εθνικισμού ως ιδεολογίας και τις συνακόλουθες μετατοπίσεις και επαναανοηματοδοτήσεις της έννοιας του έθνους που προέκυψαν από αυτήν. Σύμφωνα με τον Hobsbawm, η ανάπτυξη του εθνικισμού συντελέστηκε σε τρεις διαδοχικές φάσεις, σε κάθε μια από τις οποίες η συγκεκριμένη ιδεολογία προσέλαβε και διαφορετικά ειδοποιά χαρακτηριστικά. Έτσι, συνδεδεμένη με τις

ιδέες της Γαλλικής και της Αμερικανικής Επανάστασης, η έννοια του έθνους είχε αρχικά ασαφή όρια και ορισμό και απέκτησε μια πολιτική κυρίως σημασία, αναφερόμενη στο σύνολο των πολιτών ενός κράτους ως βασική μονάδα άσκησης πολιτικής δραστηριότητας και πηγή της κρατικής πολιτικής κυριαρχίας. Αρχικά, δηλαδή, ο εθνικισμός αποτέλεσε μια επαναστατική και ριζοσπαστική ιδεολογία που προωθήθηκε από τους μορφωμένους φιλελεύθερους αστούς και ριζοπάστες διανοούμενους του 18^{ου} και του α' μισού του 19^{ου} αιώνα ως ιδεολογική απάντηση στον θεσμό της καταρρέουσας μοναρχίας και συνδέθηκε με τις κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις που προέβαλαν τα διάφορα επαναστατικά κινήματα της περιόδου.

Ωστόσο, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και των εθνικών οικονομιών, την παρακμή της θεοκρατικής αντίληψης και κοσμοθεωρίας, την άνοδο των σύγχρονων κρατών και τη δημοκρατικοποίηση της πολιτικής ζωής, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις σύντομα αντιλήφθηκαν τη δυναμική της νέας αυτής ιδεολογίας και ενσωμάτωσαν τον πατριωτικό-εθνικισμό στο πολιτικό πρόγραμμά τους, με στόχο τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους, την πολιτική υπακοή των πολιτών, αλλά και την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Μέσα στον 19^ο αιώνα, η εκάστοτε κρατική εξουσία κανονικοποίησε και καθιέρωσε τις διάφορες επίσημες εθνικές γλώσσες, οι οποίες έγιναν φορείς της κρατικής προπαγάνδας και της εθνικής ιδεολογίας και έτσι ο εθνικισμός διαδόθηκε πλέον μαζικά στα ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού μέσω των κρατικών διοικητικών μηχανισμών, του εκπαιδευτικού συστήματος και του στρατού. Από το 1880 και εξής, εμφανίσθηκαν ο γλωσσικός και ο φυλετικός εθνικισμός και βρήκαν μεγάλη απήχηση κυρίως στα μεσαία και ανερχόμενα στρώματα της αστικής τάξης, τα οποία ένιωθαν την κοινωνική τους θέση να απειλείται εξαιτίας της εκβιομηχάνισης, των μαζικών πληθυσμιακών μεταναστεύσεων, αλλά και της διάδοσης των σοσιαλιστικών ιδεών. Έτσι, στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, ο εθνικισμός μαζικοποιήθηκε, μεταλλάχθηκε και απέκτησε σαφή ξενοφοβικά και ρατσιστικά χαρακτηριστικά, ενώ έφτασε στο απόγειο του κατά το α' μισό του 20^{ου} αιώνα, εποχή που χαρακτηρίστηκε από γενικευμένες εθνικές εντάσεις και συγκρούσεις, με αποκορύφωμα τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους.

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Hobsbawm, το έθνος αποτελεί μια μορφή «επινοημένης παράδοσης», ένα σύνολο, δηλαδή, κοινωνικών πρακτικών και συμβόλων, επενδεδυμένων με έντονα συμβολικό και συναισθηματικό χαρακτήρα που χρησιμεύει στην εγκαθίδρυση της κοινωνικής συνοχής, μέσω της διάδοσης κοινών αξιών και κανόνων συμπεριφοράς ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας. Ενδεικτικά παραδείγματα που εντάσσονται στο παραπάνω πεδίο είναι η σημαία, ο εθνικός ύμνος, οι εθνικές επέτειοι και γιορτές, τα εθνικά μνημεία, τα επίσημα εθνικά ιστορικά αφηγήματα κ.ο.κ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των επινοημένων παραδόσεων αποτελεί η επιλεκτική ενσωμάτωση στοιχείων από το ιστορικό παρελθόν, γεγονός που δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ιστορικής συνέχειας με αυτό. Έτσι, όπως ο ίδιος

σημειώνει, παρατηρείται το εξής παράδοξο: «τα σύγχρονα έθνη υποστηρίζουν ότι είναι το αντίθετο του καινούργιου, δηλαδή, ριζωμένα στην απόμακρη αρχαιότητα, και το αντίθετο του κατασκευασμένου, δηλαδή, ανθρώπινες κοινότητες τόσο φυσικές που δεν χρειάζονται κανέναν άλλον ορισμό πέραν της αυτοπροβολής τους»² (Hobsbawm 1983: 14).

---

² Μετάφραση της συγγραφέως από το αγγλικό πρωτότυπο.

2. Η έννοια του έθνους στα ισχύοντα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Πριν στραφούμε στη διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των μαθητών για την έννοια του έθνους, θα πρέπει προφανώς να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο προτείνεται η συγκεκριμένη έννοια μέσα από τα ισχύοντα αναλυτικά προγράμματα και το εκπαιδευτικό υλικό, με το οποίο έρχονται σε επαφή οι μαθητές και επηρεάζει σημαντικά τη δόμηση των αντιλήψεών τους. Παρακάτω, λοιπόν, θα επιχειρήσουμε μια συνοπτική επισκόπηση του αντίστοιχου διδακτικού υλικού, δηλαδή, των Αναλυτικών Προγραμμάτων, των σχολικών εγχειριδίων αλλά και των οδηγιών διδασκαλίας, που βρίσκονταν εν ισχύ κατά το σχολικό έτος 2015- 2016, εστιάζοντας στην εννοιολόγηση και τη νοηματοδότηση της έννοιας του έθνους.

Αναζητώντας τις διδακτικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τη διδασκαλία της έννοιας, παρατηρούμε πως εκκινούν από δύο διαφορετικές αφετηρίες. Από τη μία υπάρχουν οι διδακτικοί στόχοι, το εκπαιδευτικό υλικό και οι διδακτικές πρακτικές που στοχεύουν άμεσα στην οικοδόμηση της συγκεκριμένης έννοιας, αναφέρονται, δηλαδή, στον ιδεότυπο «έθνος» και τα χαρακτηριστικά του. Από την άλλη, υπάρχει το αντίστοιχο υλικό που πραγματεύεται την ιστορική πορεία και τις ιδιότητες των διαφόρων εθνών, αναφέρεται, δηλαδή, σε συγκεκριμένα ιστορικά αντικείμενα και ιδιαίτερα στο «ελληνικό έθνος». Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε πως η παραπάνω διάκριση είναι κυρίως μεθοδολογικού χαρακτήρα και εξυπηρετεί τους σκοπούς ανάλυσης της έρευνάς μας. Στη διδακτική πράξη οι δύο παραπάνω τρόποι διδασκαλίας της έννοιας διαπλέκονται μεταξύ τους, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

2.1 Οικοδόμηση της έννοιας «έθνος»

Η ελληνική σχολική ιστορία βασίζεται στο παρωχημένο θετικιστικό επιστημολογικό παράδειγμα του ιστορικισμού (Κόκκινος 1998: 366, Ρεπούση 2004: 203- 206). Αν κανείς διαβάσει τους γενικούς σκοπούς, τους ειδικούς στόχους και τα διδακτικά περιεχόμενα του μαθήματος, είναι εύκολο να καταλάβει πως η ιστορία που διδάσκεται σήμερα στο σχολείο είναι μια χρονολογικά γραμμική αφήγηση των κυριότερων πολιτικοστρατιωτικών γεγονότων που προκρίνονται ως σημαντικά από την παραδοσιακή εθνική ιστοριογραφία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το μεγαλύτερο βάρος της διδασκαλίας δίνεται στην απόκτηση δηλωτικής γνώσης, στην εκμάθηση, δηλαδή, συγκεκριμένων ιστορικών πληροφοριών και γεγονότων, ενώ η ανάπτυξη δεξιοτήτων ιστορικής διερεύνησης (διαδικαστική γνώση) και ιδιαίτερα η κατάκτηση εννοιολογικών εργαλείων (εννοιολογική γνώση), βρίσκονται συνήθως στο περιθώριο του

μαθήματος και αποτελούν μόνον ευκαιριακά αντικείμενα προς διδασκαλία (Κάββουρα 2011: 152- 157).

Μια προσπάθεια αναίρεσης της παραπάνω πραγματικότητας και εισαγωγής προς διδασκαλία βασικών και απαραίτητων εννοιών για τη συγκρότηση ιστορικής σκέψης, ήταν η κατάρτιση του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ). Ωστόσο, ο τρόπος συγγραφής του, δηλαδή, η ενσωμάτωσή του στο προϋπάρχον Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (ΑΠΣ) της Ιστορίας, δεν είναι λειτουργικός. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι έννοιες που αναφέρονται στο ΔΕΠΠΣ δεν συνδέονται οργανικά με τους ειδικούς στόχους του ΑΠΣ που ακολουθεί, δεν παρέχονται περαιτέρω οδηγίες για το πού και, κυρίως, πώς θα διδαχθούν, ενώ απουσιάζουν από το εκπαιδευτικό υλικό δραστηριότητες που να υποστηρίζουν την ενεργητική οικοδόμησή τους. Συγκεκριμένα, στο ΔΕΠΠΣ προβλέπεται η διαθεματική προσέγγιση της έννοιας «έθνος- κράτος» στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «*Η Ελληνική Επανάσταση και τα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη*» της Γ' Γυμνασίου (ΦΕΚ 303-Β, 2003: σ. 3918).

Ανατρέχοντας, ακολούθως, τους ειδικούς στόχους των ΑΠΣ, ο μόνος στόχος που εντοπίζουμε αναφορικά με την οικοδόμηση της έννοιας του έθνους βρίσκεται στο ΑΠΣ της Γ' Γυμνασίου: «*Να κατανοήσουν την ειδική σημασία που απέκτησαν οι όροι έθνος/ εθνικός κατά τον 19^ο αιώνα*» (ΦΕΚ 303-Β, 2003: σ. 3953). Άλλοι στόχοι που συνδέονται έμμεσα με την έννοια του έθνους είναι οι: «*Να εντάξουν (την Ελληνική) Επανάσταση στο γενικότερο πλέγμα των εθνικών και φιλελεύθερων κινήματων του 19^{ου} αιώνα*», «*Να κατανοήσουν τη σημασία της έννοιας «εθνικισμός» για τη Γ' Γυμνάσιου (ό,π), καθώς και ο στόχος «Να κατανοήσουν τη λειτουργία της αρχής των εθνοτήτων» για την Γ' Λυκείου (ΦΕΚ 696-Β, 2005: σ 10129). Εντύπωση, μάλιστα, προκαλεί το γεγονός πως ο στόχος «*να προβληματιστούν πάνω στην έννοια του έθνους*» που υπήρχε στο προηγούμενο ΑΠΣ της Γ' Λυκείου (ΦΕΚ 1313-Β, 2002: σ. 17581), απουσιάζει παντελώς από την υπουργική απόφαση τροποποίησής του, που ακολούθησε τρία χρόνια μετά την έκδοση του πρώτου. Βλέπουμε, λοιπόν, πως με βάση τα ΑΠΣ της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, προγραμματικά δεν δίνεται ιδιαίτερο βάρος στη διδασκαλία της συγκεκριμένης έννοιας.*

Αναφορικά με τις ενότητες των σχολικών εγχειριδίων της Γ' Γυμνασίου και της Γ' Λυκείου που αντιστοιχούν στους παραπάνω στόχους των ΑΠΣ, παρατηρούμε πως σε αυτές παρατίθεται ο πολιτισμικός ορισμός της έννοιας. Στο βιβλίο της Γ' Γυμνασίου η έννοια του έθνους εξετάζεται στη διδακτική ενότητα «*Τα επαναστατικά κινήματα των ετών 1820- 1821 στην Ευρώπη*» και ορίζεται με βάση τον γεωγραφικό παράγοντα, την κοινή καταγωγή, την κοινή γλώσσα, τους κοινούς δεσμούς ιστορικής παράδοσης, πολιτισμού και κουλτούρας, καθώς και την ανάπτυξη της συνείδησης του «*συνανήκειν*» (Λούβη & Ξιφάρας 2012: 26- 27, 188). Στα θετικά στοιχεία της προσέγγισης του συγκεκριμένου βιβλίου θα συγκαταλέγαμε το

γεγονός πως σε αυτό αναφέρονται και οι δύο πηγές ανάπτυξης της ιδεολογίας του εθνικισμού, δηλαδή, η γαλλική και η γερμανική αντίληψη περί έθνους. Επιπλέον, σε αυτό συμπεριλαμβάνονται και δύο πηγές με αντικρουόμενες οπτικές αναφορικά με τον ορισμό του έθνους, δηλαδή, μια στην οποία προβάλλεται ο ορισμός του με βάση υποκειμενικά κριτήρια και μια στην οποία προβάλλεται ο ορισμός του με βάση αντικειμενικά κριτήρια³. Στη συνέχεια, οι μαθητές καλούνται μέσα από την επεξεργασία τους, να εμπλακούν σε δραστηριότητα εννοιολόγησης του έθνους, σχηματίζοντας άστρο και τοποθετώντας τη συγκεκριμένη έννοια στο επίκεντρο.

Ωστόσο, θα πρέπει να αναφέρουμε πως, παρά τα παραπάνω θετικά στοιχεία, πίσω από την γλώσσα που χρησιμοποιεί η ιστορική αφήγηση της συγκεκριμένης ενότητας, υποβόσκει κατά κάποιον τρόπο η ρομαντική αντίληψη για την ιστορικότητα των εθνών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι προτάσεις: «*οι εθνικές διεκδικήσεις **προέκυψαν** ως αποτέλεσμα της σταδιακής **συνειδητοποίησης** των εθνών (...), πληθυσμοί που **θεωρούσαν τους εαυτούς τους** έθνη (...), η **επιδίωξη συγκέντρωσης όλων των ομοεθνών** σε ένα κράτος **γέννησε** την αρχή των εθνοτήτων»⁴. Επιπλέον, παρότι γίνεται αναφορά στην ταυτόχρονη προβολή πολιτικών και εθνικών διεκδικήσεων από τα επαναστατικά κινήματα της περιόδου, ο τρόπος διασύνδεσης και αλληλοδιαπλοκής τους δεν καθίσταται ευκρινής.*

Ένα άλλο σημείο που θα πρέπει να υπογραμμίσουμε αναφορικά με την οικοδόμηση της έννοιας του έθνους, είναι το γεγονός πως τελικά η παραπάνω ενότητα βγαίνει εκτός ύλης σύμφωνα με τις οδηγίες διδασκαλίας του σχολικού έτους '15- '16. Εκτός ύλης μένουν, επίσης, και οι ενότητες που αφορούν τα επαναστατικά κινήματα του 1830 και 1848, τις ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας, τη συγκρότηση των νέων εθνικών κρατών στα Βαλκάνια ή τη Λατινική Αμερική, το τουρκικό εθνικό κίνημα, καθώς και την ανάδυση των κρατών του Τρίτου Κόσμου (ΥΠΟΠΑΙΘ, 16-09-2015). Βλέπουμε, λοιπόν, πως στην πράξη, πέρα από την Ελληνική Επανάσταση, δεν εξετάζονται αναλυτικά τα υπόλοιπα εθνικά κινήματα, με αποτέλεσμα να μην παρέχεται η δυνατότητα στους μαθητές να αντιληφθούν το γεγονός πως κάθε κίνημα νοηματοδότησε την έννοια του έθνους διαφορετικά, να εξετάσουν τα αίτια και τις συνέπειες των διαφορετικών νοηματοδοτήσεων της, καθώς και να διερευνήσουν την πολυπλοκότητα των ιστορικών διεργασιών που απέληξαν στη συγκρότηση των σύγχρονων εθνικών κρατών.

---

³ Ως ορισμοί του έθνους με βάση αντικειμενικά κριτήρια χαρακτηρίζονται εκείνοι που αξιοποιούν, μεμονωμένα ή σε συνδυασμό, συγκεκριμένα εθνικά χαρακτηριστικά, όπως η καταγωγή, η γλώσσα, η θρησκεία, το έδαφος, η ιστορία κοκ, για να προσδιορίσουν τα όριά του. Αντίθετα, ως ορισμοί που βασίζονται σε υποκειμενικά κριτήρια χαρακτηρίζονται εκείνοι που οριοθετούν το έθνος με βάση την ανάπτυξη, ανάμεσα στα μέλη του, της συνείδησης ότι ανήκουν σε αυτό (Hobsbawm 1994: 16-19).

⁴ Οι υπογραμμίσεις με bold είναι της συγγραφέως χάριν εμφάσεως.

Προχωρώντας στο βιβλίο της Γ' Λυκείου, το έθνος εξετάζεται στην ενότητα «*Τα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη (του 19^{ου} αιώνα)*» και ορίζεται και πάλι με πολιτισμικά κριτήρια, ως διακριτή πολιτιστική κοινότητα (Κολίοπουλος και συν. 2012: 13). Ως έθνη ορίζονται, δηλαδή, οι ανθρώπινες κοινότητες που έχουν κοινή γλώσσα ή/και θρησκεία, διακριτές παραδόσεις και ιστορία, καθώς και αντίληψη κοινής ταυτότητας μεταξύ των μελών τους. Παράλληλα, η έννοια του έθνους διαχωρίζεται από την έννοια του λαού και με βάση αυτήν τη διάκριση εξηγείται η διαφορά ανάμεσα στα εθνικά και τα φιλελεύθερα κινήματα της περιόδου. Εντούτοις, γίνεται αναφορά στο γεγονός πως κινήματα και των δύο ειδών είχαν ως βάση κοινά στοιχεία και, κατ' επέκταση, δεν είναι πάντοτε εύκολη η απόλυτη διάκρισή τους.

Στη συνέχεια, όμως, η αφήγηση του βιβλίου πέφτει σε αντιφάσεις. Λίγες σελίδες παρακάτω αναφέρεται ο εθνικός ιστοριογράφος Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος ως ένας από τους «*βασικότερους αρχιτέκτονες του σύγχρονου ελληνικού έθνους*» που «*θεμελίωσε την πολιτιστική συνέχεια του έθνους αυτού στον χώρο και το χρόνο*» (σ.37). Επιπλέον, στην ενότητα που εξετάζονται τα εθνικά κινήματα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, σημειώνεται το γεγονός πως αυτά «*στηρίχτηκαν στην αναζήτηση ανάλογων καταβολών (με το εθνικό κίνημα των Ελλήνων), έπλασαν το ιστορικό τους παρελθόν και πρόβαλλαν το όραμά τους για το μέλλον, αναζήτησαν και όρισαν την ταυτότητά τους, τους “άλλους” και τους αντιπάλους*» (σ.63). Βλέπουμε, λοιπόν, πως, ενώ στο πλαίσιο της ανάδυσης των εθνικών κινήματων, το έθνος έχει οριστεί ως κοινότητα που διαθέτει ήδη, μεταξύ άλλων, διακριτή ταυτότητα και ιστορία, ξαφνικά αναγνωρίζεται η επινοητική διάσταση του λόγου της εθνικής ιστοριογραφίας και η σχέση της με τις διαδικασίες συγκρότησης των εθνικών ταυτοτήτων.

Συνοψίζοντας, και τα δύο σχολικά βιβλία που αναλύσαμε ορίζουν το έθνος με πολιτισμικά κριτήρια. Παράλληλα, και στα δύο βιβλία απουσιάζει η ανάδειξη των διαφοροποιήσεων και των μετατοπίσεων της ίδιας της έννοιας του έθνους, τόσο στον άξονα του ιστορικού χώρου, δηλαδή, ανάμεσα στα διάφορα εθνικά κινήματα, όσο και στον άξονα του ιστορικού χρόνου, δηλαδή, στο πλαίσιο της ιστορικής πορείας της κάθε εθνικής κοινότητας. Επίσης, δεν εξετάζεται επαρκώς ο τρόπος με τον οποίον το έθνος και ο εθνικισμός συνδέθηκαν με άλλες ιδεολογίες και εξυπηρέτησαν μια ποικιλία πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών διεκδικήσεων. Επομένως, δεν γίνεται εύκολα κατανοητό στους μαθητές το πώς η επίκλησή τους στις διάφορες περιπτώσεις αναπροσάρμοζε και τα ίδια τα όρια της εθνικής κοινότητας, ενσωματώνοντας ή αποκλείοντας πληθυσμιακές ομάδες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ούτε τους δίνεται το περιθώριο να εξετάσουν πώς και γιατί συνέβαινε αυτό ή τι επιπτώσεις είχε.

Από όσα, λοιπόν, προηγήθηκαν παραπάνω, γίνεται εμφανές πως η προσπάθεια για την οικοδόμηση της έννοιας του έθνους εκ μέρους των μαθητών διαγράφεται ως ελλιπής και προβληματική. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται με την ίδια τη δομή και τη διάρθρωση του διδακτικού αντικειμένου της ελληνικής σχολικής ιστορίας, καθώς και με τις στοχεύσεις του. Καταρχάς, ο διδακτικός χρόνος και οι δραστηριότητες που αφιερώνονται στη διδασκαλία της έννοιας είναι ελάχιστος, αναλογικά με την υπόλοιπη διδακτέα ύλη. Επιπλέον, από παιδαγωγικής απόψεως, η διδακτική μέθοδος που υιοθετείται δεν ευνοεί την ενεργητική οικοδόμηση της έννοιας, καθώς ο ορισμός του έθνους ενσωματώνεται στην ιστορική αφήγηση του σχολικού εγχειριδίου και δίνεται έτοιμος προς αφομοίωση. Τέλος, από επιστημολογικής απόψεως, η έννοια του έθνους παρουσιάζεται στατική και αμετάβλητη στον ιστορικό χώρο και χρόνο, αποσιωπάται, δηλαδή, η ίδια η ιστορικότητά της.

2.2 Χαρακτηριστικά και ιδιότητες του ιστορικού αντικειμένου «ελληνικό έθνος»

Το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί σήμερα τον κατεξοχήν ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους, επιφορτισμένο με τη διάδοση της κυρίαρχης ιδεολογίας στον μαθητικό πληθυσμό και τη συγκρότηση της υποκειμενικότητάς τους σε αντιστοίχιση με τον συγκεκριμένο τρόπο ερμηνείας της πραγματικότητας που υπαγορεύεται από τις υφιστάμενες δομές και σχέσεις εξουσίας (Althusser 2014: 142- 147). Όπως, εξάλλου, είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, το σχολείο διαδραματίζει βασικό ρόλο στις διαδικασίες διαμόρφωσης και επέκτασης των εθνικών κρατών, καθώς αποτελεί το κατάλληλο όχημα για τη διάδοση της εθνικής ιδεολογίας στον ευρύτερο πληθυσμό και για την ενίσχυση των διαδικασιών ένταξης και ταύτισης των υποκειμένων με την εθνική κοινότητα⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο λόγος που εκφέρεται στο σχολείο αναφορικά με το ελληνικό έθνος και τις ιδιότητές του, οριοθετεί την ίδια την έννοια, αποδίδει στα μέλη του συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και καλεί τους μαθητές να συγκροτήσουν την εθνική τους ταυτότητα, να οικοδομήσουν, δηλαδή, την υποκειμενικότητά τους εντάσσοντας κοινωνικά και πολιτικά τους εαυτούς τους σε αυτό (Κουζέλης 1997: 106-120).

Το μάθημα της ιστορίας ανάγεται σε προνομιακό πεδίο συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, χωρίς όμως να είναι και το μοναδικό, καθώς διδάσκει συγκεκριμένες μεθόδους διακίνησης και ανάγνωσης του ιστορικού παρελθόντος και καλλιεργεί στους μαθητές ανάλογες αναπαραστάσεις. Από την εποχή της θεσμοθέτησής της στην υποχρεωτική εκπαίδευση, η σχολική ιστορία υιοθέτησε και αναπαρήγαγε την ερμηνευτική οπτική της

---

⁵ Για τη σημασία και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας βλ. ενδεικτικά Gellner 1983, Hobsbawm 1983, Smith 1991.

εθνικής ιστοριογραφίας (Κόκκινος 1998: 375), δομώντας τα περιεχόμενα και τις διδακτικές μεθόδους της με βάση το κυρίαρχο εθνικό ιστορικό αφήγημα. Έτσι, ο εθνοκεντρισμός του ιστορικού μαθήματος αποτελεί ένα φαινόμενο που εντοπίζεται στα περισσότερα εκπαιδευτικά συστήματα ακόμα και σήμερα. Παρά το γεγονός πως η έντασή του έχει αρχίσει και φθίνει σταδιακά, η ελληνική σχολική ιστορία εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από υπόρρητες ιδεολογικές αποχρώσεις, να εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες, καθώς και να προσανατολίζεται στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας και τη διάδοση αντίστοιχων αξιών στον μαθητικό πληθυσμό.

Παρόλο που η διερεύνηση των παραπάνω διαδικασιών, καθώς και της μορφής και των περιεχομένων που προσλαμβάνει η εθνική ταυτότητα μέσω αυτών, δεν συμπεριλαμβάνεται άμεσα στους σκοπούς της παρούσας εργασίας, θα πρέπει, ωστόσο, να εξετάσουμε εν συντομία τις συγκεκριμένες ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στο ελληνικό έθνος. Κι αυτό συμβαίνει γιατί από τη στιγμή που, όπως είδαμε, ο ιδεότυπος «έθνος» δεν εξετάζεται συστηματικά στη σχολική ιστορία, η περιγραφή του ιστορικού αντικειμένου «ελληνικό έθνος» αναδεικνύεται ως αφετηρία οικοδόμησης και βασική πηγή τροφοδότησης των αναπαραστάσεων των μαθητών για την ίδια την έννοια του έθνους.

Από τους 10 ειδικούς σκοπούς διδασκαλίας της Ιστορίας στο Γυμνάσιο, οι 3 αφορούν την ιστορία του ελληνικού έθνους και τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Το ποσοστό αυτό μειώνεται σε 1 σκοπό στους 15 στο ΑΠΣ του Λυκείου. Σύμφωνα με τα ΑΠΣ, η οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας επιτυγχάνεται μέσα από την μελέτη του ελληνικού πολιτισμού και μέσα από τη συνειδητοποίηση της συμβολής του στον παγκόσμιο πολιτισμό. Το έθνος συνδέεται έτσι άμεσα με τον πολιτισμό και η εθνική ταυτότητα συγκροτείται μέσω αυτής της διασύνδεσης. Ο σκοπός «*Να γνωρίσουν την ιστορική πορεία του Ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, με αναφορές στην παγκόσμια ιστορία*» (ΦΕΚ 303-B, 2003: σ. 3944) επαναλαμβάνεται ελαφρώς διαφοροποιημένος για το Λύκειο (ΦΕΚ 1313-B, 2002 σ. 17563). Η χρήση του όρου «*ιστορική πορεία του Ελληνισμού*» στα δύο ΑΠΣ παραπέμπει άμεσα στο κυρίαρχο εθνικό ιστορικό αφήγημα και συγκεκριμένα στο σχήμα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού και, κατ' επέκταση, του ελληνικού έθνους. Το συγκεκριμένο αφηγηματικό σχήμα καθιερώθηκε από το ιστοριογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου «*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*» στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και οργανώθηκε γύρω από τον υποστασιοποιημένο όρο «ελληνισμός» (Λιάκος 1994: 183- 184). Σύμφωνα με αυτό, οι ρίζες του έθνους εκκινούν από την Αρχαία Ελλάδα, επιβιώνουν διαμέσου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και απολήγουν στο νεώτερο ελληνικό κράτος. Ήδη, λοιπόν, στους βασικούς σκοπούς διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας εντοπίζουμε τη ρομαντική αντίληψη περί έθνους.

Με βάση, εξάλλου, το σχήμα της συνέχειας διαρθρώνονται και τα ίδια τα διδακτικά περιεχόμενα της σχολικής ιστορίας και η ύλη δομείται σε αντιστοιχία με τη συγκεκριμένη περιοδολόγηση του εθνικού ιστορικού παρελθόντος. Έτσι, στην Α΄ Γυμνασίου διδάσκεται η Αρχαία Ιστορία, στη Β΄ η Μεσαιωνική και Νεότερη και στη Γ΄ η Νεότερη και Σύγχρονη. Οι ενότητες αυτές επαναλαμβάνονται και εμπλουτίζονται στις τρεις τάξεις του Λυκείου αντίστοιχα. Παρά τους παραπάνω διευρυμένους θεματικά τίτλους, στην πράξη οι περισσότερες διδακτικές ενότητες αφορούν την ελληνική πολιτικοστρατιωτική ιστορία, ενώ αυτές που εξετάζουν άλλες θεματικές ή την ιστορία άλλων πολιτισμών, βγαίνουν συνήθως εκτός διδακτέας ύλης μέσω των διδακτικών οδηγιών. Έτσι, η Αρχαία Ιστορία επικεντρώνεται στην εξέταση της Αρχαίας Ελλάδας, η Μεσαιωνική στο Βυζαντινό κράτος και η Νεώτερη στο νεώτερο ελληνικό κράτος αντίστοιχα. Ενδεικτικό είναι και το γεγονός πως σε ένα μοντέλο διδασκαλίας που δίνει τόση βαρύτητα στην εξιστόρηση μιας γραμμικής χρονολογικής αλληλουχίας γεγονότων, η ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξοβελίζεται σε ένα υποκεφάλαιο στο οποίο χρησιμοποιούνται συναισθηματικά και αξιολογικά φορτισμένοι όροι.⁶

Το σχήμα της ιστορικής συνέχειας τονίζεται και μέσα από τους όρους που χρησιμοποιεί η γλώσσα τόσο των ΑΠΣ, όσο και των σχολικών εγχειριδίων. Σε αυτά, για παράδειγμα, ο όρος Έλληνες και Ελληνισμός χρησιμοποιείται συστηματικά και γενικευτικά για όλες τις ιστορικές περιόδους χωρίς κάποιον άλλον επιθετικό προσδιορισμό που να επιτρέπει τη μεταξύ τους διάκριση. Όμως, όπως είναι γνωστό, τα ίδια ονόματα έχουν χρησιμοποιηθεί κατά την διάρκεια των αιώνων για να δηλώσουν μια ποικιλία διαφορετικών συλλογικών ταυτοτήτων και κοινωνικών μορφωμάτων. Έτσι, ο όρος Έλληνες αποκτά διαφορετική σημασία στο χωροχρονικό πλαίσιο των πόλεων– κρατών της Αρχαίας Ελλάδας, παραπέμπει στη διάκριση χριστιανών και ειδωλολατρών κατά την εποχή του Βυζαντίου, ενώ αποτέλεσε μέχρι και αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού πριν καθιερωθεί ως δηλωτικό όνομα του ελληνικού έθνους (Κουμπουρλής 2005). Οι μετατοπίσεις και επανανοηματοδοτήσεις του ονόματος Έλληνες, ακατανόητες έξω από το ευρύτερο ιστορικοπολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται, δεν εξετάζονται σε καμία περίπτωση από τη σχολική ιστορία. Αντίθετα, η γενικευμένη χρήση του όρου δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση πως πρόκειται για το ίδιο συλλογικό ιστορικό

---

⁶ βλ. στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου: «περηφάνια των Ελλήνων», «ελπίδα της Ανάστασης του Γένους», «υπόδουλος Ελληνισμός», «επιβίωση του Ελληνισμού», «εξισλαμισθέντα χριστιανόπουλα», «τυραννία των κατακτητών», «συνείδηση του Ελληνισμού», «ανδρεία και αγώνας για ελευθερία», «μαγιά της λευτεριάς», «σκλαβιά», «υπόδουλο γένος», «εθνομάρτυρας», «αντίσταση (των Ελλήνων) στον κίνδυνο αφομοίωσης και διαφύλαξη της ελληνικότητας τους», «υπόδουλη Ελλάδα» (Δημητρούκας & Θουκυδίδης 2012: 67, 133- 138). Το αντίστοιχο κεφάλαιο από το βιβλίο της Β΄ Λυκείου που πραγματεύεται αναλυτικότερα την πληθυσμιακή σύσταση και τη διοικητική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου, βρίσκεται εκτός ύλης για το σχολικό έτος '15- '16.

υποκείμενο και ουσιαστικά προβάλλει αναχρονιστικά τη νεωτερική σύλληψη της έννοιας του έθνους σε πληθυσμούς που αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους και τον κόσμο με τρόπο εντελώς διαφορετικό.

Σε ότι αφορά τα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας, παρατηρούμε πως σε γενικές γραμμές προάγουν τη συγκεκριμένη ερμηνευτική εκδοχή του ιστορικού παρελθόντος που καθορίζεται από την εθνική ιδεολογία. Σε αυτά τονίζονται οι συνέχειες με το ιστορικό παρελθόν και αποσιωπούνται οι πάσης φύσεως ρήξεις, οι τομές και οι ασυνέχειες με αυτό. Μέσω επιλεκτικών ενσωματώσεων και αποκλεισμών συγκεκριμένων περιόδων, γεγονότων και θεματικών, καθώς και μέσα από τη συγκεκριμένη γλώσσα, τη δομή και τη διάρθρωση της ιστορικής τους αφήγησης, συνθέτουν μια εικόνα του ελληνικού έθνους που αντιστοιχεί στη μορφή και τα περιεχόμενα της εθνικής ταυτότητας. Το ελληνικό έθνος παρουσιάζεται έτσι να υπάρχει από την αρχή της ιστορίας, να διαθέτει συνείδηση της ύπαρξής του και να αποτελεί ένα συμπαγές ιστορικό υποκείμενο χωρίς ιδιαίτερα σημαντικές πολιτικές, κοινωνικές ή πολιτισμικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του.

Επομένως, η κυρίαρχη αντίληψη που εντοπίζουμε στον τρόπο παρουσίασης του ελληνικού έθνους είναι εν πολλοίς η ρομαντική ή οντολογική αντίληψη, έτσι όπως αυτή καθιερώθηκε από την εθνική ιστοριογραφία του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} και διαδόθηκε περαιτέρω στη δημόσια σφαίρα μέσω των θεσμών και των φορέων της εθνικής ιδεολογίας. Το ελληνικό έθνος ορίζεται με σαφή πολιτισμικά κριτήρια (καταγωγή, έδαφος, γλώσσα, θρησκεία, ιστορία, ήθη, έθιμα και παραδόσεις) και μοιάζει να διατηρεί αναλλοίωτες τις βασικές ιδιότητες και τα διακριτά χαρακτηριστικά του. Στον τρόπο περιγραφής του, κεντρική θέση κατέχουν το αφηγηματικό σχήμα της συνέχειας του ελληνικού έθνους στον ιστορικό χρόνο και χώρο, η προβολή της πολιτισμικής του ομοιογένειας και η ανάδειξη της εθνικής ενότητας και συνοχής. Τα παραπάνω συμπεράσματα επιβεβαιώνουν τα ευρήματα παλαιότερων σχετικών ερευνών (Αβδελά 1997: 30-36, Φραγκουδάκη 1997: 396- 400). Ενδεικτικό, εξάλλου, της αντίληψης για το ελληνικό έθνος που κυριαρχεί τόσο στη σχολική ιστορία, όσο και στη δημόσια σφαίρα γενικότερα, είναι και το γεγονός πως όσα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας αμφισβήτησαν κατά καιρούς, έμμεσα ή άμεσα, τη συγκεκριμένη ερμηνευτική προσέγγιση, τελικά αποσύρθηκαν ύστερα από έντονες πιέσεις της κοινής γνώμης (Αθανασιάδης 2015, Liakos 2008).

3. Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων

3.1 Ορισμός, δομή και λειτουργίες

Η έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων εισάγεται το 1961 στην επιστήμη της Κοινωνικής Ψυχολογίας από τον Serge Moscovici (1961/ 1999) με την έρευνά του υπό τον τίτλο «*Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*»⁷. Σε αυτήν, ο Moscovici διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η επιστημονική θεωρία της ψυχανάλυσης διαδίδεται στην γαλλική κοινωνία της εποχής και εντοπίζει τους νοητικούς μετασχηματισμούς που επιτελούνται κατά τη διαδικασία οικειοποίησης των εξειδικευμένων επιστημονικών ιδεών και αφηρημένων εννοιών από ένα ευρύτερο σώμα μη ειδικών. Με τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο η επιστημονική γνώση ενσωματώνεται στην κοινή λογική και αποτελεί έκτοτε μέρος και σημείο αναφοράς της κοινωνικής σκέψης και επικοινωνίας.

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν βαθύτερα νοητικά σχήματα που οικοδομούνται τα άτομα μέσα από την κοινωνική τους επικοινωνία και αλληλόδραση και χρησιμεύουν στη διανοητική επεξεργασία και τη νοηματοδότηση της πραγματικότητας. Πρόκειται για ένα ιεραρχημένο και ταξινομημένο σώμα αντιλήψεων, εννοιών, εικόνων, απόψεων και πρακτικών που οργανώνονται σε ένα ρυθμιστικό και κανονιστικό γνωστικό σύστημα. Διαμεσολαβούν ανάμεσα στην έννοια και την αντίληψη και αποδίδουν συγκεκριμενοποιημένη μορφή και υποκειμενική σημασία σε αφηρημένα νοητικά περιεχόμενα. Αναπαριστούν διανοητικά το πραγματικό, επιτρέποντας στα άτομα να αποκτήσουν συνείδηση ενός αντικειμένου. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αναπαράγουν και αναδιοργανώνουν την πραγματικότητα, δημιουργώντας ένα εσωτερικευμένο αποτύπωμά της (Moscovici 1999).

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις βρίσκονται στη διατομή του ατομικού και του συλλογικού, καθώς αφενός οικοδομούνται και διαδίδονται μέσα από την κοινωνική επικοινωνία και αλληλεπίδραση και αφετέρου επιστρατεύονται για να τις ρυθμίσουν (Psaltis 2015: 116). Λειτουργούν, επομένως, ως γέφυρα ανάμεσα στις εσωτερικές ψυχολογικές διεργασίες και την εξωτερική πραγματικότητα των κοινωνικών σχέσεων (Μάντογλου 1995: 14). Συνδέονται άμεσα με αξίες και στάσεις κοινωνικά προσδιορισμένες και στοχεύουν στην εξοικείωση των ατόμων με το καινούργιο και το παράξενο, στη διανοητική τακτοποίηση αντικειμένων, ατόμων και συμπεριφορών και στην προετοιμασία για εκδήλωση συμπεριφοράς και δράσης στο εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι, είναι με δύο λόγια ριζωμένες στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και σχετίζονται άμεσα με την ιδιαίτερη κοσμοαντίληψη και τις κοινωνικές πρακτικές κάθε μιας από αυτές (Moscovici 1988).

---

⁷ Ο τίτλος του πρωτότυπου έργου είναι: "La psychanalyse, son image et son public", Paris : PUF, 1961.

Κάθε κοινωνική αναπαράσταση εκφράζει μια σχέση που οικοδομεί το υποκείμενο με ένα αντικείμενο της πραγματικότητας και ταυτόχρονα παίζει ρόλο στη δημιουργία αυτής της σχέσης και τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της. Κάθε φορά που ένα άτομο έρχεται σε επαφή με ένα νέο αντικείμενο που δεν γνωρίζει, μια επιστημονική έννοια ή θεωρία για παράδειγμα, επιτελεί μια σειρά διανοητικών πράξεων, κατά τις οποίες προβαίνει σε συγκεκριμένες διασυνδέσεις του νέου αντικειμένου με πληροφορίες, έννοιες, εικόνες και αντιλήψεις που βρίσκονται ήδη στον εσωτερικό του κόσμο. Δηλαδή, το νέο αντικείμενο διασυνδέεται και συσχετίζεται με γνωστές μορφές, από τις οποίες δανείζεται ιδιότητες και σημασίες, και με τον τρόπο αυτό συγκροτείται μια νέα νοητική κατηγορία, η κοινωνική αναπαράσταση του αντικειμένου. Η κοινωνική αναπαράσταση, επομένως, απηχεί μια επιλεκτική αφομοίωση συγκεκριμένων στοιχείων και διαστάσεων του νέου αντικειμένου μέσω του συστήματος αξιών και των εμπειριών του ατόμου και μια ανάλογη νοηματοδότησή τους. Η διαδικασία αυτή, από τη στιγμή που αναπαράγει το αντικείμενο με επιλεκτικό τρόπο, καθορίζει τόσο το ιδιαίτερο νόημα όσο και το συγκεκριμένο περιεχόμενο της κοινωνικής αναπαράστασης του (Moscovici 1999: 60-75).

Κάθε κοινωνική αναπαράσταση οικοδομείται μέσα από δύο γνωστικές λειτουργίες, την αντικειμενοποίηση και την αγκίστρωση. Η αντικειμενοποίηση αφορά τη φυσικοποίηση των εννοιών, την προσπάθεια προσάρτισης, δηλαδή, των αφηρημένων γλωσσικών δομών σε συγκεκριμένα αντικείμενα της πραγματικότητας και την ιεραρχική ταξινόμησή τους, ώστε να αποτελέσουν μια νέα νοητική κατηγορία. Μέσω αυτής, το αφηρημένο περιεχόμενο ενός επιστημονικού όρου συγκεκριμενοποιείται και γίνεται κατανοήτο, οι έννοιες και οι ιδέες μετατρέπονται σε σχήματα και εικόνες, αποκτώντας οργανικό νόημα και περιεχόμενο, και έτσι οικοδομείται διανοητικά η κοινωνική πραγματικότητα (Moscovici 1999: 115-119). Μέσω της αγκίστρωσης, η νέα έννοια εισέρχεται στην προϋπάρχουσα ιεραρχία αξιών του ατόμου και συσχετίζεται με γνωστές μορφές και πρακτικές. Κατά τη διαδικασία της αγκίστρωσης το άτομο συγκροτεί ένα δίκτυο σημασιών γύρω από την έννοια και αναπτύσσει ένα πλήθος σημασιοδοτικών συνδέσμων ανάμεσα σε αυτήν και την κοινωνική πραγματικότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κοινωνική αναπαράσταση εντάσσεται οριστικά στο νοητικό πλαίσιο του ατόμου, ανάγεται σε εργαλείο αναφοράς και σύστημα ερμηνείας της πραγματικότητας και χρησιμοποιείται εφεξής για την ερμηνεία, τη διαμόρφωση και την έκφραση των κοινωνικών σχέσεων και συμπεριφορών (Moscovici 1999: 183- 195).

Από όσα αναλύθηκαν παραπάνω, βλέπουμε πως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν διανοητικές δομές με γνωστική και λειτουργική ισχύ (Moliner & Abric 2015: 84). Μέσω της οικοδόμησής τους, το άτομο μεταφράζει ένα πλήθος εννοιών και πληροφοριών που στην επιστημονική γνώση είναι οργανωμένες σε συγκεκριμένο σύστημα σκέψης, σε ένα νέο

δίκτυο εννοιών και σημασιών. Έτσι, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έπονται, παρά προηγούνται, της επιστημονικής γνώσης, και την ερμηνεύουν, την οργανώνουν και την νοηματοδοτούν εκ νέου (Moscovici 1988: 216- 217).

Ως προς τη συγκεκριμένη δομή τους, θα μπορούσαμε να διαχωρίσουμε τα στοιχεία που απαρτίζουν μια κοινωνική αναπαράσταση σε αυτά που αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα της και στα περιφερειακά στοιχεία που οργανώνονται γύρω από αυτόν. Ο κεντρικός πυρήνας πρόκειται για το βασικότερο και σταθερότερο στοιχείο της κοινωνικής αναπαράστασης που καθορίζει το νόημα και την οργάνωσή της. Σε αυτόν συμπεριλαμβάνονται λίγες και αφηρημένες έννοιες και οι βαθύτερες και μη διαπραγματεύσιμες αξίες και πεποιθήσεις του ατόμου και των κοινωνικών του ομάδων. Ο κεντρικός πυρήνας είναι αυτός που παράγει ή αλλάζει τη σημασία των υπόλοιπων στοιχείων της, οργανώνει και καθορίζει τις διασυνδέσεις ανάμεσά τους και σταθεροποιεί το όλο διανοητικό οικοδόμημά της. Αντιθέτως, στα περιφερειακά στοιχεία της κοινωνικής αναπαράστασης συγκαταλέγονται μια πληθώρα ατομικών και προσωπικών πληροφοριών, κρίσεων και εμπειριών. Εκεί εντάσσονται οι συγκεκριμένες και ειδικές περιπτώσεις που το άτομο αντλεί από τις καθημερινές εμπειρίες του και κατ' επέκταση εκφράζουν το ειδικό και εξατομικευμένο στοιχείο της. Τα περιφερειακά στοιχεία της κοινωνικής αναπαράστασης είναι ευμετάβλητα, απορροφούν τις γνωστικές συγκρούσεις που προκύπτουν όποτε εντοπίζεται ασυμβατότητα ανάμεσα σε αυτήν και την πραγματικότητα και με αυτόν τον τρόπο προστατεύουν τον κεντρικό πυρήνα, αναλαμβάνοντας την αφομοίωση νέων πληροφοριών (Abric 1993, Moliner & Abric 2015: 83-88).

3.2 Η οπτική των κοινωνικών αναπαραστάσεων στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας

Η μάθηση είναι μια ενεργητική διαδικασία οικοδόμησης της γνώσης από το μανθάνον υποκείμενο, κατά την οποία η πρόσληψη της νέας γνώσης εξαρτάται από τις προϋπάρχουσες νοητικές δομές του ατόμου και οργανώνεται, νοηματοδοτείται και κωδικοποιείται δια μέσω του αξιακού του συστήματος. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών έχουν, επομένως, αποτελέσει ερευνητικό πεδίο για τον επιστημονικό κλάδο της διδακτικής διάφορων επιστημονικών αντικειμένων, καθώς συνίστανται σε νοητικές κατηγορίες που ενεργοποιούνται κατά τις μαθησιακές δραστηριότητες και επιτελούν τις συγκεκριμένες γνωστικές λειτουργίες που περιγράψαμε στο παραπάνω υποκεφάλαιο. Στη διδακτική της ιστορίας, έχουν μελετηθεί ως υποδοχείς της ιστορικής γνώσης, ενώ μπορούν να αποτελέσουν και γνωστικά εμπόδια που προβάλλουν αντιστάσεις στην οικοδόμησή της (Κάββουρα 2011: 147- 151, Moniot 2002: 192-194).

Κατά το σχεδιασμό της παρούσας έρευνας για την έννοια του έθνους, η οπτική των κοινωνικών αναπαραστάσεων κρίθηκε ως το κατάλληλο θεωρητικό πλαίσιο, καθώς μπορεί να φωτίσει διάφορες πτυχές της ιστορικής μάθησης που σχετίζονται με το υπό διερεύνηση θέμα. Έτσι, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών για την έννοια του έθνους εξετάζονται ως υποδοχείς της ιστορικής μάθησης, δηλαδή, ως προϋπάρχουσες νοητικές κατηγορίες που αναλαμβάνουν τον ρυθμιστικό ρόλο της επιλογής, της νοηματοδότησης και της ταξινόμησης των νέων ιστορικών πληροφοριών, δραστηριοτήτων και εννοιών, με τις οποίες έρχονται σε επαφή οι μαθητές κατά τη διάρκεια του ιστορικού μαθήματος. Παράλληλα, οι αναπαραστάσεις των μαθητών καλλιεργούνται, μετασχηματίζονται και ενδεχομένως αναδιοργανώνονται μέσα από τη διδασκαλία της ιστορίας, οπότε αποτελούν και προϊόντα της ιστορικής μάθησης. Καθώς αποτελούν ερμηνευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την ανάγνωση της πραγματικότητας, αλλά και τον σχεδιασμό και την ανάληψη δράσης μέσα σε αυτήν, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών για το έθνος δεν επηρεάζουν μόνο την οικειοποίηση της ιστορικής γνώσης στο σχολείο, αλλά και την κοινωνική και πολιτική συμπεριφορά τους έξω από αυτό.

Μια υπόθεση εργασίας από την οποία ξεκινάμε την έρευνα μας είναι ότι θα υφίσταται μια τυπολογία διαφορετικών αναπαραστάσεων για την έννοια του έθνους, αφού οι μαθητές είναι ένα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά ετερογενές σώμα. Επομένως, μια πρώτη μεταβλητή προς εξέταση είναι τα συγκεκριμένα περιεχόμενα και η δομή της κοινωνικής τους αναπαράστασης. Ταυτόχρονα, μας ενδιαφέρει η διερεύνηση των διαδικασιών αγκίστρωσης της αναπαράστασης στις κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες των μαθητών, επειδή μπορεί να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες διαστάσεις της έννοιας του έθνους επιλέγονται έναντι των υπολοίπων, επενδύονται με συγκεκριμένο νόημα και υποκειμενική σημασία και ενσωματώνονται στη σκέψη των μαθητών. Μια τελευταία μεταβλητή αφορά την εξέταση της χρήσης της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου για την ανάγνωση και κατανόηση της εκάστοτε ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία μπορεί να μας παρέχει πληροφορίες για τις γνωστικές και λειτουργικές συνέπειές της. Πέρα από τη διερεύνηση του ιδιαίτερου τρόπου σκέψης, της υποκειμενικής ερμηνείας και των προσωπικών νοημάτων που αποδίδονται στην έννοια του έθνους από τους μαθητές, βασική επιδίωξή μας αποτελεί και η ανάδειξη των μαθητικών αναγκών και, κατ' επέκταση, των σημείων της διδασκαλίας της ιστορίας στα οποία θα πρέπει να επικεντρωθεί ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός του ιστορικού μαθήματος.

4. Μεθοδολογία της έρευνας

4.1 Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογικές επιλογές

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και μελέτης από πολλούς και διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Η σχετική με αυτές ερευνητική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται έτσι από μια μεθοδολογική πολυφωνία, καθώς σε αυτήν έχουν χρησιμοποιηθεί όλες οι ερευνητικές μέθοδοι της ψυχολογίας και των κοινωνικών επιστημών, ανάλογα με την εκάστοτε θεματική και τα συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα κάθε μελέτης. Η καταλληλότητα, επομένως, της εφαρμογής ποσοτικών, ποιοτικών ή μικτών ερευνητικών τεχνικών, εξαρτάται κυρίως από το τι θέλουμε να διερευνήσουμε και γιατί και, συνεπώς, από τις δυνατότητες συνεισφοράς της κάθε μεθόδου στην πληρέστερη κατανόηση του υπό εξέταση φαινομένου (Flick, Foster, Chaillaud 2015 : 79-80).

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, το βασικό ερώτημα της παρούσας έρευνας αφορά την καταγραφή, την ανάδειξη και την ερμηνευτική ανάλυση των συγκεκριμένων περιεχομένων των κοινωνικών αναπαραστάσεων που συγκροτούν οι μαθητές για την έννοια του έθνους. Επιπλέον, ένα δεύτερο ερευνητικό ερώτημα αφορά τη διερεύνηση και κατανόηση του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο τα συγκεκριμένα περιεχόμενα νοηματοδοτούνται από τους μαθητές και, συνδυαζόμενα με προσωπικές αντιλήψεις και αξίες, οργανώνονται σε διαφορετικού τύπου νοητικές κατηγορίες που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη δομή και τη σημασία που αποκτούν. Ένα τρίτο ερευνητικό ερώτημα αφορά την εξέταση των γνωστικών και λειτουργικών συνεπειών που έχουν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών, όταν χρησιμοποιούνται από τους ίδιους ως ερμηνευτικά εργαλεία. Επομένως, κύριο ζητούμενο καθ' όλη τη διάρκεια του σχεδιασμού και της διεξαγωγής της παρούσας έρευνας, ήταν η ανάδειξη του ιδιαίτερου τρόπου σκέψης των μαθητών, των προσωπικών τους απόψεων και των υποκειμενικών νοημάτων που αποδίδουν στη συγκεκριμένη έννοια.

Για τον παραπάνω σκοπό, επιλέχθηκε η διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας σε μικρό δείγμα μαθητών μέσω της διενέργειας ατομικών ημιδομημένων συνεντεύξεων. Το πλεονέκτημα, εξάλλου, της συγκεκριμένης ποιοτικής ερευνητικής τεχνικής συνίσταται στο γεγονός πως παρέχει την ευκαιρία στον ερευνητή να προσεγγίσει, να κατανοήσει, να ερμηνεύσει και να αναδείξει τα υποκειμενικά νοήματα που αποδίδουν τα υποκείμενα της έρευνας στο υπό διερεύνηση θέμα, αλλά και τις προσωπικές τους στάσεις και αντιλήψεις που σχετίζονται με αυτό (Cohen & Manion 2000: 373- 376, Πούρκος 2010: 169- 170).

Για να διερευνήσουμε τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών, τους προσκαλέσαμε να εκφράσουν τις ιδέες τους για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους

γενικά, αλλά και για το συγκεκριμένο παράδειγμα του ελληνικού έθνους ειδικότερα. Μέσα από την ανασκόπηση της σχετικής με το θέμα μας βιβλιογραφίας, καταρτίστηκε από τη συγγραφέα ο ανάλογος οδηγός συνέντευξης (βλ. παράρτημα) με ερωτήσεις κυρίως ανοικτού τύπου. Οι μαθητές παρακινήθηκαν να διατυπώσουν ελεύθερα τις απόψεις τους, να αναφέρουν συγκεκριμένα παραδείγματα, να αιτιολογήσουν τις επιλογές τους και να εμβαθύνουν σε ό,τι θεωρούσαν οι ίδιοι σημαντικό. Για τον εντοπισμό των περιεχομένων της αναπαραστατικής τους δομής, καθώς και για την ανάδειξη του τρόπου οργάνωσής τους, χρησιμοποιήθηκαν, μεταξύ άλλων, ερωτήσεις αυθόρμητων λεκτικών συσχετισμών, ιεράρχησης της σημασίας που αποδίδουν τα ίδια τα υποκείμενα σε όσα αναφέρουν, καθώς και ανάλογες τεχνικές επιβεβαίωσης των στοιχείων που περιλαμβάνονται στον κεντρικό πυρήνα (Moliner & Abric 2015: 90-92). Άλλες ερωτήσεις που συμπεριλάβαμε στον οδηγό συνέντευξης αφορούσαν τη διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών αναφορικά με την ιστορικότητα της έννοιας του έθνους, αλλά και των συμπερασμάτων στα οποία καταλήγουν μέσα από τη χρήση της συγκεκριμένης εννοιολογικής δομής που συγκροτούν.

4.2 Χαρακτηριστικά ερευνητικού δείγματος και χρονοδιάγραμμα διεξαγωγής των συνεντεύξεων

Το ερευνητικό δείγμα αποτελείται από επτά (7) μαθητές Γ' Λυκείου, τρία (3) κορίτσια και τέσσερα (4) αγόρια, που ανταποκρίθηκαν οικειοθελώς στην πρόσκληση της συγγραφέως να συζητήσουν και να εκφράσουν τις προσωπικές τους απόψεις για κάποια πράγματα που μαθαίνουν στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας. Η ακριβής θεματική της συζήτησης τους γνωστοποιήθηκε στην αρχή κάθε συνέντευξης. Οι μαθητές φοιτούν σε δύο δημόσια σχολεία του νομού Αττικής, στην περιοχή του Πειραιά και της Αγίας Παρασκευής αντίστοιχα. Ως προς τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά των μαθητών, δύο (2) από αυτούς προέρχονται από το χαμηλότερο κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο, τρεις (3) από το μεσαίο και δύο (2) από το υψηλότερο επίπεδο.

Οι συνεντεύξεις έγιναν από τη συγγραφέα στην οικία του κάθε μαθητή, κατόπιν αντίστοιχης συνεννόησης μαζί του, μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Ιουλίου του 2016. Ο μέσος όρος διάρκειάς των συνεντεύξεων ήταν γύρω στα τριάντα (30) λεπτά και, ύστερα από σχετική συναίνεση των μαθητών, χρησιμοποιήθηκε ψηφιακό μαγνητόφωνο για την ηχογράφησή της συνομιλίας μας. Στην αρχή κάθε συνάντησης, εξηγήσαμε τη διαδικασία της συνέντευξης στους μαθητές, υπογραμμίσαμε το γεγονός πως δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις στις ερωτήσεις που ακολουθούσαν και τονίσαμε ότι αυτό που μας ενδιέφερε ήταν η διατύπωση των προσωπικών τους απόψεων και ιδεών αναφορικά με το υπό συζήτηση θέμα. Παράλληλα,

για να εξασφαλίσουμε την όσο το δυνατόν απρόσκοπτη και ελεύθερη διατύπωση των προσωπικών τους απόψεων, διαβεβαιώσαμε τους μαθητές πως οι απαντήσεις τους θα παρέμεναν ανώνυμες. Γι αυτό και όσα ονόματα αναφέρονται στην περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας που ακολουθεί, δεν είναι τα πραγματικά τους ονόματα, αλλά ψευδώνυμα επινοημένα από εμάς.

5. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών για την έννοια του έθνους

Ζητώντας από τους μαθητές να εκφράσουν τις σκέψεις τους και τις απόψεις τους αναφορικά με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους γενικά, αλλά και του παραδείγματος του ελληνικού έθνους ειδικότερα, εντοπίσαμε κοινά στοιχεία και θέματα που επανέρχονται σε όλες σχεδόν τις συνεντεύξεις. Ένα από αυτά είναι η ιδέα πως οι ανθρωπίνοι πληθυσμοί διαφέρουν μεταξύ τους και αυτές οι διαφορές απηχούνται και αποτυπώνονται στην έννοια του έθνους. Η εννοιολογική κατηγορία του έθνους προσλαμβάνεται νοητικά από τους μαθητές με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά που εντοπίζουν ανάμεσα στα μέλη του και μέσω των οποίων το κάθε έθνος διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα.

Η γλώσσα, η θρησκεία, ο πολιτισμός, η ιστορία, τα ήθη, τα έθιμα και οι παραδόσεις αποτελούν μερικά από τα πιο βασικά ειδοποιά γνωρίσματα της εθνικότητας, αν και ιεραρχούνται διαφορετικά ως προς τον βαθμό σημαντικότητάς τους. Η γλώσσα, ωστόσο, κατατάσσεται από όλους τους μαθητές στην πρώτη θέση και αποτελεί το πρώτο σύνορο της εθνικής ετερότητας, καθώς σε αυτήν η διαφορά γίνεται ιδιαίτερα αισθητή και εμφανής. Ταυτόχρονα, πολλοί μαθητές εισάγουν διαφορετικές διαστάσεις της έννοιας του έθνους στη συζήτηση, χρησιμοποιούν άλλες λέξεις και εκφράσεις και εστιάζουν το προσωπικό τους ενδιαφέρον σε διαφορετικά θέματα και με διαφορετικό τρόπο. Ακόμα και τα χαρακτηριστικά του έθνους που αναφέρονται από όλους τους μαθητές, εν τέλει νοηματοδοτούνται διαφορετικά και αποκτούν διαφορετική σημασία και λειτουργία.

Μέσα από την ερμηνευτική ανάλυση του λόγου των μαθητών, παρατηρήσαμε, λοιπόν, πως συγκεκριμένα στοιχεία επιλέγονται και πριμοδοτούνται έναντι άλλων, συνδυάζονται με συγκεκριμένες αξίες και αντιλήψεις και συνθέτουν μαζί με αυτές δομικούς πυρήνες νοήματος και σημασιών. Γύρω από αυτούς τους πυρήνες, οργανώνονται οι υπόλοιπες διαστάσεις της έννοιας του έθνους, αποκτούν υποκειμενικό νόημα, σημασία και λειτουργία και ενσωματώνονται σε διαφορετικού τύπου αναπαραστατικές δομές. Μέσα από τη διερεύνηση της παραπάνω διαδικασίας εντοπίσαμε στη σκέψη των μαθητών την ύπαρξη και λειτουργία τριών διαφορετικών κατηγοριών κοινωνικής αναπαράστασης για την έννοια του έθνους, οι οποίες παρουσιάζονται αναλυτικά στη συνέχεια.

5.1 Έθνος- βιολογική και γενεαλογική καταγωγή

Από το συνολικό δείγμα, δύο μαθητές μοιράζονται τη συγκεκριμένη κοινωνική αναπαράστασή του έθνους, η Ανθή και ο Κώστας. Το έθνος γίνεται αντιληπτό ως μια ξεχωριστή πολιτισμική κοινότητα, η οποία κατάγεται από την ίδια ομάδα ανθρώπων που συγκροτήθηκε στο απώτερο ιστορικό παρελθόν. Η κοινή βιολογική και γενεαλογική καταγωγή προβάλλεται να διαμορφώνει και τα πολιτισμικά γνωρίσματα του έθνους, ιδίως τη γλώσσα και την πολιτισμική του παραγωγή, και να δημιουργεί ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς ανάμεσα στα μέλη του. Η αξία της εθνικής συνείδησης εσωτερικεύεται από τους συγκεκριμένους μαθητές και αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

5.1.1 Δομή και περιεχόμενα της κοινωνικής αναπαράστασης

Στον κεντρικό πυρήνα της κοινωνικής αναπαράστασης της έννοιας του έθνους που συγκροτούν οι συγκεκριμένοι μαθητές, εντοπίζουμε την ιδέα της κοινής καταγωγής της εθνικής κοινότητας που χάνεται στα βάθη της ιστορίας. *«Ιστορία, παρελθόν, καταγωγές- ρίζες, και κοινά βιώματα»* αποτελούν, σύμφωνα με την Ανθή, στοιχεία που έχουν κοινά όσοι ανήκουν σε ένα έθνος και κατατάσσονται από την ίδια σε μία ενιαία κατηγορία. Με τον ίδιο τρόπο και ο Κώστας θεωρεί πως οι ομοεθνείς κατάγονται από την ίδια ομάδα και επομένως μοιράζονται την ίδια ιστορία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Μια ομάδα ανθρώπων, η οποία στην αρχή είναι ολιγάριθμη αρχικά, ζουν μαζί- αρχικά όλα ξεκινούν από το γεγονός ότι ζουν μαζί. Σίγουρα έχουν δεσμούς αίματος, προφανώς – ε μετά επεκτείνεται όλο αυτό και αρχίζουν και βρίσκουν κώδικα επικοινωνίας.(...) Δηλαδή, θεωρώ ότι όλα είναι θέμα κοινού παρελθόντος και κοινής ιστορικής αρχής. Δηλαδή, έχουν κοινές, που λέμε είναι ίδια η απαρχή της αυτοσυνειδησίας τους, αυτό. Νομίζω ότι αυτό είναι η αρχή του έθνους.» (Ανθή)

«Αυτό είναι που τον κάνει Έλληνα στην ουσία, το να κατάγεται από εδώ πέρα. (...) Γιατί η ιστορία και η καταγωγή είναι πολύ σημαντικά πράγματα για εμάς. Εμείς, όπως θα ξέρετε, καταγόμαστε από τους Αρχαίους Έλληνες. Έχουμε... μια μακριά ιστορία σε αυτόν τον τόπο και αυτή μας κάνει να ξεχωρίζουμε από τους υπόλοιπους.» (Κώστας)

Παράλληλα, στον λόγο των συγκεκριμένων μαθητών υπολανθάνει η αντίληψη της εθνικής ομοιογένειας, καθώς σε γενικές γραμμές τονίζονται οι τυχόν διαφορές με τους εθνικούς «άλλους» και δεν αναγνωρίζονται ιδιαίτερα σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του έθνους. Η *«κοινή καταγωγή, τα κοινά βιώματα και οι δεσμοί αίματος»*, συνδέουν την έννοια του έθνους με τη μορφή μιας διευρυμένης οικογένειας, προσδίδοντάς

της συγκεκριμένη σημασία και ένα έντονα συναισθηματικό φορτίο, ενώ οι σχέσεις που αναπτύσσουν τα μέλη του μοιάζουν να εγγράφονται στο πλαίσιο των οικογενειακών σχέσεων και συμπεριφορών. Το έθνος παραπέμπει έτσι σε μια εξιδανικευμένη ουτοπική μορφή συλλογικότητας που οφείλει να ζει αρμονικά και σύμφωνα με την οποία ο διχασμός απορρίπτεται, οι διαφορές μεταξύ μας αποσιωπούνται και οι πάσης φύσεως συγκρούσεις καταδικάζονται:

«Θεωρώ πως σε ένα έθνος πρέπει να υπάρχει ισότητα, πρέπει να υπάρχει σεβασμός, πρέπει να υπάρχει αυτοσυνειδησία, δηλαδή πρέπει να ξέρω ότι ανήκω σε αυτό το έθνος και επομένως σέβομαι όλους όσους ανήκουνε. (...) Πρέπει να αγαπάω το έθνος μου (...) Σήμερα βέβαια βλέπουμε ότι ένα έθνος διχάζεται (...) Δηλαδή θεωρώ πως υπάρχουν αντιπαλότητες που δεν έπρεπε να υπάρχουν, δεν υπάρχει συλλογικότητα.» (Ανθή)

«Νομίζω πως ... [οι σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους τα άτομα που αποτελούν ένα έθνος] είναι κυρίως σχέσεις αγάπης και σεβασμού. Δηλαδή, αφού έχουν όλοι την ίδια πατρίδα και την αγαπάνε, είναι λογικό να αγαπάνε και τα υπόλοιπα άτομα του έθνους τους που έχουν την ίδια. (...) Γι αυτό και μπορούν να ζουν μαζί, να νοιάζονται ο ένας για τον άλλον και... και να βοηθούν ο ένας τον άλλον, όλα αυτά. Εντάξει... βέβαια στις μέρες μας, δεν ξέρω... ίσως το έχουμε χάσει λίγο αυτό. Υπάρχουν έχθρες και ανταγωνισμοί. Ο καθένας κοιτάει τον εαυτό του, το συμφέρον του.» (Κώστας)

Επιπλέον, στον κεντρικό πυρήνα της αναπαράστασης των εν λόγω μαθητών ιδιαίτερη θέση κατέχει και η ιδέα πως το έθνος αποτελεί μια φυσική, πνευματική, και βαθιά εσωτερικευμένη κατηγορία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Για μένα το έθνος είναι κάτι πιο βαθύ... κάτι πιο πνευματικό ας πούμε από το κράτος. (...) Το έθνος είναι κάτι που υπάρχει μέσα μας. (...) Πρακτικά δεν μπορείς να μην έχεις μέσα σου μια ταυτότητα. Δηλαδή θεωρώ πως είναι στη φύση του ανθρώπου να εντάσσεται σε μια κοινότητα.» (Ανθή)

«[Η εθνική ταυτότητα] είναι κάτι που το έχουμε μέσα μας. Όλα αυτά που σας είπα ότι είναι κοινά ανάμεσα στο έθνος, από εκεί αρχίζει η ταυτότητά μας... Κάθε ένας που ανήκει σε κάποιο έθνος, έχει και διαφορετική ταυτότητα. Και αυτό πηγάζει από μέσα μας... Άρα είναι κάτι πολύ σημαντικό» (Κώστας)

Γύρω από τον συγκεκριμένο αναπαραστατικό πυρήνα, που περιλαμβάνει, όπως είδαμε, την έννοια της κοινής καταγωγής και της βιολογικής συγγένειας, τις αξίες της εθνικής ομοιογένειας και ομοψυχίας, αλλά και την αντίληψη της υποστασιοποιημένης και βαθιά εσωτερικευμένης εθνικής ταυτότητας, οργανώνονται και οι υπόλοιπες διαστάσεις της έννοιας

του έθνους και νοηματοδοτούνται αναλόγως. Έτσι, η γλώσσα και η πολιτισμική κληρονομιά του έθνους περιγράφονται σαν να προκύπτουν ως φυσικό επακόλουθο της κοινής καταγωγής, να απηχούν τις κοινές ρίζες και τα κοινά βιώματα, και να αποτελούν φορείς, εκφραστές και θεματοφύλακες του ιδιαίτερου εθνικού πνεύματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του έθνους εξιδανικεύονται στη σκέψη των μαθητών και αποκτούν μια έντονα συναισθηματική αξία, καθώς καθίστανται αφενός συνώνυμα της εθνικότητας και αφετέρου δομικά στοιχεία της ατομικής και πνευματικής τους ύπαρξης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Γιατί για εμένα η γλώσσα δεν είναι απλά ένα σύστημα που μπορούν να επικοινωνούν οι άνθρωποι, είναι κάτι πολύ περισσότερο. Γιατί η γλώσσα είναι ο τρόπος που εξωτερικεύουμε τις σκέψεις μας. Δηλαδή, κοινή γλώσσα είναι κοινός κώδικας επικοινωνίας, κοινή σκέψη, κοινή ιδεολογία (...) Άμα δεν την ξέρεις καθόλου, νομίζω πως είναι δύσκολο να θεωρηθείς Έλληνας. Γιατί δεν αντιλαμβάνεσαι... Θεωρώ πως η γλώσσα έχει και έννοιες, έννοιες που ... περιγράφουν κάποια πράγματα της Ελλάδας, που δεν μπορείς να τα καταλάβεις άμα δεν ξέρεις την γλώσσα.» (Ανθή)

«Αλλά αν αλλάξουμε όλη την γλώσσα, θα χάσουμε ένα κομμάτι του εαυτού μας... αν αρχίσουμε να μιλάμε ... αγγλικά για παράδειγμα, ή γερμανικά. Θα είμαστε Έλληνες; Ε δεν νομίζω!» (Κώστας)

«Θεωρώ πως αυτό που πρέπει να έχεις για να θεωρείσαι Έλληνας είναι το να ξέρεις τον ρόλο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη ή του Ομήρου ας πούμε, στον εαυτό σου. Να καταλαβαίνεις ότι αυτοί είναι κομμάτι του εαυτού μου. Αυτό. Δηλαδή, αυτοί έχουνε συμβάλει στο να είμαι εγώ έτσι όπως είμαι σήμερα.» (Ανθή)

«Αν κατάγεις από την Ελλάδα, θα ξέρεις κάποια βασικά πράγματα για τον πολιτισμό της. Θα ξέρεις για ... την Αρχαία Ελλάδα ή τον Παρθενώνα ή... για την Αγία Σοφία. Θα ξέρεις τα βασικότερα πράγματα της πολιτισμικής κληρονομιάς σου, του έθνους σου.» (Κώστας)

Με παρόμοιο τρόπο, σε αντιπαραβολή, δηλαδή, με τα περιεχόμενα του κεντρικού πυρήνα της κοινωνικής αναπαράστασής τους, οι μαθητές ερμηνεύουν και άλλες έννοιες που συνδέονται με το έθνος, αποδίδοντάς τους και την αντίστοιχη σημασία και αξία. Έτσι, η εδαφική επικράτεια που ενδεχομένως κατέχει ένα έθνος γίνεται αντιληπτή ως στοιχείο που εξασφαλίζει την εθνική συνοχή, ως οικογενειακή κοιτίδα και διαπιστευτήριο της κοινής εθνικής καταγωγής.

«Δεν το θεωρώ τόσο σημαντικό [το να κατέχει ένα έθνος μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή]... Αλλά είναι σημαντικό για να μην διασπαστεί και το έθνος, δηλαδή ο καθένας να είναι αλλού.» (Ανθή)

«Ναι είναι πολύ σημαντικό. Γιατί πάνω στο έδαφος γίνεται το έθνος, έχει σχέση... έχει να κάνει με την καταγωγή του, δηλαδή. (...) Θα λέγαμε πως κάθε έθνος κατάγεται από μια περιοχή και ... έχει και μια ιστορία που την δένει με αυτήν. Και αυτό είναι σημαντικό για το έθνος.» (Κώστας)

Παράλληλα, η κοινή πολιτική ή οικονομική ζωή των πολιτών ενός εθνικού κράτους μοιάζει να μην συνδέεται άμεσα με την έννοια του έθνους. Και οι δύο μαθητές δήλωσαν πως το να μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους μια κοινή πολιτική μονάδα και μια κοινή οικονομία, δεν είναι κάτι σημαντικό για τους ίδιους, επειδή δεν σχετίζεται με την ύπαρξη και τις ιδιότητες του έθνους. Σύμφωνα μάλιστα με την Ανθή, οι σχέσεις ανάμεσα στο έθνος και το κράτος είναι αντίπαλες:

«Το οποίο [έθνος] είναι διαφορετικό από το κράτος βέβαια. Γιατί όταν μιλάμε για κράτος, μιλάμε για μια πολιτική ύπαρξη ας πούμε που θέτει όρια συμπεριφοράς των ανθρώπων που ζουν σε αυτό. Για μένα το έθνος είναι κάτι πιο βαθύ... κάτι πιο πνευματικό ας πούμε από το κράτος. Το κράτος είναι τελείως... αυτό που βάζει όρια, είναι εντελώς το υλικό κομμάτι, αυτό που ρυθμίζει τα πράγματα, ενώ το έθνος είναι κάτι που υπάρχει μέσα μας. (...) Σήμερα βέβαια βλέπουμε ότι ένα έθνος διχάζεται και γενικότερα πιστεύω πως όλο αυτό που το διχάζει είναι η έννοια του κράτους. Δηλαδή, εκεί που μπλέκεται το κράτος με το έθνος κάτι πάει λάθος. (...) Το κράτος αυτή τη στιγμή θεωρώ ότι προσπαθεί να μας διδάξει [την γλώσσα και την ιστορία] τελείως επιφανειακά. Και στην πραγματικότητα μέσα σου να μην έχεις τίποτα. (...) Με την πάροδο του χρόνου τείνουμε στην εξάλειψη των εθνών και των εθνικών κοινοτήτων. Μιλάμε, αυτό που είπα και πριν, για μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, που δεν παίζει τόσο ρόλο η εθνικότητα, αλλά το κράτος ας πούμε. Χάνει το νόημα της η εθνικότητα και μιλάμε για κάτι άλλο, διαφορετικό. Μιλάμε για κράτη και για τελικά ένα παγκόσμιο κράτος.» (Ανθή)

«{Είναι σημαντικό κατά την άποψη σου τα μέλη ενός έθνους να μοιράζονται ένα κράτος, μια κοινή πολιτική μονάδα;} Νομίζω πως αυτό δεν... (σκέφτεται). Δεν το βρίσκω τόσο (το τονίζει) σημαντικό για το έθνος. {Γιατί;} Ε γιατί και να μην μοιράζονται ένα κράτος, δεν έχει σημασία. Μπορεί κάποιος να είναι από ένα έθνος, αλλά μπορεί να ζει αλλού και όχι στο ίδιο κράτος με τους υπόλοιπους. Αυτό δεν αλλάζει κάτι... δεν αλλάζει την εθνικότητά του.» (Κώστας)

5.1.2 Οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης

Όπως είδαμε παραπάνω, κατά τη συγκρότηση της νοητικής κατηγορίας του έθνους, συγκεκριμένες διαστάσεις της έννοιας επιλέγονται και αποκτούν ιδιαίτερη σημασία έναντι άλλων που παρουσιάζονται ως δευτερεύουσες ή λιγότερο σημαντικές. Αν και μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων διαφαίνεται πως η όλη διαδικασία της επιλογής, της οργάνωσης και της ιεράρχησης των περιεχομένων της κοινωνικής αναπαράστασης του έθνους σχετίζεται άμεσα με αξίες κοινωνικά προσδιορισμένες, δεν είμαστε σε θέση να διευκρινίσουμε με σαφήνεια τον ακριβή παράγοντα που καθορίζει την επιλογή των συγκεκριμένων διαστάσεων ανάμεσα στους διάφορους πιθανούς συνδυασμούς τους. Μια υπόθεση που μπορούμε ενδεχομένως να κάνουμε είναι πως οι συγκριμένοι μαθητές δίνουν ιδιαίτερη αξία στην κοινή καταγωγή και την εθνική ενότητα λόγω της ιδιαίτερης θέσης που κατέχει για αυτούς ο θεσμός της οικογένειας. Ωστόσο, μια τέτοια υπόθεση μοιάζει τελικά υπεραπλουστευμένη. Η Ανθή, για παράδειγμα, αν και δίνει ιδιαίτερη αξία και στον θεσμό της εκκλησίας, δεν συνδέει άμεσα τη θρησκεία με το έθνος, καθώς δηλώνει πως το θρήσκευμα είναι θέμα προσωπικής επιλογής και δεν αποτελεί προσδιοριστικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Επιπλέον, οι δύο μαθητές που μοιράζονται τη συγκεκριμένη κοινωνική αναπαράσταση προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά στρώματα, γεγονός που υποδηλώνει ότι η επιλογή των συγκεκριμένων διαστάσεων της έννοιας του έθνους έναντι των υπολοίπων, δεν συναρτάται άμεσα με παράγοντες όπως η κοινωνική προέλευση των μαθητών.

Εντούτοις, αναλύοντας τον λόγο των μαθητών διαπιστώνουμε πως στην οργάνωση της συγκεκριμένης αναπαραστατικής δομής είναι παρούσα μια ιδιαίτερη αντίληψη για τη φύση και τις ιδιότητες του ιστορικού παρελθόντος. Χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε με σαφήνεια αν η συγκεκριμένη θεώρηση του ιστορικού χρόνου αποτελεί την οργανωτική αρχή της αναπαράστασης ή προκύπτει ως αποτέλεσμα κάποιας άλλης αφανούς οργανωτικής αρχής, παρατηρούμε πως στην πράξη διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην οικοδόμηση της συγκεκριμένης αναπαραστατικής κατηγορίας και αποτελεί δομικό στοιχείο της.

Ενσωματωμένη, λοιπόν, στην οργάνωση της συγκεκριμένης αναπαραστατικής δομής, εντοπίζουμε μian ανιστορική και γραμμική αντίληψη του ιστορικού χρόνου. Το ιστορικό παρελθόν μοιάζει να αποτελεί το φυσικό περιβάλλον και τον ζωτικό χώρο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το έθνος, χωρίς αυτό να επηρεάζεται ή να δέχεται κάποια μετασχηματιστική λειτουργία από τον ιστορικό χρόνο. Παράλληλα, ενδεικτική είναι και η τελεολογική θεώρηση της ιστορίας υπό την οπτική του ήδη συγκροτημένου στο παρόν έθνους. Το έθνος παρουσιάζεται, έτσι, να είναι η φυσική και αναπόφευκτη απόληξη της γραμμικής πορείας που φαίνεται να ακολουθεί ο ιστορικός χρόνος. Η διήγηση της Ανθής αναφορικά με τη δημιουργία του έθνους είναι διαφωτιστική προς αυτήν την κατεύθυνση:

«Μια ομάδα ανθρώπων, η οποία στην αρχή είναι ολιγάριθμη αρχικά, ζουν μαζί- αρχικά όλα ξεκινούν από το γεγονός ότι ζουν μαζί. Σίγουρα έχουν δεσμούς αίματος προφανώς – ε μετά επεκτείνεται όλο αυτό και αρχίζουν και βρίσκουν κώδικα επικοινωνίας. ε μετά με τα κοινά βιώματα αποκτούν κοινή ιστορία. ε... μετά! μισό λεπτό... δημιουργούν υλικά και πνευματικά επιτεύγματα (...) δημιουργούν τη θρησκεία (...) και έτσι γίνεται ο πολιτισμός και... γίνονται έθνος.» (Ανθή)

Στη σκέψη των συγκεκριμένων μαθητών η ιστορία αντικειμενοποιείται, μετουσιώνεται σε εθνικό κειμήλιο και κληρονομεί ιδιότητες και χαρακτηριστικά. Η ιστορία είναι κάτι που «έχουμε και μας κάνει να ξεχωρίζουμε» (Κώστας), χωρίς να καθίσταται αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται αυτό. Επομένως, το ιστορικό παρελθόν δεν μας διαμορφώνει, αλλά αποτελεί απλώς μια ιδιότητά του εθνικού εαυτού, η οποία κληρονομείται ανάμεσα σε άλλες:

«Κάθε έθνος έχει διαφορετική ιστορία και αυτό μας κάνει να ξεχωρίζουμε από τα υπόλοιπα. Η ιστορία είναι αυτή που... μας κάνει να... μας ξεχωρίζει, μας κάνει να είμαστε διαφορετικοί από τους άλλους. {Γιατί μας κάνει να είμαστε διαφορετικοί;} Γιατί... για παράδειγμα άλλη ιστορία έχουμε εδώ στην Ελλάδα και άλλη... σε κάποια άλλη χώρα.» (Κώστας)

Κατ' αυτόν τον τρόπο, κυρίαρχα στη σκέψη των συγκεκριμένων μαθητών είναι μια αυστηρή οριοθέτηση της έννοιας του έθνους, η οποία βασίζεται σε συγκεκριμένα πολιτισμικά κριτήρια που επιβεβαιώνουν την κοινή βιολογική και γενεαλογική καταγωγή των μελών του, και μια σαφώς ρομαντική αντίληψη για την ιστορικότητά του, όπως αυτή καθιερώθηκε από την εθνική ιστοριογραφία του 19^{ου} αιώνα (βλ. κεφάλαιο 1). Αναφορικά μάλιστα με την περιγραφή του ελληνικού έθνους, το θέμα της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού αποτελεί το βασικό αφηγηματικό σχήμα που υιοθετείται:

«Νομίζω πως η Επανάσταση του '21 είναι πολύ σημαντική. Γιατί μετά από αυτήν ιδρύθηκε το ελληνικό κράτος, γιατί πριν δεν ήμασταν κράτος (...) Το έθνος είναι πολύ παλιά. Εκεί απλά οργανώνεται... σε κράτος. Εκεί ξέρεις ότι είμαι Έλληνας, είναι η Ελλάδα ας πούμε. (...) Βασικά εμπλουτίζουμε το έθνος.» (Ανθή)

«Οι Έλληνες έζησαν τόσες χιλιάδες χρόνια στη συγκεκριμένη περιοχή, έχουν μια μακριά ιστορία πάνω σε αυτήν, τόσους αιώνες (...) Στην Αρχαία Ελλάδα ξεκινάει η γλώσσα μας... η ιστορία... όλα ξεκινούν από εκεί.» (Κώστας)

Χαρακτηριστικό είναι και το γεγονός πως όλα τα ιστορικά παραδείγματα που χρησιμοποιούνται από τους μαθητές στις συγκεκριμένες συνεντεύξεις, αντλούνται από την κλασική αρχαιότητα ή την Ελληνική Επανάσταση, δηλαδή, από τα δύο κυριότερα σημεία αναφοράς του κυρίαρχου ελληνικού ιστορικού αφηγήματος. «*Η Αρχαία Ελλάδα, ο*

Παρθενώνας, ο Όμηρος, ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός, η Τουρκοκρατία, τα 400 χρόνια της σκλαβιάς, οι Τούρκοι κατακτητές, οι υποταγμένοι Έλληνες, η Επανάσταση του '21, ο Αγώνας» συνδέονται άμεσα από τους μαθητές με το ελληνικό έθνος, επιβεβαιώνοντας την έντονη επιρροή που δέχονται από τον λόγο και τα περιεχόμενα της εθνικής ιδεολογίας. Επομένως, ο τρόπος περιγραφής του ελληνικού έθνους από τη σχολική ιστορία (βλ. κεφ. 2.2) φαίνεται να ασκεί σημαντική επίδραση στην οικοδόμηση της συγκεκριμένης κατηγορίας κοινωνικής αναπαράστασης για την έννοια του έθνους, και ακόμα και αν δεν αποτελεί την κύρια πηγή τροφοδότησής της, προφανώς την ενισχύει.

5.1.3 Χρήση της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου

Οι μαθητές, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, χρησιμοποιούσαν αυθόρμητα την κοινωνική τους αναπαράσταση για την έννοια του έθνους για να διαπραγματευτούν και να εξηγήσουν τα σχετικά με αυτήν ζητήματα του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Έτσι, η συγκεκριμένη εννοιολόγηση του έθνους που έχουν οικοδομήσει οι μαθητές, προσδιορίζει και τα όρια του, καθορίζει και εξηγεί την εθνική ομοιότητα και διαφορά και φωτίζει τα προβλήματα του παρόντος και του μέλλοντος. Ταυτόχρονα, προσδίδει μια αυξημένη σημασία στην έννοια της εθνικής ταυτότητας, η οποία προβάλλεται να αποτελεί μια σημαντική και καθολικά χρησιμοποιούμενη μορφή κατηγοριοποίησης ανθρώπων και συμπεριφορών.

Η συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή και οργάνωση για την έννοια του έθνους, όπως περιγράφηκε παραπάνω, αυτόματα οριοθετεί αυστηρά την εθνική κοινότητα και δημιουργεί ισχυρούς περιορισμούς στην ενσωμάτωση της ετερότητας σε αυτήν. Ο Κώστας είναι εξαρχής κατηγορηματικός: για να ανήκεις σε ένα έθνος θα πρέπει να κατάγεις από αυτό, αλλιώς «δεν γίνεται να το αγαπήσεις το ίδιο». Η Ανθή, αντίθετα, εμφανίζεται πιο διαλλακτική στην αρχή, επικρίνοντας τα εθνικιστικά και τα ρατσιστικά κινήματα και δηλώνοντας πως ο καθένας δικαιούται να ανήκει στο έθνος που θέλει και θεωρεί ο ίδιος ότι ανήκει. Στην πορεία, όμως, όταν η συζήτηση φτάνει στο παράδειγμα του ελληνικού έθνους, θέτει πιο αυστηρά κριτήρια ένταξης σε αυτό:

«Δεν μπορείς να τα αποκτήσεις [στοιχεία κοινού πολιτισμού] με το απλά να διαβάσεις τι είναι... Πρέπει... πχ. Εμείς τόσα χρόνια είμαστε σχολείο και ακόμα δεν ξέρω αν έχουμε συλλάβει την ουσία του Παρθενώνα ας πούμε, ή την ουσία του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Δηλαδή θέλει πάρα πολλά χρόνια (το τονίζει) για όλα αυτά. Και νομίζω πως τελικά δεν είναι απλά να τα διαβάσεις, είναι το... το... να έχεις συλλάβει το πνεύμα τους ας πούμε, τι ρόλο έπαιξαν στην γενικότερη ιστορία. Θεωρώ πως αυτό που πρέπει να έχεις για να θεωρείσαι

Έλληνας είναι το να ξέρεις τον ρόλο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, ή του Ομήρου ως πούμε, στον εαυτό σου. Να καταλαβαίνεις ότι αυτοί είναι κομμάτι του εαυτού μου.» (Ανθή)

Παράλληλα, η συγκεκριμένη νοηματοδότηση του έθνους και οι ιδιότητες της εθνικής ταυτότητας που αυτή συνεπάγεται, προδιαγράφουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις και κανόνες συμπεριφοράς προς τα μέλη του και διεγείρουν πατριωτικά συναισθήματα:

«Πρέπει να ξέρω ότι ανήκω σε αυτό το έθνος και επομένως σέβομαι όλους όσους ανήκουνε. (...) Πρέπει να αγαπάω και το έθνος μου. Πρέπει να υπερασπίζομαι νομίζω το έθνος μου, με όρια. {Ποια είναι αυτά τα όρια;} Μέχρι εκεί που δεν στερώ την ελευθερία και δεν καταπατώ τα δικαιώματα ενός άλλου έθνους. Δεν πρέπει παρ' όλα αυτά κάποιος να αναπτύσσει τάσεις εθνικιστικές... Ε η φιλοπατρία είναι καλό πράγμα.» (Ανθή)

«Αγαπώ την πατρίδα μου επειδή είμαι από το ίδιο έθνος. Εγώ γεννήθηκα Έλληνας και γι αυτό αγαπώ την Ελλάδα. (...) Πρέπει να ξέρεις το παρελθόν της χώρας σου, να ξέρεις τι έκαναν οι πρόγονοί σου... Για να μπορείς να αγαπάς το έθνος σου και να αγωνίζεσαι σήμερα γι αυτό.» (Κώστας)

Ταυτόχρονα, οι μαθητές επιστρατεύουν τις αναπαραστάσεις τους για να προσδιορίσουν και να εξηγήσουν τις ομοιότητες ή τις διαφορές που έχουμε με άλλα έθνη. Έτσι, και οι δύο μαθητές δήλωσαν πως οι Έλληνες μοιάζουν με τους Ιταλούς, γιατί μεταξύ άλλων «έχουμε αρκετά κοινά στην ιστορία» (Ανθή), ενώ «έχουμε και οι δύο έναν πολύ παλιό πολιτισμό- από την αρχαιότητα» (Κώστας). Από την άλλη, οι Τούρκοι είναι αυτοί με τους οποίους έχουμε «τεράστιες διαφορές» (Ανθή) και «είμαστε τελείως διαφορετικοί» (Κώστας). Οι διαφορές των Ελλήνων με τους Τούρκους αποτυπώνονται στη γλώσσα, τη θρησκεία, την ιδεολογία και τον πολιτισμό και εξηγούνται με βάση τη διαφορετική καταγωγή και τις αρνητικές ιστορικές εμπειρίες. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως και οι δυο μαθητές τονίζουν τη «διεκδικητικότητα» και την «επιθετικότητα» των Τούρκων έναντι των Ελλήνων και καταλήγουν στο συμπέρασμα πως «δεν θα μπορέσουμε ποτέ να συνεργαστούμε μαζί τους, θα υπάρχει πάντα καχυποψία μεταξύ μας» (Κώστας), ενώ «όλοι [οι Έλληνες] νομίζω ότι τους βλέπουμε με απέχθεια, αυτήν την περίοδο [Τουρκοκρατία] και τους Τούρκους γενικότερα.» (Ανθή)

Επιπλέον, οι μαθητές χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη αναπαράσταση του έθνους στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν, να ερμηνεύσουν και να αξιολογήσουν τις εξελίξεις και τα διακυβεύματα του παρόντος. Από τη στιγμή που το έθνος παρουσιάζει τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν παραπάνω, οποιαδήποτε αλλαγή στους τομείς που συνδέονται άμεσα από τους μαθητές με αυτό, σημασιοδοτείται αρνητικά και ταυτίζεται με την

έννοια του κινδύνου, της αλλοίωσης και της πνευματικής και πολιτισμικής ισοπέδωσης των ανθρώπων. Έτσι, το πολιτισμικά ορισμένο, οικειοποιημένο και εξιδανικευτικά ομοιογενές έθνος παρουσιάζεται να κινδυνεύει να αφομοιωθεί πολιτισμικά από άλλα έθνη ή από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι ριζικές αλλαγές στην γλώσσα, τη θρησκεία και τον πολιτισμό, μοιάζουν να απειλούν άμεσα όχι μόνο την εθνική μας υπόσταση, αλλά και την ατομικότητά μας: *«μιλάμε για μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, δηλαδή μια ισοπεδωτική κουλτούρα (...) [στην οποία] γίνονται όλοι ένα»* (Ανθή), ενώ *«χάνουμε ένα κομμάτι της ταυτότητάς μας, αλλάζουμε... πώς να το πω;... αλλοιώνεται ο χαρακτήρας μας»* (Κώστας).

Καθώς στη σκέψη των μαθητών η εξάλειψη του έθνους σημαίνει απώλεια του εαυτού και της διευρυμένης εθνικής οικογένειας, το ενδεχόμενο υπέρβασης της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης των ανθρώπων σε έθνη, παρουσιάζεται να εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους τόσο για τους ίδιους, όσο και για ολόκληρη την ανθρωπότητα:

«Εγώ πιστεύω πως υπάρχει ο κίνδυνος αλληλοεξόντωσης των ανθρώπων. Ότι από την στιγμή που δεν έχεις μια ομάδα που να έχεις κοινά χαρακτηριστικά, από την στιγμή που θα ανήκεις σε έναν κόσμο που όλοι οι άνθρωποι θα είναι για εσένα το ίδιο και δεν θα έχεις κάποιον άνθρωπο πιο κοντινό σου – να ξέρεις ότι με αυτόν έχω κοινά, έχω περισσότερα κοινά από κάποιον άλλον- θεωρώ πως θα χαθεί η εμπιστοσύνη. (...) Οι άνθρωποι θα γίνουνε περισσότερο εχθρικοί, ο ένας στον άλλον, και θα οδηγηθούμε σε κοινωνίες, στις προκοινωνικές ας πούμε, δηλαδή, σε μορφές όπως παλιά, που οι άνθρωποι δεν είχαν πολιτική συνείδηση, δεν είχαν κοινωνική συνείδηση. Πόλεμοι, ο καθένας τον εαυτό του, εγωισμός.»
(Ανθή)

Παράλληλα, η συγκεκριμένη νοηματοδότηση της έννοιας του έθνους παρέχει και τις πιθανές λύσεις για την αποφυγή των παραπάνω κινδύνων. Στη σημερινή κοινωνική, πολιτική και οικονομική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από γενικευμένη αβεβαιότητα, η επιστροφή στην εθνική ομοψυχία και ενότητα προβάλλει ως ο μοναδικός τρόπος επίλυσης των προβλημάτων μας:

«Εντάξει, η αλήθεια είναι ότι τα πράγματα δεν πηγαίνουν και πολύ καλά. Έχουμε ήδη πάρα πολλά προβλήματα, οικονομικά... πολιτικά... Είναι και η οικονομική κρίση, που δεν ξέρω αν θα καταφέρουμε να περάσουμε. Δεν μπορούμε να τα βρούμε μεταξύ μας... τι να πω; δύσκολα τα πράγματα. Σε 50 χρόνια.. δεν ξέρω, δύο σενάρια μπορώ να δω. Ή θα ξυπνήσουμε και θα συνεργαστούμε και θα πάρουμε πάλι την τύχη στα χέρια μας... ή θα χάσουμε τελείως την ταυτότητα μας, θα σταματήσουμε να είμαστε Έλληνες, θα γίνουμε... Άγγλοι... Γερμανοί ... Ευρωπαίοι, κάτι άλλο.» (Κώστας)

5.2 Έθνος- συνείδηση του συνανήκειν

Από το συνολικό δείγμα τρεις μαθητές μοιράζονται τη συγκεκριμένη αναπαράσταση για την έννοια του έθνους, ο Σταμάτης, ο Γιώργος και η Βασιλική. Το έθνος για τους συγκεκριμένους μαθητές αποτελεί έναν ανθρώπινο πληθυσμό που διαφέρει από τους υπόλοιπους ως προς τις ιδιαίτερες συνήθειες, τις ηθικές αξίες και τον τρόπο συμπεριφοράς των μελών του, στοιχεία που φαίνονται να διαμορφώνονται μέσα από τα ιστορικά γεγονότα και τις συλλογικές εμπειρίες του σχετικά πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος. Τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μελών του έθνους παρουσιάζονται να αποτελούν τα δομικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας, να προσδιορίζουν τα όρια της εθνικής κοινότητας και να βοηθούν τα μέλη της να οικοδομήσουν τη συνείδηση του συνανήκειν σε αυτήν.

5.2.1 Δομή και περιεχόμενα της κοινωνικής αναπαράστασης

Στον κεντρικό πυρήνα της συγκεκριμένης αναπαραστατικής δομής εντοπίζουμε την αντίληψη πως τα μέλη ενός έθνους μοιράζονται μεταξύ τους κάποιες βασικές ηθικές αξίες, αλλά και συγκεκριμένους κώδικες συμπεριφοράς. Η έννοια του έθνους γίνεται έτσι αντιληπτή από τους συγκεκριμένους μαθητές ως έναν πληθυσμιακό σύνολο που διαφέρει από τα αντίστοιχα αναφορικά με τις συνήθειες που υιοθετούν τα μέλη του, το ιδιαίτερο αξιακό σύστημα που έχουν αναπτύξει, καθώς και τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους συμπεριφέρονται:

«{Ποια στοιχεία έχουν κοινά οι άνθρωποι που ανήκουν σε ένα έθνος;} Θα έλεγα οι συνήθειές τους. Πχ. συγκεκριμένα για εμάς θα έλεγα ότι είμαστε ένας ανοιχτός λαός και φιλόξενος. Για μια άλλη χώρα, οι απόψεις δίστανται ας πούμε. Ναι, το κάθε έθνος συμπεριφέρεται διαφορετικά.» (Βασιλική)

«Τα άτομα που ανήκουν σε ένα έθνος μοιράζονται πολύ βασικά χαρακτηριστικά ηθικού κώδικα. (...) Για να αποκαλέσω ένα άτομο Έλληνα, χρειάζομαι να έχει τον ηθικό κώδικα του Έλληνα. (...) Σίγουρα (το τονίζει) ένα άτομο το οποίο είναι από την Άπω Ανατολή και θεωρεί ότι την γυναίκα του πρέπει να πηγαίνει κάθε φορά σπίτι και να την βαράει, δεν νομίζω να μπορεί να θεωρηθεί Έλληνας ποτέ από την ελληνική κοινωνία.» (Σταμάτης)

«[Ο κοινός τρόπος ζωής] νομίζω είναι κάτι το οποίο δεν μπορεί να το αποφύγει, δεν γίνεται. Από τη στιγμή που ζεις στην Ελλάδα, μαθαίνεις να ζεις με κάποιον τρόπο, δεν μπορείς να τον αλλάξεις. Δεν είναι σαν τη θρησκεία... που αλλάζει. Δεν έχεις αυτήν τη δυνατότητα.» (Γιώργος)

Ωστόσο, οι κοινές αξίες και οι τρόποι συμπεριφοράς που μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους μοιάζουν να αποτελούν περισσότερο κάποιες κεντρικές τάσεις που εντοπίζουν οι μαθητές στην πλειοψηφία των μελών του και όχι καθολικά πρότυπα σκέψης και συμπεριφοράς. Έτσι, αν και οι συγκεκριμένοι μαθητές αναφέρονται συχνά κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων σε στοιχεία κοινής ηθικής ή κοινών τρόπων συμπεριφοράς, παράλληλα, σε πολλά σημεία τονίζουν και το γεγονός πως κάθε άνθρωπος διαφέρει από τους υπόλοιπους ανάλογα με την ηλικία του, το μορφωτικό του επίπεδο, την κοινωνική του τάξη ή τον ιδιαίτερο τρόπο συγκρότησης της υποκειμενικότητάς του. Το έθνος, δηλαδή, δεν περιγράφεται ως ένα ομοιογενές και συμπαγές σύνολο από τους συγκεκριμένους μαθητές, αλλά αντιθέτως αναγνωρίζεται μια ποικιλία διαφοροποιήσεων και ατομικών αποκλίσεων στο εσωτερικό του.

Παράλληλα, κεντρική θέση στον αναπαραστατικό πυρήνα κατέχει και η αντίληψη πως τα μέλη ενός έθνους έχουν συνείδηση του γεγονότος πως αφενός ανήκουν σε μια ομάδα με συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και αφετέρου διαφοροποιούνται ως προς αυτά από τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες:

«Το έθνος ξεχωρίζει... χαρακτηρίζει τους ανθρώπους, ότι δεν είμαστε όλοι το ίδιο. Ντάξει, όλοι το ίδιο είμαστε, απλά... είναι ότι έχουμε κάποιες διαφορές μεταξύ μας, κι ότι με τον όρο έθνος-ας πούμε όταν λες ότι είσαι ξέρω γω από την Ελλάδα, ξέρεις ότι έχεις αυτά ως πούμε τα χαρακτηριστικά κι ότι σ' αυτά διαφέρεις από τον άλλον.» (Γιώργος)

Η εθνική συνείδηση διασυνδέεται κατ' αυτόν τον τρόπο με την επίγνωση της εθνικής ομοιότητας και ετερότητας από τα άτομα που απαρτίζουν το έθνος και ο αντίκτυπος αυτής της συσχέτισης φαίνεται να προβληματίζει ιδιαίτερα τους συγκεκριμένους μαθητές. Η συνειδητοποίηση της ομοιότητας ανάμεσα στα μέλη του έθνους, αλλά και της διαφοροποίησής τους από τα άτομα που δεν ανήκουν σε αυτό, παρουσιάζεται να δημιουργεί μια αίσθηση ενότητας μεταξύ των ομοεθνών:

«Από τη στιγμή που ζεις σε ένα κοινό έθνος, γνωρίζεις κάποια πράγματα, οπότε αισθάνεσαι ότι ξέρεις (το τονίζει) τον άλλον.(...) Αυτό που θα μπορούσα να πω είναι ότι ο ένας με τον άλλον έχουν κάποια κοινά στοιχεία, έχουν κοινές γνώσεις όσον αφορά την ιστορία και τον πολιτισμό και θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτά τους ενώνουν, κάπως έτσι.» (Βασιλική)

«Όταν σκέφτομαι χαρακτηριστικά τα οποία μοιράζονται [τα μέλη ενός έθνους], πιστεύω ότι πέρα από όλα αυτά που έχουν τα έθνη, αν μη τι άλλο έχουν μια μεγάλη ιδέα ενότητας και ότι το άτομο δίπλα τους είναι αδερφός τους και κατά συνέπεια πρέπει να το βοηθήσουνε. Αυτό είναι ένα από τα μεγάλα καλά, απλώς

έχει πολλές θυσίες κατά την γνώμη μου, για να κρατήσει. {Δηλαδή;} ποιες θυσίες; Τα υπόλοιπα. Ότι υπάρχει... ρατσιστικές ιδέες για τα άλλα άτομα, ότι υπάρχουνε θέματα με τη συνεργασία με άλλες χώρες, ότι είναι... όταν έχουνε δύναμη τα έθνη νιώθουν την ανάγκη να μπουνε σε πόλεμο... Κατά την γνώμη μου αυτό ήτανε η Γερμανία την περίοδο του Χίτλερ. Ότι τότε ήταν το έθνος που... εκεί έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο το έθνος.» (Σταμάτης)

Από την άλλη, λοιπόν, η εθνική συνείδηση περιγράφεται να δημιουργεί και αισθήματα αντιπαλότητας εναντίον των αλλοεθνών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η έννοια του έθνους διασυνδέεται έντονα από τους συγκεκριμένους μαθητές και με τις έννοιες του εθνικισμού και του ρατσισμού:

«Ο ρατσισμός πιστεύω είναι το πιο επιφανές κομμάτι, από τη στιγμή που το έθνος, για να είναι έθνος, χρειάζεται απαραίτητα έναν λαό με κοινά χαρακτηριστικά. Και κατά συνέπεια είναι αυτόματα, όταν δημιουργείται μία αίσθηση συναδελφότητας και ενότητας μεταξύ αυτών που έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά και αντιπαλότητας εναντίων όλων αυτών που έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά.» (Σταμάτης)

«[Το έθνος] σχετίζεται με κάτι το εθνικιστικό, σκέφτομαι ανθρώπους με... Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι το πιστεύουνε πολύ, δεν μπορώ να το εξηγήσω. Ναζιστικό ρε παιδί μου, ότι και καλά είμαστε πιο πάνω από όλους, αυτό.» (Γιώργος)

«Για εμένα προσωπικά [η εθνικότητα ενός ατόμου] δεν παίζει κανέναν ρόλο. Αλλά υπάρχουν πολλοί άνθρωποι οι οποίοι το κρίνουν, και το κρίνουν πολύ σκληρά αυτό. Δηλαδή, το τι... σε ποια γλώσσα μιλάς, πώς είσαι εξωτερικά, χρώμα, από ποια χώρα... Δυστυχώς, υπάρχουν πολλοί που είναι αυτής της άποψης, ότι είσαι διαφορετικός, σε αποκλείω. Αλλά, για εμένα προσωπικά δεν θα έλεγα ότι παίζει ρόλο. Δηλαδή, είναι όλοι ίσοι. Είναι άνθρωπος, οπότε δεν υπάρχει διαφορά, κάπως έτσι.» (Βασιλική)

Επομένως, στον κεντρικό πυρήνα της συγκεκριμένης αναπαράστασης για την έννοια του έθνους εντοπίζουμε την αντίληψη ότι το έθνος αποτελεί μια ανομοιογενή ομάδα ανθρώπων, τα μέλη της οποίας μοιράζονται κάποια κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και τείνουν να υιοθετούν συγκεκριμένες αξίες και συμπεριφορές. Τα άτομα που ανήκουν σε ένα έθνος παρουσιάζονται να έχουν συνείδηση του συνανήκειν σε αυτό και, κατ' επέκταση, να αναπτύσσουν συνήθως το συναίσθημα της ενότητας μεταξύ τους και της αντιπαλότητας με όσους δεν ανήκουν σε αυτό.

Γύρω από τον συγκεκριμένο αναπαραστατικό πυρήνα οργανώνονται και οι υπόλοιπες διαστάσεις της έννοιας του έθνους και νοηματοδοτούνται αναλόγως. Έτσι, τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά που μοιράζονται οι ομοεθνείς, όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, τα ήθη, τα έθιμα και οι παραδόσεις, διασυνδέονται έντονα με την έννοια του έθνους από τους συγκεκριμένους μαθητές ως μια γενική κατηγορία με βάση την οποία αναπτύσσεται η εθνική συνείδηση της κάθε εθνικής κοινότητας. Με βάση, δηλαδή, συγκεκριμένα κάθε φορά κοινά πολιτισμικά γνωρίσματα, τα άτομα που απαρτίζουν το έθνος περιγράφονται να αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλον ως μέλη του και να οικοδομούν το συναίσθημα του συνανήκειν σε αυτό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου μοιάζουν να λειτουργούν ως κριτήρια αποδοχής ή απόρριψης από τα μέλη της εθνικής κοινότητας, ενώ παράλληλα συμβάλλουν στη δημιουργία συνεκτικών δεσμών στο εσωτερικό της.

Η σημασία, λοιπόν, που αποδίδεται από τους μαθητές σε κάθε πολιτισμικό γνώρισμα εξαρτάται από το κατά πόσο αυτό γίνεται αντιληπτό ως δομικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Η γλώσσα, για παράδειγμα, προβάλλεται και από τους τρεις μαθητές ως ένα ιδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό στοιχείο ανάμεσα σε αυτά που μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους, καθώς πιστοποιεί τη διαφοροποίησή τους από τους υπόλοιπους λαούς:

«Η γλώσσα είναι αυτό που σε διαφοροποιεί ουσιαστικά από τους άλλους. Είναι κάτι δικό σου... Είναι αυτό ουσιαστικά που σε κάνει να ξεχωρίζεις από τους υπόλοιπους λαούς.» (Γιώργος)

«[Η γλώσσα] αποτελεί ένα μέσο επικοινωνίας, το οποίο διαφοροποιεί κατά κάποιο τρόπο τους λαούς μεταξύ τους, κάθε χώρα έχει τη δική της. Οπότε αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο.» (Βασιλική)

Η σημασία, όμως, που αποδίδεται στα υπόλοιπα πολιτισμικά γνωρίσματα του έθνους, ποικίλει ανάμεσα στους μαθητές που μοιράζονται τη συγκεκριμένη κοινωνική αναπαράσταση. Έτσι, για παράδειγμα ο Σταμάτης αποδίδει αυξημένη σημασία στη θρησκεία, καθώς την αντιλαμβάνεται ως βασικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας. Ο μαθητής παρατηρεί πως η θρησκεία αποτελεί το κατεξοχήν κριτήριο για την αποδοχή ενός ατόμου ως μέλους του ελληνικού έθνους, ενώ αντίθετα η ατομική διαφοροποίηση ενός υποκειμένου ως προς τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις, δεν μοιάζει να επηρεάζει τη συμπεριφορά των υπολοίπων μελών της εθνικής κοινότητας απέναντί του:

«Ο μέσος Έλληνας δεν μπορεί να αποδεχτεί ένα άτομο το οποίο έχει διαφορετική θρησκεία σαν έναν από... σαν έναν του ίδιου λαού. Έχει ριζωθεί πάρα πολύ στην ιδεολογία του ότι η θρησκεία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον λαό του. (...) Ένας Έλληνας δεν θα δυσκολευτεί τόσο πολύ να δεχτεί ένα άλλο

άτομο σαν... στον λαό του, ακόμη και αν δεν ακολουθεί τα έθιμα και τις παραδόσεις. Βασικό παράδειγμα η νηστεία, την οποία δεν ακολουθούν και πολλοί Έλληνες. Και θα λέγανε ότι ένα άτομο που δεν ακολουθεί τη νηστεία, δεν έχει τόση σημασία για το αν είναι Έλληνας ή όχι.» (Σταμάτης)

Η Βασιλική, από την άλλη, δεν αναφέρει καθόλου τη θρησκεία ως ένα κοινό πολιτισμικό γνώρισμα ανάμεσα στα μέλη του έθνους. Αντιθέτως, προβάλλει περισσότερο τις κοινές διατροφικές συνήθειες, αλλά και τις κοινές γνώσεις αναφορικά με τον ελληνικό πολιτισμό και την εθνική ιστορία ως συνεκτικά στοιχεία της εθνικής κοινότητας.

«Οι διατροφικές συνήθειες είναι σαν την γλώσσα. Κάθε χώρα έχει τις δικές της διατροφικές συνήθειες. [Όσον αφορά την τροφή] θα λέγαμε ότι διαφοροποιείται το έθνος με βάση αυτό. (...) Τα βασικά φαγητά- τα βασικά ελληνικά φαγητά- πιστεύω ότι όλοι τα τιμάμε ως πούμε. (...) Όλους μας, μας ενώνει μια ιστορία, η οποία είναι της χώρα μας. (...) [Τα μέλη ενός έθνους] έχουν κοινές γνώσεις όσον αφορά την ιστορία και τον πολιτισμό και θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτά τους ενώνουν.» (Βασιλική)

Η εθνική εδαφική επικράτεια συνδέεται, επίσης, έντονα με την έννοια του έθνους από τους συγκεκριμένους μαθητές. Το εθνικό έδαφος γίνεται αντιληπτό ως ο τόπος διαμόρφωσης των κοινών συνηθειών μέσα από το κλίμα που επικρατεί στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, αλλά και την κοινωνική αλληλεπίδραση των ανθρώπων μεταξύ τους. Παράλληλα, αποτελεί δηλωτικό της εθνικής ταυτότητας, καθώς παραπέμπει στον ανθρώπινο πληθυσμό που κατοικεί σε αυτό και έχει κατ' επέκταση αναπτύξει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά:

«Κάθε χώρα έχει τις δικές τις διατροφικές συνήθειες...Ο κόσμος ως το πούμε έχει συνηθίσει, έχει μεγαλώσει, σε άλλο κλίμα, οπότε τα πράγματα διαμορφώνονται λίγο διαφορετικά, όσον αφορά την τροφή. (...) Θα λέγαμε ότι διαφοροποιείται το έθνος με βάση αυτό. Γεωγραφικά δηλαδή. (...) [Το έδαφος] είναι σημαντικό από την άποψη ότι είναι ως πούμε συγκεντρωμένοι όλοι σε μια περιοχή, οπότε βρίσκονται όλοι μαζί, διαμορφώνονται οι ίδιες συνήθειες. Υπάρχουν κοινά στοιχεία μεταξύ του ενός και του άλλου, κάπως έτσι. Οπότε ναι, θα έλεγα ότι είναι σημαντικό.» (Βασιλική)

«Μια συγκεκριμένη χώρα είναι αυτή που χαρακτηρίζει το έθνος. Ξέρω γω όταν λες ελληνικό έθνος, καταλαβαίνεις τους ανθρώπους, οι οποίοι βρίσκονται στην Ελλάδα. Αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο, δεν είναι σαν γενικός όρος δηλαδή. (...) Όταν λες ότι είσαι ξέρω γω από την Ελλάδα, ξέρεις ότι έχεις αυτά ως πούμε τα χαρακτηριστικά κι ότι σ' αυτά διαφέρεις από τον άλλον.» (Γιώργος)

Μια άλλη έννοια που συνδέεται με το έθνος από τους συγκεκριμένους μαθητές, είναι η έννοια του πολιτισμού. Κάθε έθνος παρουσιάζεται να διαμορφώνει τον δικό του ξεχωριστό πολιτισμό, τον οποίον μοιράζονται τα μέλη του και στον οποίο αποτυπώνεται η ιδιαίτερη κουλτούρα που έχουν αναπτύξει μέσα από τις ιστορικές τους εμπειρίες :

«Ο πολιτισμός σχετίζεται με το έθνος. {Γιατί;} Γιατί στην ουσία διαμορφώνει μια εικόνα του έθνους. Φαίνεται το πολιτιστικό υπόβαθρο από πίσω. Και με βάση αυτά, κατά κάποιο τρόπο φαίνεται και η ιστορία του έθνους. (...) Ίσως σε συνδυασμό με τον πολιτισμό, τις τέχνες και το σχετικό υπόβαθρο, να διαμορφώνεται το έθνος σε σχέση με κάποιο άλλο.» (Βασιλική)

«Κάποια [στοιχεία] χωρίς να το θέλουμε είναι κοινά [ανάμεσα στα μέλη του έθνους], όπως η γλώσσα και η χώρα... Και ο πολιτισμός, δεν είναι της επιλογής μας για το αν θα το έχουμε κοινό. (...) Ο πολιτισμός βασίζεται με το παρελθόν της κάθε χώρας, σχετίζεται. {Πώς σχετίζεται ο πολιτισμός με το παρελθόν;} Με βάση όλα αυτά που... με όλα τα ιστορικά γεγονότα που έχουν γίνει σε μια συγκεκριμένη χώρα, μέσα από όλα αυτά, γενικά με όλες αυτές τις συγκυρίες, πιστεύω ότι μέσα από αυτό διαμορφώνεται ο πολιτισμός της κάθε χώρας.» (Γιώργος)

«Η ιδεολογία του Έλληνα φαίνεται από τότε, από την περίοδο της Κατοχής, το πόσο ήταν υπέρ της οικογένειας, και από την ποίηση και από την πεζογραφία.» (Σταμάτης)

Από την άλλη η κοινή καταγωγή των μελών της εθνικής κοινότητας είναι μια έννοια που δεν αναφέρεται από τους συγκεκριμένους μαθητές κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και κατ' επέκταση δεν διασυνδέεται με την έννοια του έθνους από τους ίδιους. Στη θέση της, ωστόσο, δύο μαθητές αναφέρουν ότι εντοπίζουν κοινά «βιολογικά χαρακτηριστικά» και κοινά στοιχεία «εξωτερικής εμφάνισης» ανάμεσα στα μέλη ενός έθνους, εκφράσεις που φανερώνουν μια συσχέτιση του έθνους με την έννοια της φυλής. Ο Σταμάτης και η Βασιλική παρατηρούν γύρω τους ότι η εξωτερική εμφάνιση ενός ατόμου, και ιδίως το χρώμα του δέρματός του, αποτελεί κάποιες φορές κριτήριο για την αποδοχή ή την απόρριψή του ως μέλος της εθνικής κοινότητας και λειτουργεί ως μια από τις ποικίλες ενδεχόμενες αφορμές για την εκδήλωση εθνικιστικών και ρατσιστικών συμπεριφορών απέναντί του. Το γεγονός αυτό αξιολογείται αρνητικά και κατακρίνεται από τους συγκεκριμένους μαθητές, ενώ ταυτόχρονα δηλώνουν ότι οι ίδιοι δεν αποδίδουν καμία σημασία στην εξωτερική εμφάνιση:

«[Οι άνθρωποι που ανήκουν σε ένα έθνος έχουν κοινά στοιχεία] ίσως θα μπορούσαμε να πούμε όσον αφορά την εξωτερική εμφάνιση... Δηλαδή, δεν

μπορούμε, αντικειμενικά δεν μπορούμε να είμαστε όλοι ίδιοι, αλλά όσον αφορά τα χρώματα, θα έλεγα ότι στην Ελλάδα, το μεγαλύτερο ποσοστό είναι, ας πούμε, μελαχρinoί. Δεν έχουμε ξανθούς, γαλιανομάτηδες με ανοιχτό δέρμα. (...) Υπάρχουν κάποια εξωτερικά στοιχεία τα οποία μπορούμε να πούμε ότι είναι κοινά, αλλά δεν θα έλεγα ότι είναι σημαντική [η εξωτερική εμφάνιση]. Δηλαδή, δεν χρειάζεται να κρίνουμε (το τονίζει) με βάση την εξωτερική εμφάνιση, δεν μας καθορίζει (το τονίζει) αυτό. Υπάρχουν σημαντικότερα πράγματα.» (Βασιλική)

«Έχω δει τριγύρω μου ότι άτομα τα οποία ας πούμε έχουν πιο σκούρο χρώμα δέρματος και παρόλο που έχουν τα υπόλοιπα [χαρακτηριστικά] ακριβώς ίδια (το τονίζει) δεν μπορούν να τους αποδεχτούνε. (...) Εγώ εν τέλει θα δώσω βάρος περισσότερο στην γλώσσα και όχι στα βιολογικά χαρακτηριστικά. Θα δώσω βάρος στον ηθικό κώδικα και στην γλώσσα. Για να αποκαλέσω ένα άτομο Έλληνα, χρειάζομαι να έχει τον ηθικό κώδικα του Έλληνα.» (Σταμάτης)

Σύμφωνα μάλιστα με τον μαθητή, ο ηθικός κώδικας του Έλληνα έχει διαμορφωθεί μέσα από τις συλλογικές ιστορικές εμπειρίες του εθνικού παρελθόντος και περιλαμβάνει τις αξίες της φιλοξενίας, της αλληλεγγύης για τον συνάνθρωπο και της αγάπης για την οικογένεια, τη χώρα και τους ομοεθνείς. Οι Έλληνες περιγράφονται έτσι να είναι ιδιαίτερα φιλόξενοι, φιλικοί, ζεστοί και ανοιχτοί με τα γύρω τους άτομα, τα οποία σπεύδουν να βοηθήσουν, όταν παρουσιαστεί ανάγκη. Παράλληλα, κυριαρχούνται από το συναίσθημα, εν αντιθέσει με «τους βόρειους λαούς που σκέφτονται με ψυχρή λογική», ενώ δίνουν ιδιαίτερη αξία στον θεσμό της οικογένειας, η προστασία της οποίας κατέχει κεντρική θέση στον τρόπο σκέψης τους και συμπεριφοράς τους. Επιπλέον, σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισότιμη συμμετοχή των δύο φύλων στην οικογενειακή και την κοινωνική ζωή. Ωστόσο, αρνητικές ιστορικές εμπειρίες, όπως η Κατοχή, παρουσιάζονται από τον μαθητή να έχουν συντελέσει στην ανάπτυξη μιας αυξημένης αίσθησης ενότητας και συναδελφότητας μεταξύ των Ελλήνων, η οποία συχνά μεταφράζεται και σε συναισθήματα αντιπαλότητας και καχυποψίας προς άλλα έθνη, ή ακόμα και προς την ίδια τους την κυβέρνηση.

Τέλος, μια άλλη έννοια που συσχετίζεται με το έθνος από τους μαθητές αυτής της κατηγορίας είναι η έννοια του κράτους. Οι μαθητές, δηλαδή, που μοιράζονται τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή αντιλαμβάνονται ότι υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στις δύο έννοιες, αδυνατούν, όμως, να την προσδιορίσουν με σαφήνεια και να την εξηγήσουν:

«Όλα τα έθνη είναι κράτη, οπότε ναι. Το κράτος είναι το γενικότερο είδος. Αλλά το έθνος είναι μια ειδικότερη μορφή, η οποία είναι και λίγο πιο σπάνια

τελευταία πιστεύω- γιατί δεν το έχω ψάξει επαρκώς πιστεύω.. {Τι εννοείς πιο σπάνια;} αν σκεφτώ έθνη ανά τον κόσμο, σκέφτομαι κυρίως Τουρκία, Ελλάδα, κάποια μικρότερα έθνη στην Αφρική... Τα μεγαλύτερα κράτη του κόσμου δεν είναι συγχρόνως έθνη. Σκέφτομαι Ρωσία, Αμερική, Αγγλία... Δεν τα σκέφτομαι σαν έθνη, περισσότερο σαν κράτη.» (Σταμάτης)

«{Είναι σημαντικό για εσένα τα άτομα που ανήκουν σε ένα έθνος να μοιράζονται μια κοινή πολιτική μονάδα;} Σαφώς. Αφού... μα δεν υπάρχουν ξέρω γω οι πολιτικοί ας πούμε; Είναι αυτοί που καθορίζουν, ψηφίζουν τους νόμους, καθορίζουν το Σύνταγμα... δεν θα υπήρχε- πώς το λένε; ε... δεν θα υπήρχε ισορροπία, τάξη στην κοινωνία γενικά, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει.» (Γιώργος)

Στο παραπάνω απόσπασμα βλέπουμε πως, ενώ ο Σταμάτης παρατηρεί πως όλα τα έθνη είναι κράτη, δυσκολεύεται να συμπεριλάβει στον ορισμό του έθνους συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα εθνών που βασίστηκαν σε μια διαφορετική νοηματοδότηση της ίδιας της έννοιας κατά τις ιστορικές διεργασίες συγκρότησης του εθνικού τους κράτους. Ο μαθητής, δηλαδή, μοιάζει να αντιλαμβάνεται ως έθνη εκείνες τις κοινότητες που βασίστηκαν κυρίως σε πολιτισμικά κριτήρια για να ορίσουν την εθνική τους ταυτότητα. Αντίθετα, πολυπολιτισμικές χώρες, όπως η Αμερική και η Αγγλία, στις οποίες η εθνική ταυτότητα οικοδομείται γύρω από την έννοια της πολιτειότητας και την ιδιότητα του πολίτη, κατατάσσονται από τον μαθητή στην κατηγορία του κράτους και όχι του έθνους. Ο Γιώργος από την άλλη, μοιάζει να αντιλαμβάνεται τη σημασία της πολιτικής οργάνωσης και της θεσμοθέτησης νομικού πλαισίου για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας, προβάλλοντας, όμως, τους πολιτικούς σαν την πηγή της κρατικής οργάνωσης και κυριαρχίας και όχι τους πολίτες. Επομένως, στη σκέψη των συγκεκριμένων μαθητών επιτελείται μια στοιχειώδης διασύνδεση ανάμεσα στις έννοιες του κράτους και του έθνους, αλλά η διασύνδεση αυτή μοιάζει να είναι ασαφής και ελλιπής.

5.2.2 Οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης

Όπως, λοιπόν, είδαμε παραπάνω, η συγκεκριμένη αναπαραστατική κατηγορία για την έννοια του έθνους οργανώνεται γύρω από την ιδέα της υιοθέτησης συγκεκριμένων στάσεων, συνηθειών και συμπεριφορών από τα μέλη της εθνικής κοινότητας. Παράλληλα, η έννοια του έθνους διασυνδέεται έντονα με τις διαδικασίες αποδοχής και αποκλεισμού ατόμων με συγκεκριμένα κάθε φορά χαρακτηριστικά σε αυτό, οι οποίες επίσης πραγματώνονται στο επίπεδο των αντιλήψεων και των συμπεριφορών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το έθνος δεν μοιάζει να γίνεται αντιληπτό ως μια αυθύπαρκτη και φυσική κατηγορία από τους συγκεκριμένους

μαθητές, αλλά αντιθέτως ως απόρροια της υιοθέτησης συγκεκριμένων αντιλήψεων και της εκδήλωσης ανάλογων συμπεριφορών στο εσωτερικό του. Η έννοια, δηλαδή, της εθνικής κοινότητας συσχετίζεται με την ανάπτυξη της συνείδησης του συνανανήκειν από τα μέλη της και οριοθετείται με βάση αυτήν τη συνείδηση.

Ωστόσο, παρόλο που η κοινωνική αναπαράσταση των συγκεκριμένων μαθητών οργανώνεται γύρω από τις έννοιες των συλλογικών αντιλήψεων, νοοτροπιών και συνηθειών, παρατηρούμε πως το πεδίο στο οποίο αυτές περιγράφονται να εκδηλώνονται είναι στην ουσία εκείνο των ενδοκοινωνικών σχέσεων και των ατομικών συμπεριφορών. Η συλλογική ζωή, δηλαδή, έτσι όπως περιγράφεται από τους μαθητές, μοιάζει να περιορίζεται στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσουν τα μέλη του έθνους μεταξύ τους, ενώ αντίθετα η πολιτική τους αλληλεπίδραση αποτελεί μια διάσταση που δεν αναφέρεται καθόλου από τους ίδιους. Συνεπώς, η διάσταση της κοινής πολιτικής ζωής και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα μέλη της εθνικής κοινότητας μοιάζει να απουσιάζει από τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή. Η περιγραφή των σχέσεων που αναπτύσσουν τα μέλη του έθνους μεταξύ τους είναι ενδεικτική προς αυτήν την κατεύθυνση:

«Υπάρχουν ξέρω γω φιλικές [σχέσεις] ανάμεσα σε άτομα τα οποία γενικά γνωρίζονται, αλλά υπάρχουν και εχθρικές, λόγω ανταγωνισμού κυρίως. Και... ουσιαστικά αυτά τα δύο, αλλά και σχέσεις που... τυπικές. {δηλαδή; τι εννοείς τυπικές;} Ότι.. γνωρίζω κάποιον, αλλά ξέρω το όνομα του, τον χαιρετάω, μέχρι εκεί, δεν... Ούτε να κάνω φιλία, ούτε να ζηλέψω για κάτι, τίποτα από αυτά, τελείως τυπικό.» (Γιώργος)

Ως προς την οργάνωση της συγκεκριμένης αναπαραστατικής δομής μπορούμε ενδεχομένως να υποθέσουμε ότι οι μαθητές έχουν εν μέρει μόνο οικειοποιηθεί τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτήθηκε η έννοια του έθνους από το κυρίαρχο ελληνικό ιστορικό αφήγημα και ο οποίος, όπως είδαμε, κατέχει κεντρική θέση στην ελληνική σχολική ιστορία. Έτσι, από τη μία, το παράδειγμα του ελληνικού έθνους μοιάζει να αποτελεί το πρότυπο με βάση το οποίο προσλαμβάνεται νοητικά η εννοιολογική κατηγορία του έθνους. Ως έθνη, δηλαδή, γίνονται αντιληπτές οι πολιτισμικές κοινότητες που ορίζουν την εθνική τους ταυτότητα με βάση τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μελών τους και γύρω από τα οποία οικοδομούν τη συνείδηση του συνανήκειν. Η κοινή πολιτική ή οικονομική ζωή των μελών της εθνικής κοινότητας δεν συσχετίζεται με την έννοια τους έθνους σύμφωνα με τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή, ενώ η σχέση ανάμεσα στο έθνος και το κράτος καθίσταται ασαφής.

Από την άλλη, όμως, οι μαθητές που οικοδομούν τη συγκεκριμένη κοινωνική αναπαράσταση αποστασιοποιούνται σε αρκετά σημεία από το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα.

Έτσι, απορρίπτουν την ιδέα της εθνικής ομοιογένειας αναγνωρίζοντας μια ποικιλία ατομικών αποκλίσεων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό του έθνους, αντιλαμβάνονται και κατανοούν τις ιστορικές μεταβολές στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του, ενώ συσχετίζουν το παράδειγμα του ελληνικού έθνους με τα γεγονότα της νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας, και όχι με το απώτερο ιστορικό παρελθόν και την κλασική αρχαιότητα.

Σε ότι αφορά συγκεκριμένα την αντίληψη της ιστορικότητας των εθνικών κοινοτήτων, παρατηρούμε πως οι μαθητές διαφοροποιούνται σημαντικά από τη ρομαντική προσέγγιση. Σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους δεν διατηρούνται, ούτε οφείλουν να διατηρούνται, αναλλοίωτα, αλλά αντιθέτως αποτελούν προϊόντα της ιστορικής εξέλιξης και μεταβάλλονται ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν σε κάθε ιστορική περίοδο:

«Θα έλεγα ότι [το έθνος] έχει αλλάξει, γιατί αλλάζει με βάση τις ανάγκες τις τωρινές, ας πούμε. Επειδή υπάρχει μια εξέλιξη, πχ. η τεχνολογική εξέλιξη, και τα πράγματα αλλάζουν, προχωράνε ας πούμε, τρέχουν. Αναγκαστικά θα έλεγα ότι δεν μπορεί να παραμείνει στάσιμο, θα υπάρξει μια εξέλιξη, θα αλλάξει η εικόνα του σε κάποιους τομείς, σίγουρα.» (Βασιλική)

«Ο πολιτισμός βασίζεται με το παρελθόν της κάθε χώρας, σχετίζεται. {Πώς σχετίζεται ο πολιτισμός με το παρελθόν;} Με βάση όλα αυτά που... με όλα τα ιστορικά γεγονότα που έχουν γίνει σε μια συγκεκριμένη χώρα, μέσα από όλα αυτά, γενικά με όλες αυτές τις συγκυρίες, πιστεύω ότι μέσα από αυτό διαμορφώνεται ο πολιτισμός της κάθε χώρας.» (Γιώργος)

Επιπλέον, η χρονική βαθμίδα με την οποία διασυνδέεται η έννοια του έθνους είναι το σχετικά πρόσφατο ιστορικό παρελθόν. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως όλα τα ιστορικά παραδείγματα που αναφέρονται από τους μαθητές κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων τους, αντλούνται από τη νεώτερη και τη σύγχρονη ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία. Τα γεγονότα του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος παρουσιάζονται έτσι να έχουν ασκήσει σημαντική επίδραση στην καλλιέργεια και την υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων και συμπεριφορών από τα μέλη του ελληνικού έθνους:

«Υποθέτω είναι η ιδεολογία που πέρασε κατά την περίοδο της Κατοχής, ότι φύλα την οικογένεια σου, να είσαι φιλόξενος και θα σου ανταποδοθεί και πάντοτε να φυλάς το έθνος σου, γιατί αυτοί μετράνε και αυτοί θα σε βοηθήσουνε και να επιφυλάσσεσαι απ' όλους τους υπόλοιπους.» (Σταμάτης)

«Ιστορικά, δέχτηκε αρκετές μεταβολές η Ελλάδα. Δηλαδή, όσον αφορά τον πόλεμο με τους Γερμανούς, ή με τους Ιταλούς... Δηλαδή, το καθένα επηρέασε, ως το πούμε με τον δικό του τρόπο το έθνος. (...) Θεωρώ ότι σιγά σιγά κάποια γεγονότα αποτέλεσαν, ως πούμε, σημαντικά για τη χώρα, γιατί τη διαφοροποίησαν σε πολλά πράγματα, όσον αφορά την οικονομία, την πολιτική, τον τρόπο ζωής. (...) Δεν θα μπορούσα να διαφοροποιήσω ένα (το τονίζει) γεγονός και να πω ότι αυτό άλλαξε τα πάντα. Δηλαδή, θα έλεγα ότι σιγά σιγά, με το πέρασμα των χρόνων και με τις εξελίξεις στα γεγονότα, όσα συνέβησαν, το ένα έφερε το άλλο ως πούμε, δηλαδή, διαμορφώθηκε η χώρα, έτσι όπως έχει διαμορφωθεί.» (Βασιλική)

«Η Γαλλική Επανάσταση είναι πολύ σημαντική [για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες]. Ουσιαστικά μετά απ' αυτήν- αν θυμάμαι καλά, ήτανε που ήρθαν τα δικαιώματα- ήρθαν.. ε ουσιαστικά τότε άρχισαν να ...σέβονται- όχι να σέβονται, να εκτιμούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Από εκείνη την περίοδο και μετά δηλαδή, έχει αλλάξει το πώς συμπεριφέρονται στους ανθρώπους γενικά. {Και αυτό το θεωρείς σημαντικό;} Σαφώς. Το ότι έχουνε πλέον και οι γυναίκες άποψη, και δικαίωμα στην εργασία κι όλα αυτά, είναι πλέον απαραίτητο, είναι βασικό. Δεν γίνεται να ζήσει χωρίς αυτό κάποιος.» (Γιώργος)

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι συγκεκριμένοι μαθητές μοιάζουν να διαθέτουν την ικανότητα ανάπτυξης ιστορικής σκέψης και διατύπωσης ιστορικών συλλογισμών. Ενδεικτικό προς αυτήν την κατεύθυνση είναι και το γεγονός πως αφενός στα παραπάνω αποσπάσματα χρησιμοποιούν την έννοια της ιστορικής αλλαγής για να αιτιολογήσουν τη σημασία που αποδίδουν σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και αφετέρου πως καθ' όλη τη διάρκεια των συνεντεύξεων οι μαθητές έμοιαζαν να εντοπίζουν διάφορες μορφές συνέχειας, ασυνέχειας και ρήξεων ανάμεσα στο ιστορικό παρελθόν και το παρόν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η απάντηση του Σταμάτη, όταν του ζητήθηκε να αναφέρει μια ιστορική περίοδο ή ένα ιστορικό γεγονός που θεωρεί πολύ σημαντικό για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες, καθώς με αφορμή τη συγκεκριμένη ερώτηση εκδηλώθηκε μια γνωστική σύγκρουση στη σκέψη του μαθητή. Η ερώτηση τον παρέπεμψε στο κυρίαρχο εθνικό ιστορικό αφήγημα και την κεντρική θέση που κατέχει η περίοδος της κλασικής αρχαιότητας σε αυτό. Έτσι, ο μαθητής ανακάλεσε στη μνήμη του την Αρχαία Ελλάδα, στη συνέχεια, όμως, συγκρίνοντας τους αρχαίους με τους σύγχρονους Έλληνες, εντόπισε πολλές διαφορές μεταξύ τους και κατέληξε στο συμπέρασμα πως δεν πρόκειται για το ίδιο έθνος:

«Θα ήταν γελοίο να μην αναφέρω το '21, αλλά... Δεν ξέρω, αν το σκεφτώ, το πιο σημαντικό θα ήταν το '21, που είναι η ίδρυση και είχε και τον μεγαλύτερο αντίκτυπο στην Ευρώπη που δημιουργήσε ποτέ η Ελλάδα σε όλη την ιστορία της μέχρι και τώρα. Αλλά φυσικά θα μπορούσε να πάρει και την Αρχαία Ελλάδα, αλλά... (σκέφτεται). Δεν μου βγαίνει πια... Κατά τη δικιά μου γνώμη, η Αρχαία Ελλάδα δεν είναι το ίδιο κράτος, το ίδιο έθνος με εμάς, έχουν αλλάξει υπερβολικά πολλά πράγματα για να το θεωρήσουμε ίδιο. {Γιατί; Τι έχει αλλάξει;} Δεν ξέρω κάτι που να έχει μείνει ίδιο! Απολύτως τίποτα. Ε... η θρησκεία έχει αλλάξει, τα έθιμα έχουν αλλάξει, ο ηθικός κώδικας έχει αλλάξει σχεδόν παντού. Βιολογικά χαρακτηριστικά δεν μπορώ να ξέρω, αλλά θα έλεγα ότι αν μη τι άλλο το μοναδικό σίγουρο ήταν ότι ήταν πιο κοντοί, και απ' ότι βλέπω από κείμενα η πλειοψηφία τους ήταν κατσαρομάλληδες και πιο ξανθοί. Ενώ στην Ελλάδα θα δεις περισσότερο πιο μαυρομάλληδες κατά κόρον. Και επίσης, δεν υπάρχουν πόλις- κράτη τώρα πια, λογικό, η δημοκρατία που έχουμε είναι διαφορετική, ε... η φιλοσοφία μας και ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε τη ζωή είναι διαφορετικός, οπότε δεν μπορώ να δω κάποια ομοιότητα εδώ πέρα, παρά μόνο το εδαφικό και τη γλώσσα.» (Σταμάτης)

5.2.3 Χρήση της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου

Οι μαθητές που μοιράζονται τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή για την έννοια του έθνους τη χρησιμοποιούν για να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τις συνθήκες του παρόντος και τις προοπτικές του μέλλοντος και καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα σε σχέση με τους μαθητές της προηγούμενης κατηγορίας.

Η διασύνδεση της έννοιας του έθνους με την υιοθέτηση συγκεκριμένων ηθικών αξιών και προτύπων συμπεριφοράς, αλλά και με την ανάπτυξη της συνείδησης του συνανήκειν, καθιστούν τα όρια του έθνους πιο ανοιχτά και αφήνουν κάποιο περιθώριο για την ενσωμάτωση της πολιτισμικής ετερότητας σε αυτό. Οι συγκεκριμένοι μαθητές, όπως είδαμε, κατακρίνουν συχνά τις πάσης φύσεως διακρίσεις και αποκλεισμούς και δηλώνουν πως οι ίδιοι αποδέχονται οποιαδήποτε άτομο, ανεξαρτήτου καταγωγής και λοιπών πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ως μέλος της εθνικής κοινότητας, αρκεί να συμμερίζεται θεμελιώδεις αρχές του συλλογικού συστήματος αξιών και συμπεριφορών. Επιπλέον, η σημασία που αποδίδεται στην εθνική προέλευση ενός ατόμου καθίσταται μια έννοια σχετική, καθώς συναρτάται από τους μαθητές με τις ατομικές ή τις συλλογικές πεποιθήσεις των ατόμων του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου:

«[Ο ρόλος που παίζει η εθνικότητα ενός ατόμου] είναι σε απόλυτη συνάρτηση με την γεωγραφική τοποθέτηση. Αν βάλεις ένα άτομο σε κάποιες χώρες οι οποίες είναι τόσο πολυεθνικές που δεν έχει απολύτως καμία σημασία, δεν θα το δουν καθόλου διαφορετικά ό,τι και να γίνεται. Αν βάλεις έναν άτομο, πχ ... έναν Αφρικανό, ο οποίος είναι κατάμαυρος και τον βάλεις μες την μέση της Αθήνας, θα νιώσει τα βλέμματα. Και κατά συνέπεια ναι, και θα βλέπει διαφορετικά τον εαυτό του και θα βλέπει διαφορετικά και τους υπόλοιπους ανθρώπους γύρω του» (Σταμάτης)

«Η εθνικότητα [ενός ατόμου] έχει σημασία γιατί υπάρχει ο ρατσισμός. Ή υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι είναι ρατσιστές, και οι οποίοι έχουνε θέματα με άτομα από άλλες φυλές. Οπότε... δημιουργεί τον εθνικισμό, έναν εθνικισμό ακραίο. {Για τους υπόλοιπους ανθρώπους που δεν είναι ας πούμε ρατσιστές, έχει σημασία;} Ναι παίζει ρόλο, από την στιγμή που δεν θα τους επηρεάσει ρατσιστικά ξέρω γω, ότι και καλά θα θέλουν να γνωρίσουν τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις της χώρας του άλλου, τη γλώσσα του, τον πολιτισμό του... θα ενδιαφερθούν.» (Γιώργος)

«Για εμένα προσωπικά [η εθνικότητα ενός ατόμου] δεν παίζει κανέναν ρόλο. Αλλά υπάρχουν πολλοί άνθρωποι οι οποίοι το κρίνουν, και το κρίνουν πολύ σκληρά αυτό. Δηλαδή, το τι.. σε ποια γλώσσα μιλάς, πώς είσαι εξωτερικά, χρώμα, από ποια χώρα... Δυστυχώς, υπάρχουν πολλοί που είναι αυτής της άποψης, ότι είσαι διαφορετικός, σε αποκλείω. Αλλά, για εμένα προσωπικά δεν θα έλεγα ότι παίζει ρόλο.» (Βασιλική)

Η έντονη διασύνδεση, εξάλλου, που επιτελούν οι μαθητές της συγκεκριμένης κατηγορίας ανάμεσα στην έννοια του έθνους και τις ατομικές ή συλλογικές νοοτροπίες που πυροδοτούν εθνικιστικές και ρατσιστικές συμπεριφορές εναντίον της πολιτισμικής ετερότητας, μοιάζει να προσδίδει κάποιες φορές στην ίδια την έννοια του έθνους ένα πρόσημο αξιολογικά αρνητικό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ενδεχόμενο υπέρβασης της εθνικής μορφής κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης συσχετίζεται με την εξάλειψη των κοινωνικών διακρίσεων και αποκλεισμών και σημασιοδοτείται θετικά.

«Το έθνος σχετίζεται με κάτι το... οπισθοδρομικό. {Γιατί οπισθοδρομικό; τι σε πάει προς τα πίσω ας πούμε;} Ότι χαλάει την πρόοδο. Από το ότι η ύπαρξη και μόνο της εθνικής φιλοσοφίας πηγαίνει πίσω την πολιτιστική και πολιτισμική πρόοδο. Όταν δηλαδή τονίζουμε την εθνική ιδεολογία και την ταυτότητα. (...) {Πιστεύεις ότι μπορεί κάποια στιγμή να αντικατασταθεί το έθνος από κάποια

άλλη μορφή οργάνωσης;} Ναι και μακάρι (γελάει)! Και είναι και γύρω μας, δεν είναι ότι θα μπορούσε κάποια στιγμή και ένα νέο πολίτευμα να δημιουργηθεί, μια νέου είδους οργάνωση, υπάρχουνε ήδη γύρω μας τέτοιου είδους οργανώσεις. Βασικό παράδειγμα πάλι η Αμερική.» (Σταμάτης)

«Νομίζω ότι υπάρχει αυξημένη ανταγωνιστικότητα ανάμεσα στα έθνη, οπότε δεν νομίζω να υπήρχε η θέληση για μια ομαδική, ας πούμε, ένωση, να γίνουν όλοι ένα. Δεν νομίζω ότι είναι εύκολο. (...) Αν γινόταν θα ήταν... ίσως καλό. Δηλαδή ίσως θα σταματούσαν κάποιες διακρίσεις που γίνονται σε σχέση με την εθνικότητα.» (Βασιλική)

«Υποχρεωτικά από τη στιγμή που δεν υπάρχουνε τα έθνη, δεν έχεις να διαφέρεις σε κάτι με τον άλλον. Ντάξει εκτός απ' τη γλώσσα και το χρώμα, είναι ότι... αφού θα είναι ουσιαστικά όλοι από το ίδιο έθνος, θα είναι ένα, δεν θα υπάρχουνε ρατσιστικά φαινόμενα και όλα αυτά. Δηλαδή θα εκλείψουν κάποια φαινόμενα, τα οποία είναι... σήμερα υπάρχουν.» (Γιώργος)

Αναφορικά με την εθνική ομοιότητα και ετερότητα, αυτές προσδιορίζονται και εξηγούνται με βάση τις συνήθειες, τις συλλογικές νοοτροπίες και τις ηθικές αξίες κάθε έθνους. Έτσι, οι μαθητές δηλώνουν πως οι Έλληνες μοιάζουμε πολύ με τους Τούρκους εξαιτίας της «γενικότερης αύρας που δίνουμε», καθώς «είμαστε οι πιο φιλόξενοι λαοί, οι πιο ανοιχτοί, οι πιο ζεστοί με τα άτομα γύρω μας», ενώ ταυτόχρονα «ο ηθικός κώδικας [της Τουρκίας] τελευταία έχει εκσυγχρονιστεί και έχει έρθει πιο κοντά στα ελληνικά στάνταρτ» (Σταμάτης). Ο μαθητής εξηγεί τον εκμοντερνισμό του ηθικού κώδικα των Τούρκων αναφερόμενος στη βελτίωση, κατά την άποψή του, της μέχρι πρότινος ιδιαίτερα υποβαθμισμένης θέσης της γυναίκας στην τουρκική κοινωνία. Επίσης, οι Έλληνες μοιάζουν και με τους Ιταλούς «στις διατροφικές συνήθειες, ως μεσογειακές χώρες, και στη συμπεριφορά». (Βασιλική).

Αντίθετα, οι μαθητές υποστηρίζουν πως οι Έλληνες διαφέρουν αρκετά από τους λαούς της Σκανδιναβίας, γιατί οι τελευταίοι «έχουν ψυχρή λογική, κρατάνε τους τύπους και είναι πολύ πιο ηθικοί σε όλους τους τομείς της ζωής» (Σταμάτης), ενώ παράλληλα «έχουν διαφορετική κουλτούρα και διαφορετικές συνήθειες» (Βασιλική). Διαφορές εντοπίζονται και με χώρες της Αφρικής και της Ασίας, καθώς «υποχρεώνουν τις γυναίκες να φοράνε μαντίλες κι όλα αυτά, ενώ εδώ [στην Ελλάδα] δεν ισχύει κάτι τέτοιο.» (Γιώργος).

Παράλληλα, οι μαθητές που οικοδομούν τη συγκεκριμένη κοινωνική αναπαράσταση αντιλαμβάνονται τις αλλαγές στα πολιτισμικά γνωρίσματα του έθνους ως αναμενόμενες και αξιολογικά ουδέτερες. Σε ότι αφορά για παράδειγμα την ελληνική γλώσσα, οι επιρροές και τα γλωσσικά δάνεια που δέχεται από άλλες γλώσσες δεν μοιάζουν να αλλοιώνουν τον χαρακτήρα

της, αλλά να αποτελούν μέρος της εξελικτικής της διαδικασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εθνική γλώσσα δεν παρουσιάζεται να κινδυνεύει με εξάλειψη από τις πολιτισμικές επιρροές που δέχεται από άλλα έθνη:

«Η γλώσσα δεν μπορεί να αλλάξει ριζικά. Να επηρεαστεί, όμως, και να διαμορφωθεί κάπως διαφορετικά, ναι. Δηλαδή, ήδη φαίνεται ότι χρησιμοποιούμε πολλές αγγλικές λέξεις όταν μιλάμε. Τώρα πια γράφουμε με αγγλικούς, λατινικούς χαρακτήρες... Δεν αλλάζει ριζικά, αλλά... υπάρχει μια μικρή μετατροπή σας πούμε, κάπως έτσι.» (Βασιλική)

«Στην Ελλάδα, ας πούμε, μιλάνε ελληνικά, ωραία; Ναι μεν μαθαίνουν κι άλλες γλώσσες, απλά είναι η μητρική τους, είναι αυτή που θα χρησιμοποιούν για πάντα. (...) Σε σχέση με τη γλώσσα, μαθαίνεις άλλη, απλά δεν ξεχνάς την προηγούμενη, δεν ξεχνάς τη βασική σου» (Γιώργος)

Τέλος, η σημερινή οικονομική αβεβαιότητα δημιουργεί στους μαθητές φόβους και ανησυχίες για το μέλλον, οι οποίες, ωστόσο, περιορίζονται στο οικονομικό επίπεδο και δεν διασυνδέονται με την έννοια της απειλής προς την εθνική υπόσταση. Αντίθετα, οι ενδεχόμενες μελλοντικές επιρροές από άλλα έθνη περιγράφονται ως αξιολογικά ουδέτερες ή ακόμα και θετικές:

«Επειδή δεν είμαι και πολύ αισιόδοξη, θα έλεγα ότι η οικονομική κατάσταση στο μέλλον δεν θα έχει αλλάξει καθόλου. Θεωρώ ότι δεν θα υπάρχουν θετικά στοιχεία δυστυχώς. (...) Θα έλεγα ότι [το ελληνικό έθνος] θα έχει επηρεαστεί πολύ από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όσον αφορά, και ήδη φαίνεται, το ντύσιμο, τη γλώσσα... Εμ... θεωρώ ότι θα έχει επηρεαστεί πολύ από την τεχνολογία, και όχι μόνο η δική μας χώρα, γενικά. Σίγουρα θεωρώ ότι κάποιες συνήθειες θα έχουν αλλάξει. Δηλαδή, φαίνεται η διαφορά, με το πέρασμα, ας πούμε πενταετίας, φαίνεται.» (Βασιλική)

«Το ελληνικό έθνος [στο μέλλον] θα είναι σίγουρα τεχνολογικά πιο ανεπτυγμένο. Οικονομικά είναι αβέβαιο... (γελάει). Και... αλλά πιστεύω ότι θα υπάρχει πάντα αυτό το... το πώς συμπεριφέρονται γενικά οι Έλληνες μεταξύ τους... παραδόσεις, όλα αυτά που κρατάνε... δεν θα αλλάξουνε δηλαδή.» (Γιώργος)

«Πιστεύω ότι πιθανότατα θα πάμε προς το καλύτερο. Καλά, υπάρχουνε πολύ τρόποι να πάμε προς το χειρότερο, αλλά εγώ λέω ότι πιθανότατα θα πάμε προς το καλύτερο από τη στιγμή που έχουμε ξενικές επιρροές οι οποίες μας

προτρέπουν προς το καλύτερο. Θα προσπαθήσουμε λογικά να μιμηθούμε πιο ισχυρές χώρες, οι οποίες κρατάνε και αυτό το σύστημα, το κρατικό και όχι το εθνικό.» (Σταμάτης)

5.3 Έθνος- συλλογικό κοινωνικοπολιτικό υποκείμενο

Από το συνολικό δείγμα, δύο μαθητές μοιράζονται τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή, ο Άρης και η Φωτεινή. Το έθνος γίνεται αντιληπτό από τους μαθητές ως ένα συλλογικό υποκείμενο στο πλαίσιο του οποίου τα μέλη του αλληλεπιδρούν πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά μεταξύ τους. Η από κοινού λήψη συλλογικών αποφάσεων περιγράφεται ως η σημαντικότερη διάσταση του κοινού εθνικού παρόντος και μέλλοντος, ενώ η εθνική ταυτότητα οικοδομείται με βάση την κοινωνική και πολιτική ένταξη των ατόμων στην εθνική κοινωνία.

5.3.1 Δομή και περιεχόμενα της κοινωνικής αναπαράστασης

Στον κεντρικό πυρήνα της συγκεκριμένης κοινωνικής αναπαράστασης για την έννοια του έθνους εντοπίζουμε την ιδέα της κοινής κοινωνικής και πολιτικής ζωής των μελών του. Η έννοια του έθνους μοιάζει να γίνεται αντιληπτή από τους δύο μαθητές ως μια κοινωνικοπολιτική συλλογικότητα, στο πλαίσιο της οποίας τα μέλη της αλληλεπιδρούν κοινωνικά και πολιτικά μεταξύ τους:

«Το πιο σημαντικό όμως που έχουν κοινό [οι άνθρωποι που ανήκουν σε ένα έθνος] είναι ότι μοιράζονται την κοινωνία, δηλαδή ανήκουν στο ίδιο κοινωνικό σύνολο. Μέσα σε αυτή ζουν και δραστηριοποιούνται. (...) Σίγουρα επηρεάζονται και από το πολίτευμα που υπάρχει στη χώρα τους. Εμείς για παράδειγμα έχουμε δημοκρατία. Με αυτή παίρνουμε αποφάσεις, συεννοούμαστε για τα σημαντικά θέματα... Για την παιδεία, την οικονομία, την πολιτική... οτιδήποτε κι αν είναι αυτό.» (Φωτεινή)

«[Οι άνθρωποι που ανήκουν σε ένα έθνος] έχουνε ένα κοινό έδαφος ρε παιδί μου. Πάνω στο οποίο έχουνε διαμορφωθεί, έχουνε αναπτύξει... είναι το κοινωνικό σύνολο, το οποίο έχει διαμορφωθεί πάνω σε αυτόν τον χώρο. Και έχουνε ένα κοινό προσανατολισμό, προς τα πού δηλαδή θέλουνε να αναπτύξουν την ιδέα του έθνους. Σίγουρα αυτό διαφέρει μέσα στις κοινωνικές ομάδες, αλλά πιστεύω ότι γενικά όλοι θεωρούν ότι πρέπει να αναπτυχθεί περαιτέρω, δεν πρέπει να μείνει στάσιμο.» (Άρης)

Παράλληλα, στις συνεντεύξεις των συγκεκριμένων μαθητών επανέρχονται συχνά οι αναφορές στην ύπαρξη διαφορετικών «κοινωνικών ομάδων» και «κοινωνικών τάξεων» μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του έθνους. Τα μέλη των διαφορετικών αυτών ομάδων παρουσιάζονται να έχουν διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές διεκδικήσεις, να συγκρούονται μεταξύ τους, αλλά και να συναινούν, και μέσα από αυτή τη διαδικασία να διαμορφώνεται μια κοινή εθνική πορεία:

«Μέσα στο έθνος υπάρχει μια ποικιλία κοινωνικών και ιδεολογικών ταυτοτήτων. (...) Οι κοινωνικές ομάδες συγκρούονται, επειδή συγκρούονται και τα συμφέροντά τους. Και πιστεύω ότι είναι και κάτι... έρχεται φυσικά από μόνο του αυτό, είναι το λογικό να γίνει αυτό. Γιατί άμα όλα ήταν τέλεια, δεν θα... θα παρέμενε έτσι το έθνος, δεν θα άλλαζε καθόλου. (...) Δεν συμφωνούν όλοι μέσα στο έθνος... ότι το έθνος πρέπει να βαδίζει προς τα εκεί. Οι κοινωνικές ομάδες διαμορφώνονται ξεχωριστά και η καθεμία έχει ένα ξεχωριστό προσανατολισμό, λέει ότι εμείς πιστεύουμε σε αυτό, άρα θέλουμε το έθνος μας να το δούμε να γίνεται έτσι. Οι άλλοι πιστεύουν σε κάτι άλλο... Και ανάλογα διαμορφώνεται μια ξεχωριστή πορεία. Μπορεί μέσα από όλα αυτό να βγει κάτι θετικό. Δηλαδή να αναπτυχθεί το έθνος... Τώρα αν θα αναπτυχθεί θετικά, σε σύγκριση με τα άλλα έθνη δεν μπορούμε να το ξέρουμε, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να το δούμε κι όλας.» (Αρης)

«[Τα μέλη του έθνους] αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας μεταξύ τους. Και ανταγωνισμού. Γιατί δεν έχουν όλοι τα ίδια συμφέροντα. Υπάρχουν διαφορετικές κοινωνικές τάξεις που... έχουνε άλλες ιδέες, θέλουνε να εφαρμόσουν άλλα πράγματα. (...) Κάποιες φορές συγκρούονται μεταξύ τους... αλλά και συνεννοούνται άλλες φορές. Δηλαδή επικοινωνούν μεταξύ τους... κάνουν διάλογο και παίρνουν όλοι μαζί αποφάσεις για το μέλλον, αναγκαστικά.» (Φωτεινή)

Επομένως, σύμφωνα με τη σκέψη των μαθητών, η εθνική κοινότητα συγκροτείται από μικρότερες υποομάδες με διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα και πολιτικές επιδιώξεις. Η έννοια του έθνους μοιάζει, έτσι, να αποτελεί το ευρύτερο συλλογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματώνεται η κοινωνική, πολιτική και οικονομική αλληλεπίδραση των μελών του. Οι σχέσεις που αναπτύσσουν τα μέλη του μεταξύ τους ταξινομούνται κατεξοχήν στο πεδίο του δημόσιου συλλογικού βίου, ενώ η από κοινού λήψη αποφάσεων μοιάζει να αποτελεί τη βασική διάσταση του κοινού εθνικού παρόντος και μέλλοντος.

Με βάση τον συγκεκριμένο αναπαραστατικό πυρήνα το εθνικό κράτος αποτελεί μια έννοια που συσχετίζεται έντονα με το έθνος. Η δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση γίνεται αντιληπτή ως η έκφραση της πολιτικής βούλησης του έθνους, καθώς μέσω αυτής λαμβάνονται και εφαρμόζονται οι συλλογικές πολιτικές αποφάσεις, ενώ το εθνικό δίκαιο περιγράφεται ως ο βασικός ρυθμιστικός παράγοντας της εθνικής ζωής. Παράλληλα, η έννοια της εθνικής κυριαρχίας, αν και δεν δηλώνεται ρητά από τους μαθητές, μοιάζει να λανθάνει στη σκέψη τους:

«Το έθνος είναι αυτό που αποφασίζει για τη χώρα.(...) Είναι πολύ σημαντικό [για τα μέλη του έθνους] να έχουν μια κοινή πολιτική μονάδα. Γιατί μόνο έτσι μπορούν και παίρνουν αποφάσεις... Δηλαδή κάθε τόσα χρόνια γίνονται εκλογές και ψηφίζουμε μια κυβέρνηση. Και αυτή μετά... κάνει μια πολιτική, φτιάχνει κάποιους νόμους... Εκπροσωπεί το έθνος σαν να λέμε. Άρα η πολιτική μονάδα είναι πολύ βασική, δεν γίνεται χωρίς αυτήν.» (Φωτεινή)

«Γίνανε πάρα πολλά [στο παρελθόν], ώστε να μπορούμε να είμαστε σήμερα ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος... ένα έθνος βρε παιδί μου.(...) Όταν λέμε ότι το έθνος βαδίζει προς μια κατεύθυνση, σίγουρα αυτή η κατεύθυνση κατά 50% έχει πολιτικό πρόσημο. Δηλαδή λέμε: τι θέλουμε να κάνουμε; Ιμπεριαλιστική τακτική; Καπιταλιστική τακτική; Οπότε αναγκαστικά [τα μέλη του έθνους] έχουνε μια βασική κρατική μονάδα πάνω στην οποία έχουνε βασιστεί και ανάλογα την τελειοποιούν, ανάλογα με ποια είναι τα στοιχεία της.(...) Υπάρχουν κοινοί νόμοι, υπάρχει ένα κοινό δίκαιο και με βάση αυτό λειτουργούν οι κοινωνικές ομάδες, μέσα σε αυτό το δίκαιο περιορίζουν τις δυνατότητές τους... Αναγκαστικά θα λειτουργήσουν μέσα σε αυτά τα πλαίσια. Δεν μπορούν να ξεφύγουν από αυτά. Αν ξεφύγουν, θα τιμωρηθούν πιστεύω γι αυτό. Και κάπως έτσι επιτυγχάνεται και η ευδαιμονία του συνόλου. Αλλιώς δεν θα μπορούσε να... θα υπήρχε ένα χάος.» (Άρης)

Επιπλέον, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή, η έννοια της εθνικής εδαφικής επικράτειας συσχετίζεται έντονα με το έθνος και αποκτά την ανάλογη σημασία. Η διασύνδεση ανάμεσα στην έννοια του έθνους και του εθνικού κράτους που επιτελούν οι μαθητές αυτής της κατηγορίας, συμβάλει στη συσχέτιση της εδαφικής επικράτειας με την κοινή κοινωνική και πολιτική ζωή των μελών της εθνικής κοινότητας. Το εδαφικά, δηλαδή, οριοθετημένο εθνικό κράτος παρουσιάζεται να αποτελεί το αντικείμενο των συλλογικών πολιτικών διαβουλεύσεων, καθώς οι αποφάσεις που λαμβάνονται μέσω αυτών περιγράφονται να αφορούν, να ρυθμίζουν και να διαμορφώνουν τόσο τις συνθήκες που επικρατούν μέσα σε αυτό στο παρόν, όσο και την πορεία και την κατεύθυνση της μελλοντικής πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξής του. Το εθνικό έδαφος γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ως ο χώρος συγκρότησης και δραστηριοποίησης της εθνικής κοινότητας, ως το πεδίο λήψης και εφαρμογής των συλλογικών αποφάσεων της, ενώ ταυτόχρονα οριοθετεί γεωγραφικά την ισχύ τους, προσδιορίζοντας έτσι τα όρια της εθνικής κυριαρχίας:

«Πρώτα υπάρχει το έδαφος πάνω στο οποίο μπορούν να βασιστούν οι κοινωνικές ομάδες και να συγκροτηθούν. Μετά υπάρχει η γλώσσα, με την οποία οι κοινωνικές ομάδες επικοινωνούν. Μετά έχουνε την πολιτισμική κληρονομιά,

που είναι τα εφόδια τους, και στη συνέχεια φτιάχνουνε μια πορεία. Δηλαδή λένε: έχουμε όλα αυτά και θέλουμε να δούμε το έθνος να πηγαίνει κάπου προς τα εκεί ρε παιδί μου. Μας αρέσουν αυτές οι ιδέες, άρα θέλουμε να το αναπτύξουμε σε αντίστοιχα πλαίσια.» (Άρης)

«Η χώρα είναι σίγουρα σημαντική. Γιατί πάνω σε αυτήν διαμορφώνεται η κοινωνία. Και το έθνος είναι αυτό που αποφασίζει για τη χώρα. Το τι θα κάνουμε και πώς... Δηλαδή οι αποφάσεις που είπαμε πριν ότι παίρνουμε όλοι μαζί, αφορούν τη χώρα μας... και τις εφαρμόζουμε μέσα στη χώρα μας.» (Φωτεινή)

Παράλληλα, η έννοια της εθνικής οικονομίας διασυνδέεται επίσης ισχυρά με την έννοια του έθνους. Η κοινή οικονομική ζωή των μελών του έθνους παρουσιάζεται να αποτελεί μια πτυχή της δημόσιας αλληλεπίδρασης τους, ενώ ταυτόχρονα ρυθμίζεται από το ισχύον νομικό πλαίσιο:

«[Η κοινή οικονομία] είναι βασικό πράγμα. Έτσι γίνεται η συνεργασία, αλλιώς θα υπήρχε αδικία. Πρέπει να υπάρχει δηλαδή ένα νόμισμα, με το οποίο θα συνεργάζονται οι κοινωνικές ομάδες, άρα η οικονομία είναι αναγκαστικά κοινή... Και υπάρχουν και νόμοι που κανονίζουν τη λειτουργία της.» (Άρης)

«Ναι φυσικά είναι σημαντική η κοινή οικονομία [για τα μέλη τους έθνους]. Υπάρχει και το εθνικό νόμισμα... είναι το ευρώ σήμερα, παλιά ήταν η δραχμή. Με αυτό γίνεται το εμπόριο και διάφορες έτσι... οικονομικές ανταλλαγές.» (Φωτεινή)

Από τα κοινά πολιτισμικά γνωρίσματα των μελών του έθνους, αυξημένη σημασία αποδίδεται από τους μαθητές στη γλώσσα. Η κοινή γλώσσα νοηματοδοτείται ως το μέσο επικοινωνίας των μελών της εθνικής κοινότητας και, κατ' επέκταση, ως το βασικό εργαλείο μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η κοινωνική και πολιτική αλληλεπίδρασή τους.

«Η γλώσσα αποτελεί ένα εργαλείο με το οποίο οι κοινωνικές ομάδες επικοινωνούν και μπορούνε βρε παιδί μου να συζητήσουνε, να ανταλλάσουνε απόψεις και με βάση αυτήν τη γλώσσα πιστεύω ότι είναι... φτιάχνουνε μια πορεία. Πώς να το πω; αν το έθνος είναι ένας πυρήνας, αποτελεί ένα εξάρτημά του η γλώσσα.» (Άρης)

«Η γλώσσα είναι σημαντική γιατί με αυτήν [τα μέλη του έθνους] επικοινωνούν μεταξύ τους. Δηλαδή, με τη γλώσσα κάνουν διάλογο και συνεννοούνται για κάποια πράγματα.» (Φωτεινή)

Αντίθετα, τα υπόλοιπα πολιτισμικά γνωρίσματα που ενδεχομένως έχουν κοινά τα άτομα που ανήκουν σε μια εθνική κοινότητα, δεν διασυνδέονται ισχυρά με την έννοια του έθνους. Οι μαθητές, δηλαδή, αυτής της κατηγορίας δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως η θρησκεία, τα ήθη, τα έθιμα ή οι παραδόσεις, ως κοινά στοιχεία που μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους. Αναφορά γίνεται μόνο στη γενικότερη έννοια του κοινού πολιτισμού, χωρίς αυτή να εξειδικεύεται σε συγκεκριμένα ατομικά ή συλλογικά πολιτισμικά γνωρίσματα, η οποία σημασιοδοτείται ως ένα εφόδιο στην χάραξη της κοινής εθνικής πορείας:

«Σίγουρα [οι άνθρωποι που ανήκουν σε ένα έθνος] έχουν κοινό πολιτισμό. Δηλαδή μοιράζονται κάποια πράγματα. Τώρα αυτά τα πράγματα ίσως να είναι... δεν ξέρω... να είναι απλά ιδέες, να μην είναι υλικά πράγματα δηλαδή. (...) Έχουνε την πολιτισμική κληρονομιά, που είναι τα εφόδια τους, και στη συνέχεια φτιάχνουνε μια πορεία.» (Άρης)

Τέλος, η ιδέα της κοινής καταγωγής των μελών του έθνους περιγράφεται από τους μαθητές ως αναχρονιστική και κοινωνικά επιζήμια. Έτσι, η αντίληψη αυτή κατακρίνεται αυστηρά και απορρίπτεται:

«Υπάρχουνε πολλά κοινωνικά σύνολα τα οποία έχουν ως πυρήνα αυτό το πράγμα, την καταγωγή. Υπάρχουν δηλαδή κοινωνικές οργανώσεις οι οποίες λειτουργούν μόνο και μόνο λόγω της καταγωγής. Και λένε: εμείς είμαστε από το ίδιο μέρος, συντάσσουμε μια οργάνωση και λέμε ότι απλά εξυμνούμε τις παραδόσεις της καταγωγής μας. Και μέχρι εκεί. (...) Δεν έχει σημασία να έχεις μια απλή καταγωγή ρε παιδί μου και να λες «είμαι Έλληνας, γιατί έχω όλη αυτή την κληρονομιά από πίσω μου.» Έλληνας μπορείς να γίνεις κι όλας. Δηλαδή αν κάποιος άλλος έρθει από κάποια άλλη χώρα και μείνει εδώ σε εμάς, είναι φυσικά Έλληνας. Άνετα... δεν θεωρώ... Γενικά αυτά τα πιστεύουνε οι άνθρωποι οι οποίοι θέλουνε να δούνε το έθνος τους να γυρνάει προς τα πίσω κι όχι προς τα μπροστά. {Τι εννοείς προς τα πίσω;} Υπάρχουν άνθρωποι, αυτή την στιγμή υιοθετούν πολύ αρχαίες παραδόσεις και ιδέες με σκοπό να σπείρουνε μίσος στην κοινωνία και να μην επιτρέψουν σε άλλους ανθρώπους να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία. Κι αυτοί είναι λάθος πιστεύω.» (Άρης)

«Δεν θεωρώ ότι είναι σημαντική [η κοινή καταγωγή]. Γιατί δεν νομίζω ότι η καταγωγή ενός ανθρώπου παίζει ρόλο. Δεν έχει σημασία το... Για παράδειγμα αν ζεις εδώ στην Ελλάδα, δουλεύεις εδώ, ψηφίζεις εδώ... είσαι Έλληνας. Δεν έχει σημασία το που γεννήθηκες, πού κατάγεσαι... Είναι βέβαια άνθρωποι που το

υποστηρίζουν αυτό, και λένε... Έλληνας γεννιέσαι, δεν μπορείς να γίνεις... και διάφορα έτσι... φασιστικά πράγματα. Θεωρώ ότι είναι πολύ άσχημο, δημιουργούν μίσος.» (Φωτεινή)

5.3.2 Οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης

Όπως, λοιπόν, είδαμε η κοινωνική αναπαράσταση που οικοδομούν οι εν λόγω μαθητές για την έννοια του έθνους οργανώνεται γύρω από την έννοια της συλλογικής πολιτικής και κοινωνικής ζωής των μελών του. Η εθνική κοινότητα γίνεται αντιληπτή ως ένα ανομοιογενές συλλογικό υποκείμενο, στο εσωτερικό του οποίου εντοπίζονται ποικίλες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις διάφορες υποομάδες ατόμων από τις οποίες απαρτίζεται. Οι διαδικασίες των πολιτικών συγκρούσεων και συναινέσεων ανάμεσά τους μοιάζουν να αποτελούν τις βασικές έννοιες με τις οποίες συσχετίζεται η κοινωνική και πολιτική τους αλληλεπίδραση, ενώ η λήψη συλλογικών αποφάσεων περιγράφεται ως η βασικότερη διάσταση της κοινής εθνικής ζωής.

Παράλληλα, οι μαθητές που μοιράζονται τη συγκεκριμένη αναπααραστατική δομή μοιάζουν, επίσης, να διαθέτουν την ικανότητα ανάπτυξης ιστορικής σκέψης και κρίσης. Έτσι, το ίδιο το έθνος-κράτος γίνεται αντιληπτό ως αποτέλεσμα των ιστορικών γεγονότων του παρελθόντος:

«Αρχικά πιστεύω ότι [το έθνος] σχετίζεται με την ιστορία. Με το πώς ξεκίνησε δηλαδή αυτός ο όρος... Έχει να κάνει με τα ιστορικά γεγονότα που λάβανε μέρος, τα οποία διαμορφώσανε έτσι μια γενική εικόνα, την οποία σήμερα μπορούμε και αποκαλούμε έθνος. (...) {Γιατί πιστεύεις ότι σχετίζεται με την ιστορία;} Γιατί για να φτάσουμε σήμερα εδώ που είμαστε και να λέμε ότι είμαστε ένα έθνος βρε παιδί μου, έχουνε προηγηθεί όλα αυτά τα γεγονότα. Μια επανάσταση, πόλεμοι... γίνανε πάρα πολλά, ώστε να μπορούμε να είμαστε σήμερα ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος... ένα έθνος βρε παιδί μου.» (Άρης)

«[Το έθνος] έχει σχέση με την ιστορία γιατί μέσα από αυτήν διαμορφώνεται κάθε έθνος. Διάφορες επαναστάσεις... και γενικότερα τα γεγονότα που έγιναν στο παρελθόν πιστεύω πως έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Δηλαδή... στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση ιδρύθηκε το ελληνικό κράτος. Αν δεν είχαν γίνει όλα αυτά στο παρελθόν, δεν θα μιλάγαμε τώρα για Ελλάδα.» (Φωτεινή)

Επιπλέον τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρονται ως σημαντικά για το ελληνικό έθνος συγκεκριμένα, αντλούνται από τη νεώτερη και τη σύγχρονη ιστορία και μοιάζουν να αξιολογούνται ως τέτοια με βάση τις μεταβολές που επέφεραν στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή των ανθρώπων:

«Θεωρώ πολύ βασικό ιστορικό γεγονός την Γαλλική Επανάσταση. Αυτό θεωρώ ότι ήταν κάτι πολύ σημαντικό και επηρέασε σίγουρα το παγκόσμιο σύνολο. Κάποια κοινωνικά σύνολα τα επηρέασε θετικά, κάποια αρνητικά, ωστόσο πιστεύω ότι και οι δύο βγήκαν ωφελημένοι και σίγουρα ο κόσμος ωφελήθηκε από όλα αυτά. {Γιατί είναι σημαντική;} Γιατί κάποιοι άνθρωποι σε αυτή τη χώρα παλέψανε και είπανε κάποια βασικά πράγματα. Ότι ρε παιδιά πρέπει να βάλουμε κάποιες προτεραιότητες. Να πούμε ότι θα υπάρχει ισονομία, δημοκρατία, ελευθερία... Είναι πολύ βασικές ιδέες αυτές. Που επηρέασαν και εμάς... και όλον τον κόσμο. Και συνεχίζουν να επηρεάζουν μέχρι και σήμερα.»
(Άρης)

«Νομίζω πως πολύ σημαντική ήταν η Βιομηχανική Επανάσταση. {Γιατί;} Γιατί έφερε τα πάνω κάτω σαν να λέμε, άλλαξαν πάρα πολλά πράγματα στον κόσμο. Όλα αυτά επηρέασαν την κοινωνία ολόκληρη... και τις διάφορες έτσι κοινωνικές τάξεις. Φτιάχτηκαν μηχανές, εργοστάσια... Νομίζω πως άλλαξε ο τρόπος ζωής των ανθρώπων... πώς δουλεύουν, πώς φτιάχνουν τα προϊόντα.» (Φωτεινή)

Ωστόσο, παρά τις παραπάνω αναφορές των μαθητών στο ιστορικό παρελθόν, φαίνεται πως η χρονική βαθμίδα στην οποία εστιάζει κυρίως η σκέψη τους σε ότι αφορά την έννοια του έθνους, είναι το μέλλον. Δηλαδή, η έννοια του κοινού εθνικού μέλλοντος φαίνεται να κατέχει κεντρική θέση στην οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης, καθώς περιγράφεται ως ένα βασικό χαρακτηριστικό που μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους και το οποίο διαμορφώνεται μέσα από τις συλλογικές αποφάσεις του εθνικού παρόντος. Αντίθετα, με βάση τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή, δεν φαίνεται να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στη διάσταση του κοινού εθνικού παρελθόντος, καθώς οι αναφορές σε αυτό απουσιάζουν σχεδόν παντελώς από τις συνεντεύξεις των μαθητών. Σε ότι αφορά μάλιστα τον Άρη, σε κάποιες περιπτώσεις εκφράζεται μια σαφής διάθεση ρήξης με το παρελθόν:

«Υπάρχουν οργανώσεις οι οποίες το μόνο που κάνουν είναι να αναβιώνουν τους θεσμούς του παρελθόντος. Υπάρχουν δηλαδή ξέρω γω... σύλλογοι Κρητών, σύλλογοι Μανιατών, και το μόνο που κάνουν είναι να αναβιώνουν ιστορίες του παρελθόντος. Αυτό δεν θεωρώ ότι μπορεί να μας πάει μπροστά. Εδώ έχουμε να κάνουμε με έναν σύγχρονο κόσμο. Πρέπει να κοιτάξουμε πώς μπορούμε μέσα

σε αυτόν τον σύγχρονο κόσμο να ενταχθούμε και να διεκδικήσουμε τη θέση μας.» (Άρης)

Συμπερασματικά, οι μαθητές απορρίπτουν την ιδέα της εθνικής ομοιογένειας, ενότητας και ομοψυχίας, δεν διασυνδέουν την έννοια του έθνους με τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μελών του, ενώ ταυτόχρονα δεν αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα του κοινού εθνικού παρελθόντος. Αντιθέτως, οργανώνουν την αναπαραστατική δομή τους γύρω από τις έννοιες της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής διαφοροποίησης των μελών της εθνικής κοινότητας, της πολιτικής σύγκρουσης και συναίνεσης μεταξύ τους και της χάραξης κοινής εθνικής μελλοντικής πορείας μέσω αυτών. Επομένως, φαίνεται πως οι μαθητές αυτής της κατηγορίας δεν επηρεάζονται καθόλου από τα περιεχόμενα της σχολικής ιστορίας αναφορικά με τον τρόπο που νοηματοδοτούν την έννοια του έθνους, καθώς διαφοροποιούνται πλήρως από την εννοιολόγηση του έθνους που κυριαρχεί σε αυτήν. Τα περιεχόμενα της αναπαράστασής τους και ο τρόπος οργάνωσής της προφανώς επηρεάζονται από εξωσχολικούς παράγοντες.

5.3.3 Χρήση της κοινωνικής αναπαράστασης ως ερμηνευτικού εργαλείου

Οι μαθητές χρησιμοποιούν την κοινωνική αναπαράσταση για την έννοια του έθνους στην προσπάθειά τους να προσδιορίσουν τα όρια της εθνικής κοινότητας, να εξηγήσουν την εθνική ομοιότητα και ετερότητα, αλλά και να επεξεργαστούν, να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τα κρίσιμα ζητήματα του εθνικού παρόντος και μέλλοντος.

Σε ότι αφορά τα όρια της εθνικής κοινότητας, παρατηρούμε πως με βάση τη συγκεκριμένη αναπαραστατική δομή καθίστανται απολύτως ανοικτά, επιτρέποντας την πλήρη ένταξη και αποδοχή της πολιτισμικής ετερότητας σε αυτήν. Από τη στιγμή που τα ατομικά πολιτισμικά γνώρισμα δεν διασυνδέονται με την έννοια του έθνους, οποιοσδήποτε μετέχει της συλλογικής κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής εθνικής ζωής μοιάζει να είναι αυτόματα και μέλος της εθνικής κοινότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα όρια του έθνους συμπίπτουν με τα όρια της κοινωνίας των πολιτών και η εθνική ταυτότητα οικοδομείται με βάση την κοινωνική και πολιτική ένταξη των ατόμων σε αυτήν:

«Έλληνας μπορείς να γίνεις κι όλος. Δηλαδή αν κάποιος άλλος έρθει από κάποια άλλη χώρα και μείνει εδώ σε εμάς, είναι φυσικά Έλληνας. Άνετα. (...) Εμείς αυτήν τη στιγμή είμαστε ενταγμένοι σε μια κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζεται ελληνική. Γιατί χαρακτηρίζεται ελληνική; Γιατί έχει μια ιστορία, ένα παρελθόν και γιατί έχει κάποια συγκεκριμένα στοιχεία, τα οποία εμείς σαν Έλληνες τα

έχουμε. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι κάποιος άλλος που έρχεται από κάποια άλλη χώρα δεν μπορεί να τα αποκτήσει αυτά τα στοιχεία. Μπορεί να τα αποκτήσει, άρα μπορεί να γίνει και Έλληνας.» (Άρης)

«Αν ζεις εδώ στην Ελλάδα, δουλεύεις εδώ, ψηφίζεις εδώ... είσαι Έλληνας. Δεν έχει σημασία το που γεννήθηκες, πού κατάγεσαι. (...) Έλληνας μπορεί να θεωρηθεί αυτός που ζει στην ελληνική κοινωνία, συμμετέχει στην ελληνική κοινωνία... συμμετέχει στα κοινά σαν να λέμε. Θεωρώ πως το πιο σημαντικό είναι η συμμετοχή στην κοινωνία και γενικότερα έτσι στις αποφάσεις για την Ελλάδα.» (Φωτεινή)

Επιπλέον, οι μαθητές χρησιμοποιούν την κοινωνική τους αναπαράσταση για την έννοια του έθνους, για να προσδιορίσουν τις ομοιότητες και τις διαφορές των Ελλήνων από άλλα έθνη, οι οποίες αιτιολογούνται με όρους κοινωνικής και πολιτικής αντίληψης και συμπεριφοράς. Έτσι, δηλώνουν πως οι Έλληνες μοιάζουμε με τους Ιταλούς γιατί έχουμε «μια βαθύτερη ρίζα κοινών χαρακτηριστικών, κι αυτή η ρίζα είναι η συμπεριφορά η κοινωνική γενικότερα» και «η κοινωνική μας αντίδραση.» (Άρης). Παράλληλα, μοιάζουμε με τους Ισπανούς καθώς «εναντιωνόμαστε και οι δύο στα Μνημόνια» και «προσπαθούμε να εφαρμόσουμε διαφορετικές [σε σχέση με αυτές που προωθούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση] ιδέες στην οικονομία και την πολιτική». (Φωτεινή)

Από την άλλη, σύμφωνα με τους μαθητές οι Έλληνες έχουν «πάρα πολλές διαφορές με τις χώρες του Βορρά» και συγκεκριμένα τη Σουηδία, τη Νορβηγία (Άρης) και την Γερμανία (Φωτεινή). Οι μαθητές εντοπίζουν διαφορές ως προς την κοινωνική και οικονομική οργάνωση και την άσκηση συγκεκριμένων πολιτικών, στοιχεία που επιστρατεύουν για να εξηγήσουν και τις σύγχρονες αντιπαραθέσεις στις διεθνείς σχέσεις των χωρών αυτών με την Ελλάδα. Έτσι, παρατηρούν πως οι διαφορές μας «αποτυπώνονται ολοφάνερα και στην κοινωνική μας δομή, και στην εργασία, και στην οικονομία, και σε όλα» (Άρης), ενώ ταυτόχρονα «έχουμε διαφορετικές αντιλήψεις για την οικονομία και την κοινωνία» (Φωτεινή). Οι μαθητές αξιολογούν τις διαφορές αυτές ως ιδιαίτερα σημαντικές και καταλήγουν έτσι στο συμπέρασμα πως «γι αυτό δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε σε κάποια βασικά θέματα» (Φωτεινή). Παράλληλα, «είναι και απόλυτα φυσιολογικό να μην ταιριάζουμε κι όλες» και να «μην μπορούμε να αναπτύξουμε έναν κοινό κώδικα με αυτές τις χώρες, απ' την στιγμή που αυτοί έχουνε άλλη παραγωγή, έχουνε άλλες βλέψεις προς την οικονομία, άλλες βλέψεις προς τα σχέδια μετανάστευσης.» (Άρης)

Ένα άλλο θέμα που απασχολεί τους μαθητές αναφορικά με τις σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα έθνη είναι οι διεθνείς ανταγωνισμοί και οι συνέπειές τους. Έτσι, οι εθνικές

συγκρούσεις και διεκδικήσεις περιγράφονται να αποτελούν μια διαχρονική διάσταση των διεθνών σχέσεων, ωστόσο, αυτό που μοιάζει να αλλάζει σε σχέση με παλιότερες εποχές είναι οι εκάστοτε εθνικές επιδιώξεις και τα μέσα που επιστρατεύονται για την επίτευξή τους:

«Παλιά παλεύανε για άλλα πράγματα, είχανε άλλους σκοπούς, και είχανε και άλλα μέσα, άλλους τρόπους. Παλιά παλεύανε με όπλα, τώρα θα παλέψουμε με διπλωματικά μέσα ξέρω γω ή με πολιτικές.(...) Τώρα ο πόλεμος είναι κυρίως οικονομικός και πολιτικός.» (Άρης)

«Νομίζω πως [ο ρόλος που έχουν τα έθνη] έχει αλλάξει σήμερα. Στο παρελθόν μεταξύ τους κάνανε πολέμους, ήθελαν να κατακτήσουν άλλες περιοχές για να μεγαλώσουν το κράτος τους κι όλα αυτά. Σήμερα προσπαθούν να πετύχουν άλλα πράγματα, να αποκτήσουν ας πούμε... οικονομική επιρροή για να έχουν κέρδος. Το βλέπουμε και στην περίπτωση της Ελλάδας, συμβαίνει σήμερα αυτό.» (Φωτεινή)

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το έθνος μοιάζει να κινδυνεύει σε κάποιες περιπτώσεις από τις επεκτατικές πολιτικές άλλων εθνών. Από τη στιγμή που το έθνος γίνεται αντιληπτό με όρους πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης και συνδιαλλαγής των μελών του, ως απειλή για την εθνική ταυτότητα εκλαμβάνεται ο κίνδυνος απώλειας της εθνικής κρατικής υπόστασης:

«Κάποια έθνη δεν αρκούνται σε αυτά που έχουν, οπότε θέλουν να αναπτυχθούν περαιτέρω. Με αποτέλεσμα να αναπτύσσουν κάποιες έτσι πολιτικές περαιτέρω ανάπτυξης, ιμπεριαλιστικές δηλαδή, ώστε να κατακτήσουν κι άλλα κράτη κι όταν στο τέλος τα κατακτήσουν, τότε αυτά εντάσσονται στο δικό τους πλαίσιο... Αλλοιώνονται τα άλλα έθνη, εξαφανίζονται τελείως και γίνεται μια δύναμη μεγάλη ρε παιδί μου.(...) Γι αυτό και εμείς πρέπει να αντιταχθούμε στο απέναντι άκρο αυτών των πραγμάτων και να μην επιτρέψουμε να γίνει κάτι τέτοιο. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε δηλαδή να εξαλειφθεί η εθνική μας ταυτότητα, επειδή κάποιοι θέλουνε να κατακτήσουν τον κόσμο ξέρω γω.» (Άρης)

Τέλος, η συγκεκριμένη αναπαραστατική οργάνωση των μαθητών παρέχει και τα αντίστοιχα εργαλεία για να κατανοήσουν και να επεξεργαστούν τα κρίσιμα ζητήματα του εθνικού παρόντος και μέλλοντος. Έτσι, κατακρίνουν τη σημερινή κοινωνική απάθεια και πολιτική στασιμότητα, ενώ υπογραμμίζουν πως η κοινωνική αντίδραση και η πολιτική πάλη μπορούν να συμβάλουν στη βελτίωση της μελλοντικής εθνικής πορείας:

«Θεωρώ ότι και σε 50 χρόνια, [οι Έλληνες] πάλι έτσι θα 'μαστε (γελάει). Κι αυτό γιατί δεν μπορεί η κοινωνική δομή, για κάποιο ανεξήγητο λόγο, να αντιδράσει.»

Και δεν ξέρω γιατί συμβαίνει αυτό.(...) Βαδίζουμε στα τυφλά τελείως, εξαρτόμαστε άμεσα από άλλους, έχουμε γίνει αποικία πιστεύω, και γι αυτό και δεν μπορούμε να πάμε μπροστά σαν έθνος. {Πώς πιστεύεις ότι θα μπορούσε να γίνει αυτό;} Με τη συνεργασία και την κοινωνική αντίδραση. Αυτήν τη στιγμή η κοινωνική δομή η ελληνική είναι φούλ τυφλωμένη, δεν αντιδράει... εγώ γενικεύω αυτήν τη στιγμή, σίγουρα υπάρχουν και οι εξαιρέσεις έτσι; Αλλά βλέποντας τη γενικότερη εικόνα, βλέπω μια πολιτική στασιμότητα, μια κοινωνική στασιμότητα, κι όλο αυτό κρατάει το έθνος πίσω. Δεν μπορεί να πάει μπροστά... Αλλά γενικά εμείς πρέπει σαν άνθρωποι, ο καθένας ξεχωριστά και όλοι μαζί, να παλέψουμε και να αντιδράσουμε απέναντι σε αυτό.» (Άρης)

«Πιστεύω πως από εμάς εξαρτάται το πώς θα είμαστε, τι θα κάνουμε. Δηλαδή, δεν γίνεται άλλοι να μας επιβάλλουν έτσι μέτρα και πολιτικές και να τα δεχόμαστε, να μην αντιδράμε. Αυτό δεν μας πάει κάπου... Πρέπει να οργανωθούμε, να αντισταθούμε... Να βρούμε νέες ιδέες για να εφαρμόσουμε ως πούμε άλλα συστήματα στην οικονομία μας. Πρέπει να πάρουμε αποφάσεις, πολιτικές (το τονίζει) αποφάσεις... Βέβαια είναι δύσκολο γιατί δεν συμφωνούν όλοι σε όλα, όμως πρέπει να προσπαθήσουμε. Η σημερινή κατάσταση δεν αλλάζει αλλιώς, θα τα βρούμε μπροστά μας.» (Φωτεινή)

6. Συμπεράσματα και προτάσεις

Μέσα από την παρούσα έρευνα εντοπίσαμε και εξετάσαμε την οργάνωση τριών διαφορετικών κατηγοριών κοινωνικής αναπαράστασης που οικοδομούν οι μαθητές του δείγματός μας για την έννοια τους έθνους. Όπως διαπιστώσαμε απ' όσα αναλύθηκαν λεπτομερώς παραπάνω, οι μαθητές κάθε κατηγορίας αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν με διαφορετικό τρόπο τη συγκεκριμένη έννοια, επιλέγοντας και πριμοδοτώντας σημασιολογικά διαφορετικές διαστάσεις της και παραβλέποντας πολλές φορές κάποιες άλλες. Τα επιλεγμένα στοιχεία συνδυάζονται με προσωπικές στάσεις, αντιλήψεις και αξίες, συγκροτώντας κεντρικούς πυρήνες νοήματος, γύρω από τους οποίους διαρθρώνονται και οργανώνονται τα υπόλοιπα περιεχόμενα της αναπαραστατικής δομής, προσδίδοντας της διαφορετικό νόημα και λειτουργία. Έτσι, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών για την έννοια του έθνους, διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη δομή και τα περιεχόμενα τους, τον τρόπο οργάνωσής τους, αλλά και τις γνωστικές και διανοητικές λειτουργίες που επιτελούν.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο πρώτος τύπος κοινωνικής αναπαράστασης για την έννοια του έθνους που εντοπίσαμε, ήταν η κατηγορία «έθνος- βιολογική και γενεαλογική καταγωγή». Είδαμε, λοιπόν, πως για τους συγκεκριμένους μαθητές, το έθνος αποτελεί μια πνευματική και εσωτερικευμένη κατηγορία, η οποία απηχεί την κοινή βιολογική καταγωγή των μελών του που χάνεται στις απαρχές της ιστορίας, καθώς και τους συναισθηματικούς δεσμούς που αναπτύσσουν λόγω αυτής. Η έννοια του έθνους παρομοιάζεται με τη μορφή μιας διευρυμένης οικογένειας και διασυνδέεται κατεξοχήν με τις αξίες της αρμονικής συμβίωσης, αλλά και της εθνικής ομοιογένειας, ενότητας και συνοχής. Σημαντικό ρόλο στη συγκεκριμένη οργάνωση της εννοιολογικής κατηγορίας του έθνους επιτελεί μια ανιστορική θεώρηση της φύσης και των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της ίδιας της εθνικής ιστορίας. Σύμφωνα με αυτή, το ιστορικό παρελθόν ερμηνεύεται υπό την οπτική του εθνικού παρόντος, τονίζονται οι πάσης φύσεως συνέχειες με αυτό, ενώ ο ιστορικός χρόνος μοιάζει να ακολουθεί μια γραμμική και ευθύγραμμη πορεία που απολήγει αναπόφευκτα στο σχηματισμό των σύγχρονων εθνικών κοινωνιών. Το ελληνικό έθνος συγκεκριμένα συσχετίζεται, έτσι, από τους μαθητές με το απώτερο παρελθόν και την κλασική αρχαιότητα.

Στον πυρήνα της αναπαραστατικής δομής βρίσκεται, επομένως, η έννοια της κοινής βιολογικής και γενεαλογικής καταγωγής της πολιτισμικής κοινότητας των ομοεθνών. Γύρω από αυτήν οργανώνονται και σημασιοδοτούνται αναλόγως οι υπόλοιπες διαστάσεις της έννοιας του έθνους. Έτσι, η γλώσσα και η πολιτισμική παραγωγή συνδέονται άμεσα με αυτό και αποκτούν ιδιαίτερη αξία, καθώς γίνονται αντιληπτές ως φορείς και κληροδότες του ιδιαίτερου εθνικού χαρακτήρα. Ισχυρή διασύνδεση δημιουργείται και ανάμεσα στην έννοια του έθνους

με τον γεωγραφικό χώρο, ο οποίος γίνεται αντιληπτός ως η εθνική κοιτίδα και η οικογενειακή εστία. Παράλληλα, το έθνος συσχετίζεται έντονα με την εθνική ιστορία, υπό την μορφή της βιογραφίας των προγόνων, αλλά και τη φιλοπατρία. Πιο χαλαρή διασύνδεση επιτελείται ανάμεσα στο έθνος και τις έννοιες της θρησκείας, των ηθών, των εθίμων και των παραδόσεων. Τέλος, έννοιες που παραμένουν ασύνδετες και μοιάζουν να μην σχετίζονται με το έθνος, αποτελούν οι έννοιες του κράτους, καθώς και της κοινής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής των μελών του.

Η παραπάνω οργάνωση παραπέμπει σε μια μάλλον αυστηρή οριοθέτηση της ίδια της εθνικής κοινότητας, η οποία βασίζεται σε συγκεκριμένα και σταθερά πολιτισμικά κριτήρια και αποκλείει έτσι την πολιτισμική ετερότητα. Η κοινή γλώσσα, η κοινή ιστορία και ο κοινός πολιτισμός αποτελούν το τρίπτυχο της εθνικής ταυτότητας, ενώ η βαθιά εσωτερικότητά της δημιουργεί ισχυρά αισθήματα ταύτισης με την εθνική κοινότητα. Οι ενδεχόμενες αλλαγές στα συγκεκριμένα στοιχεία αξιολογούνται αρνητικά από τους μαθητές και συνδέονται με τον κίνδυνο της εθνικής αλλοίωσης και της πολιτισμικής ισοπέδωσης.

Ο δεύτερος τύπος κοινωνικής αναπαράστασης που αναλύσαμε, ήταν η κατηγορία «έθνος- συνείδηση του συνανήκειν». Για τους μαθητές που οικοδομούν τη συγκεκριμένη αναπαραστατική κατηγορία, το έθνος αποτελεί μια πολιτισμική κοινότητα, τα μέλη της οποίας τείνουν να υιοθετούν συγκεκριμένες συνήθειες, αξίες και συμπεριφορές και οι οποίες τη διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες αντίστοιχες κοινότητες. Τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μελών του έθνους περιγράφονται να δρουν ως συνεκτικό στοιχείο ανάμεσα τους, επιτρέποντας την ταυτοποίηση των μελών μεταξύ τους και συμβάλλοντας στην οικοδόμηση της συνείδησης του συνανήκειν σε αυτό.

Παράλληλα, ενεργό ρόλο στην οργάνωση της εν λόγω αναπαραστατικής δομής μοιάζει να διαδραματίζει η ικανότητα των μαθητών να αναπτύσσουν ιστορική σκέψη και να διατυπώνουν ιστορικούς συλλογισμούς. Έτσι, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους περιγράφονται ως προϊόντα της ιστορικής εξέλιξης, ενώ οι μαθητές αντιλαμβάνονται την έννοια της ιστορικής αλλαγής και τη χρησιμοποιούν για να αξιολογήσουν τη σημασία που αποδίδουν σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος και τα οποία συσχετίζουν με το εθνικό παρόν.

Στον πυρήνα της αναπαραστατικής δομής εντοπίζουμε τις έννοιες των συλλογικών αντιλήψεων, νοοτροπιών και συμπεριφορών, αλλά και την ανάπτυξη της συνείδησης του συνανήκειν. Τα κοινά πολιτισμικά γνωρίσματα των μελών της εθνικής κοινότητας διασυνδέονται έντονα με την έννοια του έθνους, ως στοιχεία στα οποία βασίζεται η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης και η καλλιέργεια της κοινωνικής συνοχής. Οι διάφορες ρατσιστικές

και εθνικιστικές αντιλήψεις και συμπεριφορές συσχετίζονται επίσης ισχυρά με το έθνος, καθώς γίνονται αντιληπτές ως αποτέλεσμα αφενός της έντονης αίσθησης ενότητας που αναπτύσσεται ανάμεσα στους ομοεθνείς και αφετέρου της ταυτόχρονης συνειδητοποίησης της διαφοροποίησής τους από τους αλλοεθνείς. Άλλες έννοιες με τις οποίες διασυνδέεται ισχυρά η έννοια του έθνους είναι ο γεωγραφικός χώρος, αλλά και το σχετικά πρόσφατο εθνικό ιστορικό παρελθόν, επειδή και τα δύο περιγράφονται να συμβάλλουν στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του. Αντίθετα, χαλαρή και ασαφής διασύνδεση επιτελείται με την έννοια του κράτους, ενώ η πολιτική και οικονομική αλληλεπίδραση των μελών του έθνους παραμένει μια έννοια που δεν συνδέεται με αυτό.

Η παραπάνω οργάνωση καθιστά τα όρια της εθνικής κοινότητας πιο ανοιχτά σε σχέση με την προηγούμενη κατηγορία και αφήνει το περιθώριο για την ενσωμάτωση της πολιτισμικής ετερότητας υπό την προϋπόθεση του σεβασμού κάποιων βασικών ηθικών αξιών και κανόνων συμπεριφοράς. Κεντρική θέση ανάμεσα σε αυτές φαίνονται να κατέχουν οι αξίες της φιλοξενίας, της αλληλεγγύης και της βοήθειας προς τον συνάνθρωπο, της αγάπης για την οικογένεια, τη χώρα και τους ομοεθνείς, καθώς και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και ιδίως αυτών που αφορούν την ισότητα των δύο φύλων. Το αξιακό σύστημα και οι κανόνες συμπεριφοράς περιγράφονται να διαμορφώνονται μέσα από τις συλλογικές ιστορικές εμπειρίες του παρελθόντος και να εμπλουτίζονται ή ακόμα και να μεταβάλλονται σταδιακά από γενιά σε γενιά, ανάλογα με τις νέες συνθήκες που επικρατούν στο παρόν.

Συνεπώς, η εθνική ταυτότητα, αν και ορίζεται με συγκεκριμένα πολιτισμικά κριτήρια, γίνεται αντιληπτή ως προϊόν της ιστορικής εξέλιξης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορούν να μεταβληθούν τόσο τα ίδια τα δομικά στοιχεία της, όσο και η σημασία που αποδίδεται σε αυτά από τα υποκείμενα του έθνους. Από τη στιγμή που η αλλαγή στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους γίνεται αντιληπτή ως απόρροια της ιστορικής εξελικτικής διαδικασίας, οι ενδεχόμενες επιρροές από άλλα έθνη δεν συνδέονται με τις έννοιες του κινδύνου και της απειλής και περιγράφονται ως αξιολογικά ουδέτερες ή σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και θετικές.

Ο τρίτος τύπος κοινωνικής αναπαράστασης που αναλύσαμε, ήταν η κατηγορία «έθνος-συλλογικό κοινωνικοπολιτικό υποκείμενο». Είδαμε, λοιπόν, πως για τους συγκεκριμένους μαθητές το έθνος αποτελεί ένα συλλογικό κοινωνικοπολιτικό υποκείμενο, τα μέλη του οποίου αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στο επίπεδο του δημόσιου συλλογικού βίου. Ταυτόχρονα, γίνεται αντιληπτό ως μια ανομοιογενής κοινότητα που απαρτίζεται από ομάδες ατόμων με διαφορετικές κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές καταβολές. Τα μέλη του έθνους περιγράφονται άλλοτε να συγκρούονται και άλλοτε να συναινούν μεταξύ τους, και μέσα από

τις διαδικασίες αυτές να λαμβάνουν από κοινού συλλογικές αποφάσεις, οι οποίες και καθορίζουν την κοινή εθνική πορεία.

Παράλληλα, οι μαθητές που μοιράζονται τη συγκεκριμένη κοινωνική αναπαράσταση μοιάζουν επίσης να διαθέτουν την ικανότητα ανάπτυξης ιστορικής σκέψης και κρίσης. Καθώς ο σχηματισμός του έθνους συσχετίζεται με τις ιστορικές διαδικασίες συγκρότησης του έθνους-κράτους και τα σχετικά ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος, οι μαθητές φαίνονται να αντιλαμβάνονται, τουλάχιστον μέχρι κάποιο βαθμό, την ίδια την ιστορικότητα της έννοιας του έθνους. Ωστόσο, βασικό ρόλο στην οργάνωση της συγκεκριμένης αναπαραστατικής δομής διαδραματίζει κυρίως η έννοια του κοινού εθνικού μέλλοντος. Η διαμόρφωση μιας κοινής μελλοντικής πορείας, μέσα από τις συλλογικές αποφάσεις του εθνικού παρόντος, αποτελεί μια διάσταση που τονίζεται επανειλημμένα από τους εν λόγω μαθητές. Αντίθετα, οι αναφορές στο κοινό εθνικό παρελθόν είναι ιδιαίτερα περιορισμένες.

Στον κεντρικό πυρήνα της κοινωνικής αναπαράστασης εντοπίζουμε, επομένως, τις έννοιες της κοινωνικής και πολιτικής αλληλεπίδρασης των μελών της εθνικής κοινότητας και της λήψης συλλογικών αποφάσεων. Το εθνικό κράτος, το εθνικό δίκαιο, η εθνική οικονομία, καθώς και η εθνική εδαφική επικράτεια διασυνδέονται έτσι ισχυρά με την έννοια του έθνους και αποτελούν τις βασικότερες διαστάσεις της. Χαλαρή διασύνδεση φαίνεται να επιτελείται με την εθνική γλώσσα και τον εθνικό πολιτισμό, καθώς και τα δύο νοηματοδοτούνται ως εργαλεία ή εφόδια που συνεισφέρουν στη χάραξη της κοινής μελλοντικής πορείας. Αντίθετα, η κοινή καταγωγή των μελών της εθνικής κοινότητας, αλλά και τα υπόλοιπα κοινά πολιτισμικά γνωρίσματά τους, δεν συσχετίζονται καθόλου με την έννοια του έθνους.

Η παραπάνω οργάνωση απολήγει σε έναν εντελώς ανοιχτό ορισμό της ίδιας της εθνικής κοινότητας, τα όρια της οποίας προσδιορίζονται με βάση τη συμμετοχή των ατόμων στη συλλογική ζωή, γεγονός που επιτρέπει την πλήρη αποδοχή και ένταξη της πολιτισμικής ετερότητας σε αυτήν. Η εθνική ταυτότητα οικοδομείται, δηλαδή, με βάση την κοινωνικοπολιτική ένταξη των ατόμων στο εθνικό σύνολο. Έτσι, το ενδεχόμενο απώλειας της εθνικής κρατικής υπόστασης και υπαγωγής του έθνους στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα άλλων κρατών, ταυτίζεται με την έννοια του κινδύνου και αξιολογείται αρνητικά.

Συγκρίνοντας τις τρεις παραπάνω αναπαραστατικές δομές μεταξύ τους, παρατηρούμε πως οι μαθητές που τοποθετούν την έννοια του έθνους πιο κοντά στις πραγματικές ιστορικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές της διαστάσεις είναι αυτοί της τελευταίας κατηγορίας, ενώ ταυτόχρονα μοιάζουν να αντιλαμβάνονται πληρέστερα την πολύπλοκη και πολυδιάστατη πραγματικότητα των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη ενός σύγχρονου κοινωνικοπολιτικού σχηματισμού. Αν και οι συγκεκριμένοι μαθητές παραβλέπουν μέχρι

κάποιο βαθμό τη σημασία και τη λειτουργία των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των ατόμων που απαρτίζουν την εθνική κοινότητα, εντούτοις μπορούμε να υποθέσουμε πως, αφού το έθνος γίνεται αντιληπτό ως ένα συλλογικό κοινωνικοπολιτικό υποκείμενο, η εν λόγω εννοιολόγηση διευκολύνει την ανάγνωση και κατανόηση των σχετικών με αυτό ιστορικών γεγονότων του παρελθόντος, αλλά και των συνθηκών του εθνικού παρόντος. Ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη αναπαραστατική οργάνωση συνδέεται αφενός με μια θετική στάση απέναντι στη συμμετοχή των ατόμων στην κοινωνικοπολιτική ζωή και αφετέρου με μια εμφανή διάθεση εκ μέρους των μαθητών για ανάληψη ατομικής και συλλογικής δράσης με στόχο τη μελλοντική βελτίωση της εθνικής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

Από την άλλη, οι μαθητές που οικοδομούν την αναπαραστατική κατηγορία «έθνος-συνείδηση του συνανήκειν» φαίνονται να κατανοούν μίαν επίσης σημαντική διάσταση της έννοιας του έθνους, αυτήν του συλλογικού αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού των μελών του. Οι συγκεκριμένοι μαθητές αντιλαμβάνονται, δηλαδή, τις διαδικασίες συγκρότησης εθνικής ταυτότητας και ανάπτυξης εθνικής συνείδησης ως βασικές προϋποθέσεις της ύπαρξης του έθνους στο παρόν και, συνεπώς, αν τους δοθεί η ανάλογη μαθησιακή ευκαιρία, μπορούν ίσως να κατανοήσουν και τη σημασία και τη λειτουργία που αυτές επιτέλεσαν κατά τις ιστορικές διεργασίες σχηματισμού και επέκτασης των εθνικών κρατών. Ωστόσο, οι ελλείψεις γνώσεις των μαθητών αναφορικά με τον τρόπο που νοηματοδοτήθηκε η εθνική ταυτότητα από άλλα έθνη πέραν του ελληνικού, έχει σαν αποτέλεσμα τον περιορισμό του εύρους της συγκριμένης έννοιας στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μελών της εθνικής κοινότητας, καθώς και την αδυναμία κατάταξης των πολυπολιτισμικών εθνών στην εννοιολογική κατηγορία του έθνους. Παράλληλα, η ελλιπής και ασαφής συσχέτιση ανάμεσα στις έννοιες του έθνους και του κράτους που επιτελούν οι μαθητές αυτής της κατηγορίας, δυσχεραίνει ενδεχομένως και την κατανόηση της αμφίδρομης, αλληλοεξαρτώμενης και αλληλοτροφοδοτούμενης σχέσης τους που σημειώθηκε στο ιστορικό πλαίσιο της νεωτερικότητας.

Αντίθετα, η συλλογικότητα του έθνους γίνεται αντιληπτή από τους μαθητές της κατηγορίας «έθνος- βιολογική και γενεαλογική καταγωγή» με έναν μάλλον απλουστευμένο, εξιδανικευμένο και ανιστορικό τρόπο. Η εσωτερίκευση και αποδοχή εκ μέρους των μαθητών του ιδεολογήματος της εθνικής ομοιογένειας, ενότητας και συνοχής, έχει σαν αποτέλεσμα την αρνητική σημασιοδότηση των ενδοκοινοτικών συγκρούσεων και ανταγωνισμών, αλλά και τη δημιουργία δυσχέρειας στην αναγνώριση, την κατανόηση και την ερμηνεία των πραγματικών αιτιών και των συνεπειών τους. Η οικειοποίηση, εξάλλου, του εθνικού ιστορικού αφηγήματος και των περιεχομένων της εθνικής ιδεολογίας, μοιάζει να συμβάλλει στην ανιστορική θεώρηση του ιστορικού παρελθόντος και να δημιουργεί γνωστικά εμπόδια στη συγκρότηση ιστορικής

σκέψης. Ταυτόχρονα, ο ενστερνισμός των εθνικών μύθων, στερεοτύπων και προκαταλήψεων προκαλεί συναισθήματα φόβου για την πολιτισμική ετερότητα και καλλιεργεί την αίσθηση του κινδύνου από τις πολιτισμικές επιρροές άλλων εθνών.

Σχετικά με τους παράγοντες που καθορίζουν τη συγκρότηση της κάθε αναπαραστατικής δομής, φαίνεται πως, σε ότι αφορά τουλάχιστον το δείγμα μας, αυτοί δεν συναρτώνται άμεσα με μεταβλητές όπως το φύλο ή το κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο των μαθητών. Έτσι, παρατηρούμε πως την κατηγορία «έθνος- βιολογική και γενεαλογική καταγωγή» μοιράζονται μαθητές που προέρχονται από το χαμηλότερο και το υψηλότερο κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο. Η κατηγορία «έθνος- συλλογικό κοινωνικοπολιτικό υποκείμενο» οικοδομείται από μαθητές των μεσαίων στρωμάτων, ενώ η κατηγορία «έθνος- συνείδηση του συνανήκειν» συγκροτείται από μαθητές που προέρχονται και από τα τρία κοινωνικοπολιτισμικά επίπεδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η οργάνωση της κάθε αναπαραστατικής δομής μοιάζει να εξαρτάται από άλλες παραμέτρους. Ένας μελλοντικός ερευνητικός σχεδιασμός με διαφορετικό δείγμα και μεθοδολογία, μπορεί ενδεχομένως να εντοπίσει και άλλους τύπους κοινωνικών αναπαραστάσεων για την έννοια του έθνους, να φωτίσει τις οργανωτικές αρχές που συμβάλουν στην οικοδόμησή τους, να αναδείξει τις μεταβλητές με τις οποίες συναρτώνται, αλλά και να εξηγήσει πώς και γιατί οι αναπαραστάσεις κάποιων μαθητών επηρεάζονται περισσότερο από τα περιεχόμενα της σχολικής ιστορίας και κάποιων άλλων λιγότερο ή καθόλου.

Τέλος, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε πως κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων παρατηρήσαμε ένα γνήσιο ενδιαφέρον και μια έντονη ανησυχία εκ μέρους όλων των μαθητών αναφορικά με τα προβλήματα του εθνικού, και όχι μόνο, παρόντος και τις προοπτικές του μέλλοντος. Οι μαθητές προσπαθούσαν, δηλαδή, να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τις συνθήκες του παρόντος, να εξάγουν συμπεράσματα γι αυτό, αλλά και να κάνουν προβλέψεις για το μέλλον. Στην προσπάθειά τους αυτή, αξιοποιούσαν όλα τα διανοητικά και εννοιολογικά εργαλεία που είχαν διαθέσιμα. Πέρα, λοιπόν, από τη χρήση των κοινωνικών αναπαραστάσεών τους ως ερμηνευτικών εργαλείων, οι μαθητές, καθ' όλη τη διάρκεια των συζητήσεων μας, κατέφευγαν αυθόρμητα στο ιστορικό παρελθόν και επιχειρούσαν να αξιοποιήσουν τις ιστορικές τους γνώσεις για να διατυπώσουν ιστορικούς συλλογισμούς, λιγότερο ή περισσότερο επιστημονικούς κατά περίπτωση. Συγκεκριμένες ιστορικές γνώσεις, απόπειρες διατύπωσης ιστορικών συλλογισμών, καθώς και προσωπικές στάσεις, πεποιθήσεις και αντιλήψεις, αναμειγνύονταν ενίοτε με κοινότυπα στερεότυπα και προκαταλήψεις και αποτελούσαν τα βασικότερα στοιχεία από τα οποία τροφοδοτούταν η σκέψη των μαθητών. Έτσι, παρούσα στη σκέψη όλων των μαθητών φαινόταν να είναι μια μορφή γνωστικής πολυφασίας (Moscovici

1999: 294- 302), μια παλινδρόμηση, δηλαδή, του νου ανάμεσα στον απλοϊκό και τον επιστημονικό τρόπο σκέψης.

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την προσπάθεια που κατέβαλαν οι μαθητές να εξάγουν, μέσα από τη διανοητική επεξεργασία του ιστορικού παρελθόντος και του παρόντος, συμπεράσματα που θα τους επιτρέψουν να διαχειριστούν αποτελεσματικά το μέλλον, αναδεικνύουν ως επιτακτική την ανάγκη για καλλιέργεια μέσω της σχολικής ιστορίας των απαραίτητων εννοιολογικών και διανοητικών εργαλείων που καθιστούν προσβάσιμη την ιστορική γνώση και εφικτή τη συγκρότηση επιστημονικά έγκυρης ιστορικής σκέψης. Σε ότι αφορά τη θέση της έννοιας του έθνους στην ελληνική σχολική ιστορία, η ανάγκη αυτή μεταφράζεται στο ζητούμενο της ανάλογης αποϊδεολογικοποίησης των στοχεύσεων, των μεθόδων και των περιεχομένων του ιστορικού μαθήματος. Αν, δηλαδή, επιθυμούμε οι μαθητές να είναι σε θέση να σκέφτονται ιστορικά αναφορικά με το εθνικό φαινόμενο γενικά, αλλά και με τα διάφορα ιστορικά παραδείγματα εθνικών κοινοτήτων ειδικότερα, θα πρέπει το μάθημα της ιστορίας να αποσυνδεθεί από τις διαδικασίες συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας των μαθητών κατά τις επιταγές της εθνικής ιδεολογίας και να στραφεί προς τη διδασκαλία της ίδιας της ιστορικότητας της έννοιας του έθνους, καθώς και των ιστορικών διεργασιών συγκρότησης των εθνικών κρατών.

Ο διδακτικός αυτός στόχος μπορεί να υποστηριχτεί μέσα από τον σχεδιασμό ανάλογων δραστηριοτήτων εννοιολόγησης που να παρέχουν στους μαθητές την ευκαιρία να διερευνήσουν τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της ίδιας της έννοιας του έθνους, καθώς και τις σημασιολογικές μετατοπίσεις της, στους άξονες του ιστορικού χρόνου και χώρου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές θα μπορέσουν να εξετάσουν τις διαφορετικές εννοιολογήσεις του έθνους ανά ιστορική περίπτωση, τα αίτια που συνέβαλαν σε αυτές και τις συνέπειές τους, τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες μέσω των οποίων αυτές διαμορφώθηκαν και διαδόθηκαν στον ευρύτερο πληθυσμό, αλλά και να συσχετίσουν όλα τα παραπάνω με τις ιστορικές διεργασίες συγκρότησης των σύγχρονων εθνικών κρατών. Σε ότι αφορά μάλιστα το ελληνικό έθνος συγκεκριμένα, οι μαθητές δύνανται ενδεχομένως να αποκομίσουν μεγαλύτερα μαθησιακά οφέλη αν, αντί να καλούνται να οικειοποιηθούν εθνικούς μύθους που ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες δημόσιες ανάγκες και πολιτικές σκοπιμότητες, τους δοθεί η ευκαιρία να διερευνήσουν πώς και γιατί αυτοί δημιουργήθηκαν και τους σκοπούς που εξυπηρετούν. Μέσα από ανάλογες διδακτικές δραστηριότητες σαν τις παραπάνω, οι μαθητές θα έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν μια πληρέστερη αντίληψη της σημασίας και της λειτουργίας που επιτέλεσε η έννοια του έθνους στην κοινωνικοπολιτική ζωή και οργάνωση των ανθρώπων της νεωτερικότητας. Η κατάκτηση, εξάλλου, του αντίστοιχου εννοιολογικού εργαλείου, που είναι εξίσου αναγκαίο για την επαρκή ανάγνωση, κατανόηση και ερμηνεία και

της σύγχρονης ιστορικής κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, αποτελεί ένα εφόδιο για την αποτελεσματική σχεδίαση και ανάληψη ατομικής και συλλογικής δράσης μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο ενός κόσμου που συνεχώς αλλάζει.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (1997). Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: «εμείς» και οι «άλλοι». Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δράγωνα (επιμ.), «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.27- 45.
- Abrie, J. C. (1993). "Central system, peripheral system: their functions and roles in the dynamics of social representations". *Papers on Social Representations, Vol. 2, pp. 75- 78*.
- Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία: Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858- 2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Althusser, L. (2014). *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*, trans. G. M. Goshgarian. London: Verso.
- Anderson, B. (1997). *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα. Αθήνα: Νεφέλη.
- Bernstein, S. & Milza, P. (1997). *Ιστορία της Ευρώπης. Τόμος Β': Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815- 1919*, μτφρ. Α. Κ. Δημητρακόπουλος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Blanning, T. C. W. (2000). The Commercialization and Sacralization of European Culture in the Nineteenth Century. In T. C. W. Blanning (ed.), *The Oxford History of Modern Europe*. New York: Oxford University Press. pp. 126- 152.
- Burns, M. (1983α). *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τομ. Α'. Αθήνα: Παρατηρητής.
- Burns, M. (1983β). *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τομ. Β'. Αθήνα: Παρατηρητής.
- Cohen, L. & Manion, L. (2000). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, μτφρ. Χ. Μητσοπούλου & Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημητρούκας, Ι., Θουκυδίδης, Ι. (2012). *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία Β' Γυμνασίου*. ΥΠΕΠΘ. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Πάτρα: Ινστιτούτο Τεχνολογία Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Flick, U., Foster, J. & Caillaud, S. (2015). Researching social representations. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell & J. Valsiner (eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 64- 80.

Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*, Ithaca N.Y.: Cornell University Press.

Guyon, S., Mousseau, M. J. & Tutiaux- Guillon, N. (1993). *Des Nations à la Nation. Apprendre et conceptualiser*. Paris : I.N.R.P.

Hobsbawm, E. J. (1983). Introduction: Inventing Traditions. In E. J. Hobsbawm & T. Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1- 14.

Hobsbawm, E. J. (1992). "Ethnicity and Nationalism in Europe Today". *Anthropology Today, Vol. 8, No. 1*, pp. 3-8.

Hobsbawm, E. J. (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφρ. Χ. Νάντρις. Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Iggers , G.G. (1999). *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, μτφρ Π. Μάταλας. Αθήνα: Νεφέλη.

Κάββουρα, Θ. (2011). *Διδακτική της ιστορίας. Επιστήμη, διδασκαλία, μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόκκινος, Γ. (1998³). *Από την ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κολιόπουλος, Ι., Σβολόπουλος, Κ., Χατζηβασιλείου, Ε., Νημάς, Θ., & Σχολινάκη- Χελιώτη, Χ. (2012). *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ & Δ' ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ Γενικής Παιδείας*. ΥΠΕΠΘ. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Πάτρα: Ινστιτούτο Τεχνολογία Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».

Κουζέλης, Γ. (1997). Ο λόγος και τα υποκείμενα του έθνους: μια κοινωνιολογική προσέγγιση. Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δράγωνα (επιμ.), «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 106- 142.

Κουμπουρλής, Γ. (2005, Άνοιξη). «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και τους Βυζαντινούς». *Δοκίμες*, τ. 13- 14, σσ. 137- 191.

Λέκκας, Π. Ε. (1992). *Η εθνικιστική ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.- Μνήμων.

Λιάκος, Α. (1994). «Προς επισκευήν ολομέλειας και ενότητας: η δόμηση του εθνικού χρόνου». Στο *Επιστημονική συνάντηση στη Μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/ Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, σσ. 171- 199.

Liakos, A. (2002). The Construction of National Time: The Making of the Modern Greek Historical Imagination. In J. Revel & G. Levi (eds.), *Political Uses of the Past. The recent Mediterranean Experience*. London: Frank Cass, pp. 27-42.

Λιάκος, Α. (2005⁴). *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*; Αθήνα: Α. Λιάκος & εκδ. Πόλις.

Liakos, A. (2008). "History Wars- Notes from the field". *Yearbook of the International Society for the Didactics of History 2008/09*, pp. 57- 74.

Λούβη, Ε. & Ξιφάρας, Δ. Χρ. (2012). *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*. ΥΠΕΠΘ. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Πάτρα: Ινστιτούτο Τεχνολογία Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».

Μάντογλου, Α. (1995). Εισαγωγή. Στο Παπαστάμου, Σ. & Μάντογλου, Α. (επιμ.), *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας, σσ. 13- 62.

Moliner, P. & Abric, J. C. (2015). Central core theory. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell & J. Valsiner (eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 83- 95.

Moniot, H. (2002). *Η διδακτική της ιστορίας*, μτφρ. Ε. Κάννερ. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Moscovici, S. (1988). "Notes towards a description of Social Representations". *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18, pp. 211- 250.

Moscovici, S. (1999). *Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*. μτφρ. Μ. Κολώνιας. Αθήνα: Οδυσσέας. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1961).

Πούρκος, Μ. Α. (2010). Η διαμάχη μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες. Στο Μ. Α. Πούρκος & Μ. Δαφέρμος (επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος, σσ. 113- 176.

Psaltis, C. (2015). Communication and the microgenetic construction of knowledge. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell & J. Valsiner (eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.113- 127.

Ρεπούση, Μ. (2004). *Μαθήματα ιστορίας. Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Roberts, J. (2000). Revolution from above and below: European Politics from the French Revolution to the First World War. In T. C. W. Blanning (ed.), *The Oxford History of Modern Europe*. New York: Oxford University Press. pp. 15- 45.

Roshwald, A. (2016). "Civic and Ethnic Nationalism". In J. Stone et al. (eds.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*. Hoboken N.J.: John Wiley & Sons. doi: 10.1002/9781118663202.wberen436.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.

Smith, A. D. (1993). "The ethnic sources of nationalism". *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol. 35:1, pp. 48- 62.

Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων (16-09-2015). *Οδηγίες για τη διδασκαλία των θεωρητικών μαθημάτων Ημερησίου και Εσπερινού Γυμνασίου σχ. έτους 2015- 2016*. [Αρ. Πρωτ. 144963/Δ2].

Woolf, S. (1996). Introduction. In S. Woolf (ed.), *Nationalism in Europe, 1815 to the present: A reader*. London, New York: Routledge, pp. 1- 39.

ΦΕΚ 303, τ' Β, 13.05.2003

ΦΕΚ 696, τ' Β, 24.05.2005

ΦΕΚ 1313, τ' Β, 09.06.2002

Φραγκουδάκη, Α. (1997). «Απόγονοι» Ελλήνων «από τη μυκηναϊκή εποχή»: η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας. Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δράγωνα (επιμ.), «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 344- 400.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οδηγός συνέντευξης

(Ξεκινάμε ζητώντας από τους μαθητές να μας πουν λίγα λόγια για τον εαυτό τους όπως πχ. για τα ενδιαφέροντά τους και τις εξωσχολικές δραστηριότητές τους).

1. Σήμερα θα ήθελα να μιλήσουμε για το έθνος. Μπορείς να μου πεις 5 πράγματα με τα οποία σχετίζεται κατά την άποψη σου η λέξη «έθνος»;

- Ερωτήσεις εμβάθυνσης για τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην έννοια του έθνους και τις λέξεις/έννοιες που θα αναφερθούν πχ. Γιατί σχετίζονται; Ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα τους; Πώς σχετίζονται; κτλ.

2. Ποια στοιχεία έχουν κοινά οι άνθρωποι που ανήκουν σε ένα έθνος;

α. Τα καταγράφουμε και ζητάμε να τα ιεραρχήσουν με βάση τη σημασία που τους αποδίδουν.

β. Γιατί το χ είναι το σημαντικότερο για σένα; Γιατί το ψ είναι το λιγότερο σημαντικό για σένα;

γ. Μπορεί να αλλάξουν τα στοιχεία αυτά με την πάροδο του χρόνου; Πώς και γιατί;

δ. Διαφέρουν τα στοιχεία αυτά από το ένα έθνος στο άλλο; Πώς και γιατί;

ε. Ανάλογα με τις απαντήσεις των μαθητών στην ερώτηση 2, μπορούμε να εισάγουμε στη συζήτηση και άλλες διαστάσεις της έννοιας που ενδεχομένως δεν αναφέρθηκαν από τους ίδιους και να ζητήσουμε τις σχολιάσουν και να αξιολογήσουν τη σημασία που τους αποδίδουν.

3. Μπορείς να μου περιγράψεις τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους τα άτομα που αποτελούν ένα έθνος;

4. Μπορείς να μου περιγράψεις τον ρόλο που παίζει σήμερα η εθνικότητα ενός ατόμου;

- Ερωτήσεις εμβάθυνσης για τη διερεύνηση της σημασίας που αποδίδεται στην εθνικότητα:

α. για τον αυτοπροσδιορισμό του ατόμου

β. για τον καθορισμό της στάσης και της συμπεριφοράς του απέναντι στα υπόλοιπα άτομα, αλλά και των υπόλοιπων ατόμων απέναντί του.

5. Έχουν σήμερα τα έθνη το ίδιο νόημα και τον ίδιο ρόλο όπως και σε άλλες εποχές; Γιατί;

6. Πιστεύεις ότι μπορεί κάποια στιγμή να αντικατασταθεί το έθνος από κάποια άλλη μορφή οργάνωσης;

α. Γιατί όχι; Γιατί ναι; Πώς και γιατί θα μπορούσε να συμβεί κάτι τέτοιο;

β. Πώς αντιλαμβάνεσαι εσύ μια τέτοια προοπτική; Γιατί;

7. Ας πάρουμε το παράδειγμα του ελληνικού έθνους. Θα μπορούσε κάποιος/ κάποια να θεωρηθεί Έλληνας/ Ελληνίδα αν δεν.... (αναφέρουμε διαδοχικά τις απαντήσεις των μαθητών στην ερώτηση 2). Γιατί;

8. Με ποιο άλλο έθνος που γνωρίζεις θεωρείς ότι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν αρκετές ομοιότητες; Ποιες είναι αυτές; Πώς προέκυψαν; Είναι σημαντικές; Γιατί;

9. Με ποιο άλλο έθνος που γνωρίζεις θεωρείς ότι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν τις περισσότερες διαφορές; Ποιες είναι αυτές; Πώς προέκυψαν; Είναι σημαντικές; Γιατί;

10. Μπορείς να αναφέρεις μια ιστορική περίοδο ή ένα ιστορικό γεγονός από την Ελληνική ή την Παγκόσμια Ιστορία που θεωρείς πολύ σημαντικό για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες; Γιατί είναι σημαντικό;

11. Μπορείς να μου περιγράψεις πώς φαντάζεσαι το ελληνικό έθνος σε 50 χρόνια;

12. Δημογραφικά στοιχεία

- φύλο
- ηλικία
- τάξη φοίτησης
- σχολείο
- περιοχή κατοικίας
- επάγγελμα γονέων